УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

СВЕТОЗАР НИКОЛИЋ

СТАРОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

I

ПРАВОПИС
ГЛАСОВИ
ОБЛИЦИ

Научна књига • БЕОГРАД

СТАРОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

I

ПРАВОПИС – ГЛАСОВИ – ОБЛИЦИ

ДРУГО ИЗДАЊЕ

Научна књига

БЕОГРАД, 1981

Рецензенти:

Др РАДОСАВ БОШКОВИЋ
Мр РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ

Решењем Универзитета у Београду бр. 06-5221/1 од 27. априла 1977. године штампано као стални универзитетски уџбеник

За издавача *Драгослав Јоковић*, уредник *Божица Видановић*,
технички уредник *Гордана Крстић*

Тираж 1.500 примерака

Штампа: Штампарија „Бакар" Бор

САДРЖАЈ

УВОД Страна

Историјско-лингвистичка проблематика старословенског језика 7
Настанак, развој и судбина старословенског језика и писмености 8
Моравско-панонска мисија 8
Судбина старословенског језика и писмености после Методијеве смрти .. 13
Племенско-територијална припадност старословенског језика 14
Име старословенског језика 17
Старословенске азбуке 18
Старословенски канонски споменици 21
Литература 25

ПРАВОПИС

Азбучни преглед слова с напоменама уз табелу 29
Надредни знаци 37
Велика и мала слова 40
„Scriptura continua" 41
Тачка 41

ФОНЕТИКА

Гласовни систем старословенског језика — самогласници (табела) .. 43
Полугласници 44
ѣ („јат") 50
Носни самогласници 55
ъı („јери") 63
Редуковано и и ъı 65
Самогласничко [r] и [l] 70
Групе ра, ла, рѣ, лѣ 73
Самогласници на почетку речи 75
Асимилација, контракција, дисимилација вокала 81
Сугласници (табела) 84
Сугласник [j] 85

Страна

Меки сугласници 86
Палатализација 86
Прва регресивна палатализација 87
Друга регресивна палатализација 90
Трећа или прогресивна палатализација 92
Јотовање 93
Промене у сугласничким групама 98
Асимилација сугласника по звучности 98
Губљење сугласника 99
Удвојени сугласници (*geminatae*) 102
Уметање сугласника 103
Палатални сугласници у споменицима 105

МОРФОЛОГИЈА

Променљиве и непроменљиве речи 109
Деклинација — општи појмови 110
Именице — деклинационе врсте 112
Именице мушког рода (општи преглед) 113
Основе на *-ŏ-(-jŏ-)* мушког рода 114
Основе на *-ŭ-* мушког рода 118
Основе на *-ĭ-* мушког рода 119
Сугласничке основе мушког рода 121
Именице женског рода (општи преглед) 125
Основе на *-ā-* (*-jā-*) 126
Основе на *-ĭ-* женског рода 129
Самогласничко-сугласничке основе женског рода 130
Сугласничке основе женског рода 132
Именице средњег рода (општи преглед) 133
Основе на *-ŏ-* (*-jŏ-*) средњег рода 134
Сугласничке основе средњег рода 136
Заменице 140
Промена личних заменица 140
Неличне заменице 141
Тврда варијанта заменичке деклинације 142
Мека варијанта заменичке деклинације 144
Мешовита промена заменица 151
Именичка и сложена придевска промена заменица 151
Придеви 153
Неодређени и одређени вид 153
Промена придева неодређеног вида 153
Промена придева одређеног вида 156

Страна

Поређење придева 159
Бројеви 164
Прости бројеви 164
Редни бројеви 171
Збирни бројеви 172
Остали бројеви 173
Глаголи — систем облика 174
Грађење глаголских облика 175
Глаголске основе 175
Врсте презентске основе 176
Врсте инфинитивне основе 176
Лични наставци 178
Прости глаголски облици 180
Презент 180
Императив 183
Аорист 186
Имперфект 194
Партицип презента актива 198
Партицип презента пасива 202
Партицип претерита актива 202
Партицип претерита пасива 206
Партицип перфекта 211
Сложени глаголски облици 213
Перфект 213
Плусквамперфект 213
Футур 214
Футур егзактни 215
Потенцијал 215
Пасив 216
Класификација глагола 218

У В О Д

ИСТОРИЈСКО-ЛИНГВИСТИЧКА ПРОБЛЕМАТИКА СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА

§ 1. Именом **с т а р о с л о в е н с к и** назива се онај словенски језик на којем су — у другој половини IX века — написане прве књиге код Словена. Старословенски је, дакле, *ӣрви и најсшарији ӣисани или књижевни језик словенски.*

А те прве књиге написане словенским одн. старословенским језиком били су **п р е в о д и** — с грчког језика углавном — хришћанских верских текстова (делови Светога писма, црквене проповеди, животи светаца и још неке обредне књиге), чији је настанак нераздвојно везан са именима Солунске браће Константина-Ћирила и Методија и њиховим мисионарским радом међу моравско-панонским Словенима.

Оргинални рукописи тих првих старословенских текстова из времена непосредне преводилачке делатности Браће и њихових најближих ученика нису се очували до наших дана; најстарији споменици старословенског језика којима данас располажемо представљају касније преписе — с краја X и из XI века — и то написане двема различитим азбукама: једни тзв. **г л а г о љ и ц о м**, а други тзв. **ћ и р и л и ц о м.**

§ 2. Наведеној општој дефиницији старословенског језика потребан је детаљнији коментар и подробније објашњење неколиких кључних питања која чине историјско-лингвистичку проблематику овог првог књижевног језика и најстарије писмености код Словена; то су, пре свега:

— питање настанка старословенског језика и писмености, њиховог даљег развитка и њихове коначне судбине?

— питање генезе старословенског језика, његове племенско-територијалне припадности?

— питање двеју старословенских азбука, њиховог узајамног односа и њихове реципрочне старине?

— терминолошко питање, тј. питање самог назива овог првог и најстаријег словенског књижевног језика?

НАСТАНАК, РАЗВОЈ И СУДБИНА СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА И ПИСМЕНОСТИ

§ 3. Као извори података служе нам овде различити списи — историјски документи и легенде — на словенском, грчком и латинском језику.

Од словенских извора — најважнија су два списа: *Житије Ћирилово* и *Житије Методијево* (српскохрватски превод оба житија, заједно с другим мањим списима, издат је у књизи „ЋИРИЛО И МЕТОДИЈЕ", Београд, 1964, Српска књижевна задруга).

На грчком језику: *Житије св. Климента*, једног од ученика Ћирила и Методија (подаци о раду ученика Браће).

На латинском језику: (1) *писма римских папа Јована VIII* (872—882) *и Стефана V* (885—891) *баварским црквеним великодостојницима и моравском кнезу Сватоплуку*; (2) *сведочанства Анастасија, папског библиотекара и секретара* (лично познавао Константина-Ћирила); (*б*) *писмо салцбуршког архиепископа Теотмара и баварских епископа папи Јовану IX* (900); (4) полемички спис *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (*Обраћање Бавараца и Корушчана*): свештенство салцбуршке архиепископије правда, историјски, своје претензије на Панонију; (5) *Римска легенда (Legenda Italica* или *Vita cum translatione s. Clementis)*.

МОРАВСКО-ПАНОНСКА МИСИЈА

§ 4. Према казивању *Житија Ћириловог* — а то је могло бити крајем 862. или почетком 863. године — великоморавски кнез Растислав (842—871) упутио је посланство византијском цару Михаилу (842—867) са следећом поруком:

— Наши су се људи одрекли паганства и придржавају се хришћанског закона, али ми немамо таквог учитеља који би нам на нашем језику праву хришћанску веру објаснио да би и друге земље видећи то нас следиле. Зато нам пошаљи, господару, таквог епископа и учитеља. (гл. XIV)

Слично читамо и у *Житију Методијевом*:

— Божијом милошћу здрави смо, и к нама су дошли многи учитељи-хришћани од Влаха и од Грка и од Немаца, учећи нас различито. А ми Словени смо прост пук и немамо никога који би нас упутио на истину и разумно објаснио. Зато, добри господару, пошаљи таква мужа који би нас уредио у свакој правди. (гл. V)

Нема сумње да су кнеза Растислава на овај корак нагнали неодложни државнополитички разлози: самосталност и слобода

његове кнежевине били су угрожени не само војном и политичком силом (стални ратови с немачким царем Лудвиком) него исто тако и културним и црквеним притиском немачког свештенства. Јер — у то време — политичка се самосталност није могла замислити без црквене самосталности, без властитог свештенства, вишег и нижег. А у Моравској су још од раније ширили хришћанство баварски мисионари и у погледу црквене јурисдикције Моравска је потпадала под Пасавску бискупију, односно Салцбуршку надбискупију, центар ширења западног хришћанства.

У тој светлости је сасвим разумљиво какве је велике планове имао на уму кнез Растислав кад је од византијског цара затражио да му пошаље таквог „епископа и учитеља" који би моравском народу објашњавао хришћанску веру на разумљивом, словенском језику: ослободити се црквене зависности од Немачке, што је било могуће само ако се непоћудно немачко свештенство замени својим, домаћим свештенством.

§ 5. У Цариграду је понуда кнеза Растислава добро примљена и још боље схваћена: у Моравску није упућен „епископ" — како се моли у поруци — него је одлучено да се пошаље једна верско-културна мисија нарочитог типа и метода рада, на чије су чело постављена браћа Константин Филозоф и игуман Методије, учени и угледни људи, већ искусни у пословима ове врсте.

Према *Житију Методијевом* — цар Михајло је овај избор образложио следећим речима:

— Чујеш ли, Филозофе, ове речи? Други овога учинити не може осим тебе. Дакле, ево ти много дарова и узми брата свога игумана Методија, те иди! Јер обојица сте Солуњани, а Солуњани сви чисто говоре словенски. (гл. V).

Браћа Константин (у монаштву назван Ћирило) и Методије били су родом из Солуна, другог по важности града Византијске империје, у којем је у то време живело много Словена, а нарочито је ближа и даља околина Солуна била густо насељена словенским (македонским) живљем. Зато се и сматра да су Браћа — иако по народности Грци — већ у детињству научили словенски језик.

Старији брат Методије (рођен око 815. године) најпре је био високи државни чиновник, управник „словенске кнежевине" (области настањене Словенима у долини Струме), али се касније повукао у манастир и закалуђерио, поставши игуман.

Млађи брат Константин (рођен 826. или 827. године) још је у Солуну показао изузетну даровитост за науку, па га је царица Теодора довела у Цариград, где је заједно са будућим царем Михаилом студирао код најбољих професора и научника онога вре-

мена. По завршетку студија — најпре је постављен за хартофилакса (библиотекара и архивара) Цариградске патријаршије, али је убрзо — пошто се краће време повукао у манастир — позван да на Великој школи у Цариграду предаје филозофију (отуда му надимак „Филозоф“).

Пре Моравске — Константин је учествовао у двема мисијама: *арапској* — у Малој Азији код Сарацена (Агарјана), где је у Самари успешно водио верске диспуте с мухамеданцима и, заједно с Методијем, у *хазарској* мисији (где су дошле до изражаја Константинове многостране способности: на путу Хазарима, чија се држава налазила између Црног и Каспијског мора, мисија се задржала у Херсону, па је ту Константин проучио самаријски дијалекат и писмо; нашао је ту јеванђеље и псалтир на готском („руским писмом писано“) и научио тај језик; најзад — ту је пронашао мошти св. Климента, римског папе из I века, које ће одатле носити са собом све до доласка у Рим).

§ 6. Пре поласка мисије на пут Моравску — Константин је заједно с Методијем и другим сарадницима саставио азбуку за словенски језик и превео богослужбено јеванђеље.

У *Житију Ћириловом* о томе читамо:

— Филозоф онда отиде и по свом старом начину ода се молитви заједно са својим сарадницима . . . И тада састави слова и поче писати јеванђељску беседу: „У почетку беше реч, и реч беше у Бога, и Бог беше реч“ и остало. (глава XIV)

А у *Житију Методијевом*:

— . . . послушавши високу реч, предадоше се молитви заједно са другима који су били истога дуга као и они. И ту откри Бог Филозофу словенске књиге, и онда створивши слова и саставивши беседу, крене на пут у Моравску узевши Методија. (гл. V)

* * *

Истичући важност наведеног саопштења — А. М. Селишчев у вези с тим закључује: „Може се претпостављати да се Константин није тек сада, у вези с моравском мисијом, први пут позабавио проблемом састављања словенске азбуке. У тако кратком периоду времена које је стајало на располагању до поласка у Моравску — тешко да се могла саставити једна тако монолитна и тако адекватна словенском гласовном систему азбука каква је Константинова. Значајан припремни рад изискивало је и превођење, тј. прилагођавање словенског језика и његових елемената

новој функцији: књижевног језика литургијских текстова. Зато се може претпоставити да се Константин већ раније интересовао питањем стварања словенске писмености за Словене у Византији и за суседну Бугарску, као и да је у том погледу већ постојао известан припремни рад. Из ко зна каквих је разлога успорено увођење писмености за те Словене. Моравска је мисија подстакла Константина да настави рад на стварању књижевног језика за Словене. Он није мењао ранију језичку основу тог језика — основу оног језика који је он знао, језика солунских Словена: у непосредном контакту с члановима моравског посланства он се уверио да је језик солунских Словена у потпуности доступан и разумљив Морављанима.“ (Стсл. ј. I 11)

§ 7. Опремљени тако словенском азбуком и преведеним најнужнијим књигама на словенски језик, Браћа су на челу мисије стигла у Моравску 863. или најкасније 864. године.

Додељени су им одабрани ученици да их науче словенској писмености и припреме за свештенике. Поред тога, радили су на увођењу словенског богослужења и организовању националне цркве, а такође наставили с превођењем библијских и других црквених књига.

Већ од првих дана, овај и овакав рад Браће наишао је на отворено непријатељство латинско-немачког свештенства, које их је формално оптуживало за јерес (јер је у то време, нарочито у западној цркви, владало мишљење да су у писмености допуштена само три језика: јеврејски, грчки и латински), а у ствари су у том раду видели непосредну опасност по своје господство.

§ 8. После 40 месеци боравка и рада у Моравској — вероватно ради посвећења ученика за свештенике и, такође, да од папе издејствују санкционисање употребе словенског језика у црквеном култу — Браћа су заједно са својим ученицима кренула на пут у Рим.

Према казивању *Житија Ћириловог*:

— На томе путу га прими Коцељ, кнез Панонски, и веома заволи словенско писмо и изучи га и даде до педесет ученика да се науче томе . . . (глава XV).

Леп пријем Браће и њихових ученика у Риму описује нам *Житије Ћирилово* следећим речима:

— . . . сам апостолски намесник Хадријан изиђе у сусрет са свима грађанима носећи свеће. . .

Папа, пошто је примио књиге словенске, освети их и . . . певаше над њима свету литургију. Затим папа нареди двојици епископа

Формозу и Гондриху да посвете словенске ученике. И приликом посвећења певали су литургију ... на словенском језику ..., а затим опет ... певали су свеноћно бдење славећи Бога на словенском ... (глава XVII).

Ту се — у Риму — Константин изненада разболео, ступио у грчки манастир и под монашким именом Ћирило умро 14. фебруара 869. године.

§ 9. После Ћирилове смрти — Методије се није одмах вратио у Моравску: на позив кнеза Коцеља, он исте године одлази у Панонију, пошто је претходно од папе добио „посланицу", у којој — према *Житију Методијевом* — читамо:

— Хадријан, епископ и раб Божији, Растиславу и Сватоплуку и Коцељу!

Ми ... наумисмо након испитивања послати Методија, посветивши њега са ученицима ... да вас учи као што сте молили проповедајући књиге на вашем језику ... као што је отпочео Константин Филозоф ...

Само овај једини обичај чувајте да се на миси најпре читају Апостол и Јеванђеље на римском, а онда на словенском ... (глава VIII).

Поред тога — идуће, 870. године — Методије је постављен за панонско-моравског архиепископа.

Међутим, ово наименовање је наишло на жесток отпор немачких бискупа (салцбуршког и пасавског), који су те територије сматрали својим подручјем и настојали да спрече Методију преузимање дужности. Чак су га на превару извели пред свој суд и скоро пуне три године држали у тамници у Баварској.

Тек на директну интервенцију папе Јована VIII Методије је ослобођен тамнице. Тако се, најзад — 874. године — враћа у Моравску, где је у међувремену дошло до великих политичких промена: уз помоћ Немаца, Растислава је свргао са престола синовац му Сватоплук, који је био противник словенске писмености. И однос Рима према употреби словенског језика у црквеном ритуалу често се мењао, па је Методије принуђен да поново путује у Рим. Такође је једном путовао и у Цариград.

О Методијевом раду на превођењу црквених књига на словенски језик — у *Житију Методијевом* читамо:

— ... од својих ученика одабере два попа, најбоља брзописца, и посади их да преведу што брже цело Свето Писмо, осим Макавеја, са грчког језика на словенски, ... јер је пре тога био само Псалтир и Јеванђеље са Апостолом и одабраним црквеним

службама заједно са Философом превео. Тада је и номоканон, то јест правило закона, и књиге отаца превео. (глава XV).

Методије је умро 6. априла 885. године. Пред смрт „су га упитали — читамо у Житију Методијевом — и рекли:

— Кога сматраш, оче и учитељу часни, међу ученицима твојим да би ти био наследник у учењу твојему?

А он им показа једнога од истакнутих ученика својих, званог Горазда ... (глава XVII).

СУДБИНА СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА И ПИСМЕНОСТИ ПОСЛЕ МЕТОДИЈЕВЕ СМРТИ

§ 10. После Методијеве смрти у Моравској су настали тешки дани за словенско богослужење и словенску писменост: папа Стефан V не потврђује Горазда за Методијевог наследника, већ на место моравско-панонског архиепископа именује немачког бискупа Вихинга, Методијевог најљућег непријатеља; уз то још папа забрањује словенско богослужење.

Вихинг и немачка партија, уз сагласност Сватоплукову, сада се немилосрдно и безобзирно разрачунавају с ученицима Ћирила и Методија: затварају их у тамнице, дивљачки злостављају, протерују из земље, а неке чак продају као робље.

Али — велико и праведно дело Солунске браће просветитеља Ћирила и Методија није могла уништити брутална физичка сила: прогнани из Моравске, њихови многобројни ученици, знани и незнани, пренели су и даље развили идеју и праксу словенске писмености у другим крајевима и земљама словенског света.

§ 11. Најјаче жариште старословенске писмености распламсало се у Македонији, на обалама Охридског језера, где је нашао уточиште и деловао велики број прогнаних ученика, на челу с Климентом и Наумом. Ту је основан читав низ манастира и школа, у којима је настављена и верно чувана Ћирило-Методијевска традиција како у погледу језика тако исто и писма: већина сачуваних глагољских споменика који сачињавају старословенски канон управо је настала овде, у Охридској или Македонској писарској школи.

§ 12. Из Македоније се старословенски језик и писменост шире по читавој Бугарској држави, у чији је састав Македонија тада улазила. За владавине цара Симеона (893—927) развија се снажан центар старословенске писмености на његовом двору у

Преславу, у Источној Бугарској. Али — ту већ долази до одступања од Ћирило-Методијевске језичке норме у много већој мери него у Македонији. И још више — ту је, највероватније, дошло до напуштања Ћирило-Методијевске графичке традиције: глагољица је замењена ћирилицом.

§ 13. „А на овом новом прекрасном писму — истиче М. Вајнгарт (Rukověť jazyka staroslověnského, 8) — црквенословенска писменост се из Бугарске ширила, с једне стране, на север — у Русију (Кијевског кнеза Владимира покрстили су Византинци у Херсону 988/9) и, с друге стране, на запад — Србима".

§ 14. Врло јак центар глагољске писмености развио се код Хрвата у Приморским крајевима. Глагољица се ту — поред цркве — употребљавала и за световне сврхе, у званичним документима, а делимично и у књижевности.

„Ни када је и одакле је славенско богослужје с глагољским писмом дошло к Хрватима — констатује Ј. Хам (Старославенска граматика, 47) — не зна се точно. Зна се само, да је у Хрватској већ у првој четврти X вијека било врло раширено, да је тада — ... — имало и некакав сведржавни значај, и да се одонда кроз све буре и невоље једнога целога миленија одржало до данас."

§ 15. „Што се тиче Чешке — констатује М. Малецки (Najstarszy literacki język Słowian, 21) — новија испитивања су показала да се словенско богослужење морало ту извесно време доста живо развијати. Из друге половине XI века сачувани су Прашки одломци, који стоје у вези с манастиром „глагољаша" у Сазави, чија је активност била доста жива у XII веку.

Према Житију Методијевом — словенско богослужење је допрло такође и до Пољске, али се нису сачували никакви реални трагови."

ПЛЕМЕНСКО-ТЕРИТОРИЈАЛНА ПРИПАДНОСТ СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА

§ 16. Словенски се језици — традиционално и географски — деле на три групе: западну, источну и јужну.

У западнословенску групу иду: *пољски* језик с два своја спољашња дијалекта, *кашуйским* и *словињским*; *полапски* језик (изумро у XVIII веку); *горњолужички* језик и *доњолужички* језик; *чешки* језик и *словачки* језик.

У источнословенску групу иду: *руски, украјински* и *белоруски* језик.

У јужнословенску групу иду: *словеначки, српскохрватски, македонски* и *бугарски* језик.

Старословенски језик — по овој подели — спада у групу јужнословенских језика.

§ 17. У јужнословенску припадност старословенског језика није било сумњи. Али — дуго времена је било спорно питање о племенској припадности старословенског језика, тј. питање на који су јужнословенски дијалекат IX века Браћа Ћирило и Методије превели прве књиге одн. који су живи јужнословенски говор IX века узели за основицу овог књижевног језика?

То се питање — по речима С. Кульбакина (Стсл. грам. 3) — „сада може сматрати као дефинитивно решено, и то у смислу такозване македонске теорије, према којој језик Ћирила и Методија претставља књижевну обраду једног говора из околине Солуна који су Браћа добро познавала од детињства."

§ 18. Наведеној општој констатацији — А. М. Селишчев (Стсл. језик I, 15—33) додаје: „Језичке особине превода Ћирила и Методија упућују ... на територију која се налазила уз грчку. Везе с грчким становништвом условиле су појаву грчких речи у језику Словена на тој територији. Словени су ту употребљавали речи сѫвота, пѫраск'евьг'ии, левьг'итъ и др. Гласовни облик појединих речи грчког порекла указује да оне нису ушле у словенски језик из грчког књижевног језика, него из народног: ... сάμβατον, а не грчко-књижевно σάββατον ... народ. παρασκευγ'ι, књиж. παρασκευή („дан пред суботом", „петак"), λευ'γ'ίτις, књиж. λευίτης. ...; е'вѣга — ἕυγα (εὔα) ... Први словенски преводиоци унели су у језик својих превода извесне грчке речи у оном гласовном облику како су се изговарале у живом говору словенске средине ...

И неке друге особине речника старословенских споменика указују да је словенски језик првих преводилаца припадао оној словенској средини у којој се употребљавало доста грчких термина. У старословенским споменицима налазимо читав низ непревedених грчких речи ... (1) имена звања, званичних лица и предмета специфичног значења ... (2) апстрактне речи ... (3) речи чији би превод свакодневним обичним словенским речима умањио њихов стилски значај ... Преводиоци су сматрали да увођење извесних грчких речи неће сметати разумевању текста у словенској средини

коју су они познавали — у средини блиској Грцима — на југоистоку Балканског полуострва."

Пошто је констатовао да се битне гласовне особине старословенског језика — нарочито ѣ=['ä] — налазе у говорима на исток од Солунске области, А. М. Селишчев закључује: „Језик старословенских превода не може се идентификовати у сваком погледу са живим народним говором словенског становништва Солунске области. За основицу језика писмености узети су били елементи језика градског и приградског словенског становништва, са којим су Грци града Солуна били у додиру. Говор тих Словена разликовао се од говора широких народних маса углавном у погледу лексике. У градским слојевима словенског становништва било је више грчких позајмица него међу сеоским становништвом . . .

Лица из словенске градске средине нису припадала врховима грчког града: она су била у додиру с Грцима који су се служили грчким народним говором, о чему сведоче извесне грчке позајмице . . . .

У језику првих словенских превода налазимо и такве елементе којих није било ни у језику градског ни сеоског словенског становништва. То је био књижевни језик, са много речи које нису постојале у свакидашњем говору. Преводи с грчког изискивали су грађење много нових словенских речи. Њихово је грађење често било по грчком узорку . . .

Поред лексике — језик првих словенских превода разликовао се од свакодневног словенског говора и у синтакси: у преводу на словенски одражава се покаткад синтакса грчког оригинала.

У старословенском као књижевном језику одражавали су се елементи грчког језика не само у лексици и синтакси него и у фонетици. . . . Тако је уведен самогласник ѵ (ү) за грчко υ, сугласник ѳ и међузубни спирант ѳ, који је одговарао грчком ϑ, Нпр. ѳеѻ'ѵпьтъ, ѳилипъ, анаѳема . . .

Према томе, старословенски језик — то је језик словенских превода које су извршили Константин (Ћирило) и Методије и њихови ученици. За основицу тог језика узети су елементи говора словенског становништва Солуна и његове околине. . . . За разлику од обичног, свакидашњег говора — у старословенском језику налазимо књижне елементе: у лексици, у синтакси и у гласовима." (Стсл. ј. 23—28).

ИМЕ СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА

§ 19. У најстаријим писаним изворима IX и X века — словенским, грчким и латинским — старословенски се језик назива просто: *СЛОВЕНСКИ*.

Од словенских извора — у Житијима налазимо само општу одредбу словѣньскъ: ѩзъıкъ словѣньскъıи, кънигъı словѣньскъıѩ, ростислављ кънѧзь словѣньскъ и сл.

У грчком *Житију св. Климента* налазимо: ΤΑ СΘΛΟΒΕΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ.

У латинским изворима: *LINGUA SCLAVINICA, SCLAVINISCA, SCLAVINA.*

У науци тај назив није прихваћен од самог почетка — из два разлога:

(а) што је потпуно неодређен: може означавати сваки словенски језик и све словенске језике заједно;

(б) што се тим именом називају два засебна словенска језика: *slovenski jezik* = *словеначки* и *slovenský jazyk* = *словачки.*

§ 20. Напоредо са различитим схватањима о пореклу и обиму старословенског језика мењало му се и име.

Називом се хтело:

(1) или да се укаже на племенску и територијалну припадност старословенског језика;

(2) или да се укаже на карактер и функцију старословенског језика.

На бази првога — никао је термин *ALTBULGARISCHE SPRACHE* (= *старобуґарски језик*), који су створили немачки лингвисти Шлајхер и Лескин, и који данас употребљавају још само бугарски лингвисти.

Слабе стране овога назива су: — старобугарски може изазвати представу о језику старих туранских или турских Бугара, који се још нису били претопили у Словене у IX веку; — не обележава македонски карактер старословенског језика, те према томе не даје праву представу о племенској припадности старословенског језика; — даје криву представу да је новобугарски даљи развитак старобугарског језика; — не може обухватити све старословенске текстове; — не даје представу о старословенском као писаном језику и старословенском као црквеном језику.

§ 21. На бази прве линије никао је и други назив: *ALTSLOVENISCHE SPRACHE = старословеначки језик*; *lingua palaeoslovenica.*

Тај назив је употребљавао Миклошич до краја живота.

Данас је потпуно напуштен, јер даје криву представу о пореклу старословенског језика.

§ 22. На бази друге линије: назив *СТАРОЦРКВЕНОСЛОВЕНСКИ* увео је Вондрак да се њиме обележи језик старословенских споменика X и XI века, језик споменика који чине такозвани старословенски канон.

Тај се термин прилично одомаћио у науци (код Немаца, Пољака и др.).

§ 23. Термин *СТАРОСЛОВЕНСКИ* увео је Фортунатов и руска лингвистичка школа.

То је лингвистички термин: да се обухвати најстарије стање словенских језика. Он обухвата све старословенске текстове, свих боја и дијалеката, и има широку употребу.

Руски: *старославянский язык.*

Пољски: *język starosłowiański.*

Чеси су сковали термин полазећи од старог назива: *jazyk staroslověnský.*

СТАРОСЛОВЕНСКЕ АЗБУКЕ

§ 24. Проблематика старословенских азбука може се рашчланити на следећа три посебна питања:

1 — какво је порекло *глагољице* и какво је порекло *ћирилице*?

2 — која је од тих двеју азбука старија?

3 — коју је азбуку, према томе, саставио Константин?

§ 25. Порекло ћирилице је јасно: то је грчко унцијално писмо (устав, мајускула), допуњено словима којих у грчкој азбуци није било.

Следећа грчка слова преузета су неизмењена: а, в, г, д, е, з, і, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, оу, ф, х, ѡ, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ.

Из грчког писма је узето ѕ за обележавање броја 6 и ѕ=90.

У зависности од грчке азбуке налазимо два знака за самогласник [*i*]: и (=грч. „*и-ѿа*“) и і (=грч. „*и-оѿа*“); такође и за [*o*]: о (=грч. „*о-микрон*“) и ѡ (=грч. „*о-меіа*“).

Исто као у грчком писму: самогласник [*u*] обележава се диграмом: оу.

Остају да се објасне допунска слова: ѕ, ж, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, ѣ, ѣ, ю, ж, ѧ. У рукописима се још срећу: ѥ, ѩ, ѫ, ѭ (која првобитна ћирилица вероватно није имала).

§ 26. Порекло глагољице није ни приближно тако јасно као ћирилице и дуго је времена било у науци спорно.

„Ime joj je izvedeno od iste osnove od koje je nastao naziv za popa glagoljaša ... Termin je nastao na hrvatskom tlu te nije stariji od kraja Srednjega vijeka — констатује J. Хам (Стсл. грам. 11) и додаје: Što se grafije tiče, Vaillant s pravom kaže da glagoljica nije nalik ni na jedno starije pismo. Zaista, ona se na prvi pogled doimlje kao stilizirano pismo — neka vrst ustava koji je za razliku od latinske i grčke uncijale sav obao, s karakterističnim kružićima kojih nema ni u jednom drugom evropskom pismu (i zbog kojih su neki išli glagoljicu izjednačivati s koptskim i s armenskim pismom, premda ona po svojem sistemu s njima ne može imati neke uže veze).“

По мишљењу С. Кульбакина (Стсл. грам. 5): „што се тиче порекла глагољице — то се питање може сматрати сада као више мање јасно: и њен је основ грчки, што се потпуно слаже са историјским начелом по коме је свака историјска азбука у својој основици културна позајмица“.

Слажући се с мишљењима Тејлора, Бјељајева и Јагића о грчкој основи глагољице — А. М. Селишчев (Стсл. j. I 43—52) критички закључује: „Нема сумње да је грчка минускула била основни извор глагољице. Али — у објашњења Тејлора, Бјељајева и Јагића треба унети измене и поправке не само у погледу грчких извора за поједина глагољска слова него и у погледу читавог система азбучног: у њему су нашли одраза и елементи негрчког писма.

... Управо је минускула са извесним елементима брзописа и била стављена у основу већине слова глагољице.

... Глагољска слова за словенске гласове састављена су од елемената различитих извора. (1) Извесна су се слова мењала ... (2) За остале словенске гласове извор је био — старојеврејско писмо, углавном у његовој самаријанској варијанти и, можда, коптско писмо.“

§ 27. Разлике између глагољице и ћирилице испољавају се у следећем:

(1) У глагољици постоји само једно слово ѕ — у ћирилици му одговарају два слова: ѕ и ѕ.

(2) Глагољском једном слову ѣ одговарају у ћирилици два слова: ѣ и ѣ.

преписи и настајали већ на другом терену и писани од стране људи који су говорили другим језиком.

Отуда је разумљиво што језик у тим преписима није у потпуности исти као у време Ћирила и Методија: приликом преписивања уношене су у текст — у мањој или већој мери — извесне промене својствене језику преписивача одн. терена на којем је текст преписиван.

Ипак — сви ти најстарији преписи чувају много више заједничких црта и особина, на основу којих се и доста лако и доста поуздано може реконструисати првобитно стање и према којима се уврштују у тзв. *канон* одн. старословенске споменике у ужем смислу речи. Поред осталих — то су пре свега: доследно чување и правилна употреба носних самогласника (§ 89) и полугласника (§ 72); затим, некадашњег самогласника ѣ (§ 83), сугласничких група шт, жд (§§ 132, 140 итд.) и др.

§ 37. Према материјалу — разликују се две врсте старословенских споменика: рукописи (писани на пергаменту) и *натписи* (исклесани у камену).

Ниједан старословенски канонски рукопис није датиран, тј. нема у њима никаквих записа о времену писања, а такође нема помена ни о месту где су писани. У недостатку спољашњих ознака — време и место настанка појединих споменика може се тек приближно установити на основу унутрашњих критерија: палеографских и језичких, што је често спорно.

Обично се старословенски канонски споменици најпре деле — према азбуци којом су писани — на две групе: *глагољске* и *ћирилске*, унутар којих се — према садржини — издвајају: (а) *библијски* текстови (јеванђеља — четворојеванђеље и изборно јеванђеље, и псалтир), (б) *литургијски* (еухологиј, мисал) и (в) *патристички* (проповеди и житија).

§ 38. *Глагољицом* су писани:

(1) *Зографско јеванђеље* (*Зо.*) — пронађено у манастиру Зографу у Светој Гори; 303 пергаментска листа; четворојеванђеље, али непотпуно: недостају почетак (до Матеј III, 11) и поједини листови у средини, док је 17 листова попуњено другом руком и каснијом глагољицом (*Зо.*[2]).

Издао га је, ћирилицом, V. Jagić: QUATTUOR EVANGELIORUM CODEX GLAGOLITICUS OLIM ZOGRAPHENSIS NUNC PETROPOLITANUS. Berolini 1879.

(2) *Маријино јеванђеље* (*Мар.*) — пронађено у манастиру св. Богородице Марије у Светој Гори; 174 пергаментска листа, од

којих се два чувају у Народној библиотеци у Бечу, а остали део рукописа у Лењиновој библиотеци у Москви; четворојеванђеље, али непотпуно: недостаје почетак — Матеј I—V, 23.

Издао га је, ћирилицом, V. Jagić: QUATTOUR EVANGELIORUM VERSIONIS PALAEOSLOVENICAE CODEX MARIANUS GLAGOLITICUS. Berolini 1883.

(3) *Асеманово јеванђеље* (*Ас.*) — 158 пергаментских листова; изборно јеванђеље (апракос, јеванђелистар), али непотпуно: недостаје крај рукописа; назван по Асеманију, а данас се чува у Ватиканској библиотеци у Риму.

Најновије издање, ћирилицом, Josef Kurz: EVANGELIARIUM ASSEMANI. Tomus II. Pragae 1955.

(4) *Охридско јеванђеље* (*Охр.*) — два пергаментска листа; одломак јеванђелистара; пронађено у Охриду, а чува се у Одеси (у Рукописном фонду Одеског универзитета).

Најбоље издање: ПАМЯТНИКИ СТАРОСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА, III, 2, 1915.

(5) *Синајски псалтир* (*Пс.*) — 177 пергаментских листова; садржи првих 137 псалама (недостаје крај рукописа); пронађен у манастиру св. Катарине на Синају, где се и данас чува.

Друго и одлично издање, у ћириличкој транслитерацији, приредио С. Северьянов: СИНАИСКАЯ ПСАЛТЫРЬ. Петроград 1922 (фототипски у Грацу 1954. г.).

(6) *Синајски еухологиј* (*Еух.*) — 109 пергаментских листова; збирка молитава одн. црквених текстова који се читају приликом различитих обреда; остатак од некада много већег рукописа; чува се у манастиру св. Катарине на Синају (само се три листа налазе у Јавној библиотеци у Лењинграду).

Треће и најбоље издање приредио је R. Nahtigal: EUCHOLOGIUM SINAITICUM II Ljubljana 1942 (ћириличка транскрипција).

(7) *Клочев зборник* (*Кл.*) — свега 14 пергаментских листова; одломак некада великог зборника проповеди; раније својина Париса Клоца, по којем је добио име, а данас се 12 листова чувају у Градском музеју у Триденту (Италија) и 2 листа у Фердинандовом музеју у Инзбруку (Аустрија).

Треће и најбоље издање приредио Antonín Dostál: CLOZIANUS. Pragae 1959.

(8) *Македонски глагољски одломци* (*Мак. глаг.*) или *Рилски одломци* — 8 листова; поуке и молитве; нађени у Рилском манастиру у Бугарској.

Потпуно издање приредио И. Гошев: РИЛСКИ ГЛАГОЛИЧЕСКИ ЛИСТОВЕ. София 1956.

(9) *Кијевски мисал* (*Мис.*) — 7 листова; прва страна првога листа писана је доцније, другом руком и глагољицом млађега типа; одломак текста мисе, тј. службе по западном обреду; превод са латинског; нађен у Јерусалиму, а данас се чува у Народној библиотеци у Кијеву (отуда му и име).

Најбоље, критичко издање приредио C. Mohlberg: IL MESSALE GLAGOLITICO DI KIEW. Roma 1928.

§ 39. Ћирилицом су писани:

(1) *Савина књиīа* (*Сав.*) — 129 пергаментских листова; изборно јеванђеље, али непотпуно (одломак од око 200 листова, колико их је првобитно било); препис са старијег глагољског оригинала, који је извршио у XI веку у Бугарској неки поп Сава (према два кратка записа на маргинама); откривена и данас се чува у Москви у Главном архиву.

Друго и критичко издање приредио В. Н. Щепкин: САВВИНА КНИГА. Петроград 1903.

(2) *Суīрасаљски зборник* (*Суīр.*) — 285 листова; 24 житија, 23 проповеди и 1 молитва; непотпун: нема почетка и краја, ни појединих листова у средини; нађен у манастиру Супрасљу код Бјалистока у Пољској (отуда му и име); данас се 118 листова чувају у Универзитетској библиотеци у Љубљани, 16 листова у Народној библиотеци у Лењинграду, а 151 лист се налазио у Библиотеци Замојских у Варшави, одакле су овај део рукописа однели Немци за време последњег рата.

Новије и боље издање приредио С. Северьянов: СУПРАСЛЬСКАЯ РУКОПИСЬ. Петроград 1904 (фототипски поново издано у Грацу 1956).

(3) *Одломци Ундољскоī* (*Унд.*) — 2 листа; одломак изборног јеванђеља; некад су били својина руског филолога В. М. Ундольског (отуда им и име); данас се налазе у Лењиновој библиотеци у Москви.

Издао их је Е. Карский: ЛИСТКИ УНДОЛЬСКОГО. Памятники I, 3. Петроград 1904.

(4) *Хиландарски одломци* (*Хил.*) — 2 јако оштећена листа; одломак учења Кирила Јерусалимског; пронађени у манастиру Хиландару у Светој Гори; чувају се у Универзитетској библиотеци у Одеси.

Најбоље издање приредио С. М. Кульбакин: ХИЛАНДАРСКИЕ ЛИСТКИ. Памятники I, 1. Петроград 1900.

(5) *Зоīрафски одломци* (*Зо. одл.*) — 2 листа; одломак Правила Василија Великога; нађени у Зографском манастиру у Светој Гори (отуда им и име).

Најновије издање приредили P. A. Lavrov — A. Vaillant: LES RÈGLES DE SAINT-BASILE EN VIEUX-SLAVE: LES FEUILLETS DU ZOGRAPH. „Revue", X, 1—35. Paris 1930.

(6) *Македонски ћирилски одломак* (*Мак. ћир.*) — свега 1 лист, јако оштећен; нађен у Македонији; данас се чува у Библиотеци Академије наука у Лењинграду; можда оригиналан словенски текст, а не превод.

Издао га Г. А. Ильинский: МАКЕДОНСКИЙ ЛИСТОК. Памятники I, 5. Санктпетербург 1906.

Натписи:

(1) *Самуилов натīис* — мермерна надгробна плоча; десна страна оштећена, али се може реконструисати цео текст; има 11 редова; име му је по Самуилу, македонском цару (980—1014), који је тај надгробни споменик подигао својим родитељима и брату; нађен је у селу Герману на источној обали Преспанског језера, 1899. године, одакле је касније пренесен у Народни музеј у Софији; то је најстарији и једини датирани ћирилски споменик (992. или 993. година).

Издао га је, поред осталих, П. А. Лавров: Энциклопедия слав. филологии IV, стр. 22.

ЛИТЕРАТУРА

§ 40. Како истиче С. Слоњски (Грам. стсл. ј. 16): „Ниједан други словенски језик не може се подичити толиким научним обрадама као старословенски. То је последица великог значаја који студије овог језика имају како за славистику тако и уопште за индоевропску лингвистику. Иако временски доиста стоји далеко од прасловенске заједнице, ... старословенски се ипак квалитативно од ње врло мало удаљио. И зато — захваљујући испитивањима старословенског језика — ми се налазимо у том срећном положају да нам је стање прасловенске заједнице релативно веома добро познато ... То је један извор интересовања за старословенски језик.

ПРАВОПИС

СТАРОСЛОВЕНСКЕ АЗБУКЕ

§ 41. У приложеној табели дају се слова глагољице и ћирилице, заједно с њиховом бројном вредношћу, гласовна вредност слова у латиничкој транскрипцији и њихова имена:

ГЛАГОЉИЦА	бројна вредност	ЋИРИЛИЦА	бројна вредност	гласовна вредност	име слова
ⰰ	1	а	1	*[a]*	азъ *[azъ]*
ⰱ	2	б	—	*[b]* и *[b']* § 43.	боукы *[buky]*
ⰲ	3	в	2	*[v]* и *[v́]* § 43.	вѣдѣ *[vědě]*
ⰳ	4	г	3	*[g]* и *[ǵ]* § 44. и *[ŋ]* § 45.	глаголи *[glagol'i]*
ⰴ	5	д	4	*[d]*	добро *[dobro]*
ⰵ	6	е	5	*[e]* и *[je]* § 46.	есть *[jestъ]*
ⰶ	7	ж	—	*[ž]*	живѣте *[živěte]*
ⰷ	8	ѕ	6	*[dz]* § 47.	ѕѣло *[dzělo]*
ⰸ	9	з	7	*[z]*	земля *[zeml'a]*
ⰹ ⰺ	10	і, (ι)	10	*[i]* и *[ji]* и *[jь]* § 48.	иже *[iže]*
ⰻ	20	и	8		и *[i]*
ⰼ	30	(ћ)	—	*[ǵ]* § 49.	ћерва *[derva]*
ⰽ	40	к	20	*[k]* и *[ḱ]* § 44.	како *[kako]*
ⰾ	50	л	30	*[l]* и *[l']* § 50.	людиѥ *[l'udije]*
ⰿ	60	м	40	*[m]* и *[ḿ]* § 43.	мыслите *[myslite]*
ⱀ	70	н	50	*[n]* и *[ń]* § 50.	нашь *[našь]*
ⱁ	80	о	70	*[o]*	онъ *[onь]*
ⱂ	90	п	80	*[p]* и *[ṕ]* § 43.	покои *[pokoi]*

ГЛАГОЉИЦА	бројна вредност	ЋИРИЛИЦА	бројна вредност	гласовна вредност	име слова
ⰹ	100	р	100	*[r]* и *[ŕ]* § 50.	рьци *[rьci]*
ⰾ	200	с	200	*[s]* и *[ś]* § 51.	слово *[slovo]*
ⰿ	300	т	300	*[t]*	тврьдо *[tvrьdo]*
ⱁ	400	оу, ѹ	400	*[u]* § 52.	оукъ *[ukъ]*
ⱂ	500	ф	500	*[f]* § 53.	фрьтъ *[frьtъ]*
ⱄ	600	х	600	*[ch]* и *[ch']* § 44.	хѣръ *[chěrъ]*
ⱅ	600	ѡ	800	*[o]* § 53.	ѡтъ *[otъ]*
ⱇ	700	ш	—	*[št]* § 54	ша *[šta]*
ⱈ	800	щ	—	*[c]*	ци *[ci]*
ⱉ	900	ц	900	*[č]*	чрьвь *črьvь]*
ⱊ	1000	ч	90	*[š]*	ша *[ša]*
ⱋ	—	ш	—	*[ъ]* § 55	еръ *[jerъ]* „дебело“
ⱌ	—	ъ	—	*[y]* § 56.	еръı *[jery]*
ⱍ	—	ъі, ъи, (ъі)	—	*[ь]* § 55.	ерь *[jerь]* „танко“
ⱎ	—	ь	—	*[ě]* и *[ja]*, *['a]* § 57.	ѣть *[jatь]*
ⱏ	—	ѣ	—	*[ju]*, *['u]* § 58.	*[ju]*
ⱐ	—	ю	—	*[ja]*, *['a]* § 58.	*[ja]*
—	—	ꙗ	—	*[je]*, *['e]* § 58.	*[je]*
—	—	е	—	*[ę]*, *[ję]*, *['e]* § 59.	*[ęsъ]*
ⱑ	—	ѧ, ⱔ, ⱔ	900		*[jęsъ]*
ⱒ	—	ѩ	—		*[ǫsъ]*
ⱓ	—	ѫ	—	*[ǫ]* § 59.	*[jǫsъ]*
ⱔ	—	ѭ	—	*[jǫ]*, *['ǫ]* § 59.	*[ksi]*
—	—	ѯ	60	*[ks]* § 53.	ѯи *[psi]*
—	—	ѱ	700	*[ps]* § 53.	ѱи *[thita]*
ⱘ	(500)	ѳ, ⱔ	9	*[th]* § 53.	дита *[ižica]*
ⱙ	(400)	ѵ, ⱝ	400	*[ü]* и *[v]* § 53.	ижица *[ižica]*

НАПОМЕНЕ УЗ ТАБЕЛУ

§ 42. При учењу старословенског језика уобичајено је — у издањима текстова, речницима, граматикама и сличним прилозима — да се слова глагољице замењују одговарајућим словима ћирилице (=ћириличка транслитерација глагољских текстова).

Такође се — у речницима, граматикама и сличним прилозима — примењује уједначен, нормализовани правопис, изузев, разуме се, при цитирању, кад се примери дају у правопису дотичног споменика.

Гласовна вредност слова даје се у латиничкој транскрипцији, при чему се употребљавају следећи нарочити знаци: *[l']*, *[ń]* и сл. =мекоћа или умекшаност датог сугласника; *[r̥]*, *[l̥]* и сл. =вокалност, употреба у служби самогласника; *[i̯]*, *[u̯]* и сл. =неслоговност; *[ę]*, *[ǫ]* и сл. =назалност, носни изговор датог самогласника; *[ě]* и сл. =дужина, а *[ŏ]* и сл. =краткоћа датог самогласника; *[ü]*, *[ö]* =лабијализованост, изговор *i*, *e* са заобљавањем усана.

§ 43. Словима б, в м, п — поред обичних уснених сугласника *[b]*, *[v]*, *[m]*, *[p]* — обележавају се такође још и њихове умекшане варијанте *[b']*, *[v́]*, *[ḿ]*, *[ṕ]*: ово друго срећи се само у одређеној фонетској позицији (§ 147) и у појединим споменицима може бити и посебно означено нарочитим надредним знаком (§ 61) или пак писањем „прејотованих“ слова за вокале иза њих (§ 58), нпр. на земи *[na zemi]*, пристанение *[pristanénije]* и сл. благословиⷬ *[blagoslovi̯ǫ]*, земиⷬ *[zemi̯ǫ]* и сл.

У нормализованом правопису — у овом другом случају — употребљавају се првобитни облици с гласовним групама *[bl']*, *[vl']*, *[ml']*, *[pl']*: на земли *[na zeml'i]* и сл. земльⷬ *[zeml'ǫ]* и сл. (обележавање палаталног *[l']* исп. § 50).

§ 44. Словима г, к, х — поред обичних задњонепчаних сугласника *[g]*, *[k]*, *[ch]* — обележавају се такође још и њихове умекшане варијанте *[ǵ]*, *[ḱ]*, *[ch']*: ово друго срећи се само у непреведеним, грчким речима и у појединим споменицима може

бити и посебно означено надредним знаком (§ 61), нпр. к҃есарєви *[k̀esarevi]*, к҃инсъ *[k̀insъ]*, к҃ѵринью *[k̀ürinьju]* и сл. г҃еона *[gėona]*, маг҃истрианъ *[mag̀istrijanъ]* и сл. ра҂хиил҃ь *[rach'iil'ь]* и сл.

§ 45. Словом г у правописним групама гг, гк — које се срећу само у непреведеним, грчким речима — обележава се задњонепчано *n* [ŋ], нпр. аг҃гелъ *[aŋ̀gelъ]*, егкратиа *[eŋkratija]* и сл.

У нормализованом правопису пише се у овом случају н, нпр. анг҃елъ.

§ 46. Словом є — поред самогласника *[e]* — обележава се такође још и слог *[je]*: ово друго на почетку речи и слога, тј. после самогласника (у ћирилским споменицима налазимо у овом случају посебно слово-лигатуру ѥ — која се употребљава и у нормализованом правопису), нпр. єсте = ѥсте *[jeste]*, знаєте = знаѥте *[znajete]*, погребєние = погребєниѥ *[pogrebenije]* и сл.

О почетном є- *[e-]* исп. § 115.

§ 47. Словом ѕ — које се среће само у старословенским ћирилским рукописима и то искључиво као бројни знак за 6 — обележава се при ћириличкој транслитерацији глагољских текстова (у већини издања и такође у нормализованом правопису) африката *[dz]*, нпр. ѕ҄ело *[dzèlo]*, ѕв҄ѣзда *[dzvězda]*, мънодзи *[mъnodzi]*, дѕидати *[dvidzati]*, къняѕь *[kъnędzь]* и сл.

У малим ћирилским споменицима-одломцима (*Унг. Хил. Мак. Зо.*) — африката *[dz]* обележава се нарочитим словом које је у ствари модификација слова ѕ (вероватно да првобитна ћирилица није имала посебно слово за овај глас).

§ 48. Према два глагољска знака за слово „иже“ — у ћирилици налазимо само једно слово, па је зато — поред слова і (с варијантом ї) — у ћириличкој транслитерацији глагољских текстова уведен још и други знак ı (мада се, ређе, за ту сврху употребљава и ћириличко варијантно ї).

У нормализованом правопису — као једини словни знак за самогласник *[i]* — употребљава се само слово и.

Поред самогласника *[i]* — словом и одн. і (ї) и ı обележавају се такође још гласовна група *[ji]* и гласовна група *[jь]*; ово друго у следећим двема позицијама:

и = *[ji]* = после самогласника у облицима с основом на *[j]* + *[i]* у наставку, нпр. наши кр҃аи *[naši kraji]*, очима своима *[očima svojima]*, таити *[tajiti]* и сл.

= *[jь]* = после самогласника у облицима с основом на *[j]* + *[ь]* у наставку, нпр. нашь кр҃аи *[našь krajь]*, вьс҄ѣхъ людии *[vьsěchъ l'udijь]* и сл.

§ 49. За глагољско слово „ћерв“ — којим се обележава умекшано г (ђ) у непреведеним, грчким речима — у старословенској ћирилици не постоји посебно слово: зато је у ћириличкој транслитерацији глагољских текстова (а тако је обично и у нормализованом правопису) уведено слово ћ (узето из српске ћирилице — у старословенским ћирилским споменицима пише се у том случају г҃ одн. г), нпр. ћеона = г҃еона *[đeona = ġeona]*, леѣонъ = лег҃еонъ и сл.

§ 50. Словима л, н, р — поред обичних сонаната *[l]*, *[n]*, *[r]* — обележавају се такође још и њихове палаталне варијанте *[l']*, *[ń]*, *[ŕ]*: ово друго у одређеној фонетској позицији (§ 144) и у неким споменицима може бити и посебно означено надредним знаком (§ 144), нпр. оучитєль *[učitel'ь]*, на земл҃и *[na zeml'i]*, домашьн҃ии *[domašьńiji]*, огн҃ь *[ogńь]*, ослабл҃ень *[oslabl'enъ]*, възл҃юбл҃ень *[vъzl'ubl'enъ]*, клан҃ѣаше *[klańaaše]* и сл. или ослабленъ *[oslabl'enъ]*, кланѧаше *[klańaaše]*, морю *[moŕu]*, творѧаше *[tvoŕaaše]* и сл.

У нормализованом правопису — палатални сонанти *[l']*, *[ń]*, *[ŕ]* обележавају се (а) надредним знаком = испред ь и и, нпр. родитєль, господьн҃ь, вратар҃ь и сл. на кон҃и, въ корабл҃и, въ мор҃и и сл. или пак (б) писањем јотованих слова иза њих = испред осталих самогласника, нпр. любити, земл҃а, поле, глаголм҃, глаголѭшти и сл. коню, покланѧти, стенѥте, стенѭтъ и сл. рюти, творѧаше, море, разорѭ и сл.

§ 51. Словом с — поред обичног зубног сугласника *[s]* — обележава се такође још и његова палатална варијанта *[ś]*: ово

Од свих њих — за правилно читање и разумевање текста – важни су следећи: (1) *знак мекоће*, (2) *апостроф* и (3) *шлем*.

§ 61. Знаком ◌̂ с десне стране изнад слова за извесне сугласнике обележава се њихова м е к о ћ а:

л̂, н̂, р̂ = *[l']*, *[ń]*, *[ŕ]* (§§ 50,144)
г̂, к̂, х̂ = *[ǵ]*, *[ḱ]*, *[ch']* (§ 44)
в̂, б̂, м̂, п̂ = *[b']*, *[v́]*, *[ḿ]*, *[ṕ]* (§§ 43,147)

Знак палаталности среће се релативно доследно само у два споменика: у *Зо.* и *Суӣр.*; у осталим споменицима је врло редак или га уопште нема.

У нормализованом правопису знак мекоће употребљава се за обележавање палаталности сугласника *[l']*, *[ń]* и *[ŕ]* испред ь и и: л̂ь *[l'ь]*, н̂ь *[ńь]*, р̂ь *[ŕь]* и л̂и *[l'i]*, н̂и *[ńi]*, р̂и *[ŕi]*.

Такође у непреведеним, грчким речима: г̂, к̂, х̂ = *[ǵ]*, *[ḱ]*, *[ch']*.

§ 62. А п о с т р о ф о м се обележава испуштени самогласник, најчешће полугласник : к'то *м.* кѣто, ч'то *м.* чьто, м'ноӝ'ство *м.* мъноӝьство, народ' *м.* народъ и сл.

Такође: вѣшня'го *м.* вѣшняаго, небесьска' *м.* небесьскаа и сл.

У страним речима: ан'дрѣа, мат'теи, рав'ви и сл.

§ 63. Т и т л а — надредни знак у облику ⁻, ¯, ‾, ^ и сл. — има двојаку службу у старословенским рукописима:

(а) обележава скраћено написане речи (скраћенице), нпр. вѣ = в(ог)ъ, бца = (богороди)ца, глати = г(лаго)лати и сл.

(б) употребу слова у вредности броја, нпр. приступи жи приимъı .а. талантъ (.а. = единъ) и сл.

§ 64. Скраћено или „под титлом" пишу се, пре свега, речи које означавају религијска имена, појмове и предмете („nomina sacra"), а такође и речи које су се често употребљавале.

§ 65. Чешћи начин скраћивања је *контракција* (испушта се средина речи), ређи — *сусйензија* (испушта се крај речи).

Најобичније скраћенице:

аг̑л-, ак̑л- = анг̑ел-, анѣел-
ап̑л- = апостол-
б̑-, б̑ж-, б̑з- = бог-, бож-, боз-
вл̑в-, вл̑гв-, вл̑гсв- = благослов-
вр̑ц-, вц̑- = богородиц-
вл̑к-, вл̑ц- = владъык-, владъыц-
г̑- = господ-
гл̑- = глагол-
гн̑- = господин- и господьн̑-
дв̑в-, дв̑-, дв̑д-, дд̑- = давъıд- и давъıдов-
дс̑-, дх-, дш- = доус-, доух-, доуш-
ерл̑м-, ерм̑- = иероусалим-
епк̑-, епп- = епископ-, епископ-
изл̑-, изр̑л- = издраил-
ис̑- = исоус-
ис̑в- = исоусов-
кр̑т-, кс̑т- = крьст-
мл̑ст- = милост-
мл̑тв-, мт̑в- = молитв-
мт̑- = мат-
мр̑-, мт̑р- = матер-
мч̑к- = мжченик-
нв-, нб̑с- = нев-, невес-
нб̑ск-, нб̑сн- = небесьск-, невесьн-
оц̑-, оч̑- = отьц-, отьч-
пр̑к-, пр̑ц-, пр̑ч- = пророк-, пророц-, пророч-
пт- = памят-
сн̑- = сънн-
сп̑-, сп̑с- = спас-
ср̑ц- ср̑ч- = срьдьц-, срьдьч-
ст̑- = свят-
цр̑-, цр̑р- = цѣсар̑-
чк̑-, чл̑к- = человѣк-
чл̑ц-, чл̑ч- = человѣц-, человѣч-
чск- = человѣчьск-

§ 66. Доста се често — нарочито у насловима — скраћивање врши исписивањем надредног слова под титлом:

Въ оно҃. = въ оно врѣмѧ
єѵ҃а ѿ ıѡа҃. = евангелиє отъ ıоана
г҃л҃а = глава
мц҃ь = мѣсѧць
нед҃ = недѣлꙗ
сж҃ = сѫбота

§ 67. Бројна вредност слова (која је различита у глагољици и ћирилици) дата је у азбучном прегледу (§41).

Поред означавања титлом — слова у служби бројева још се у неким рукописима издвајају по једном тачком испред и позади, нпр. мт XXV 24: пристѫпи же приимъı .а҃. талантъ *Сав.* = примы а҃ талан'тъ *Зо.* = единъ талантътъ *Мар.* = єдінъ талантъ *Ас*; лк XVII 12: сърѣте ı .і҃. мѫжъ прокаженъ *Сав.* = сърѣте ı і҃. прокаженъ мѫжь *Зо.* = десѧть *Мар. Ас*; мт XVIII 12: аште вѫдетъ етероу чѣкоу .р҃. овецъ *Мар.* = ащє вѫдетъ единомоу чѣкоу р҃ овьць *Сав.* и сл.

У бројевима 11—19 јединице се пишу испред десетице: аі = 11 (единъ на десѧте) итд.

У бројевима од 21 и даље — поредак иде од већих ка мањим: 21 у глагољици йа҃ = ка҃ у ћирилици (дъва десѧти и единъ) итд.

Хиљаде се обележавају посебним знаком испред слова за јединице, нпр. година на *Самуиловом натпису* забележена је овако: ≠ s҃ф҃а҃ = 6501 (то је, по Византијском рачунању, од постанка света; како је до почетка наше ере прошло 5508 година, датум натписа би – по савременом рачунању – био: 6501—5508 = 993. година или прецизније: септембар 992. године — август 993. године).

ВЕЛИКА И МАЛА СЛОВА

§ 68. У старословенским рукописима сва су слова исте величине: једино се „великим“ одн. увећаним словима исписивало оно што је требало нарочито истаћи да падне у очи, на пример, наслови књига, поглавља и сл.

Почетна слова мањих или већих делова текста који чине извесне целине (иницијали) протежу се изнад реда или спуштају у дубину и могу бити украшена плетивом и минијатурама, поткад у боји.

„SCRIPTURA CONTINUA“

§ 69. Речи се нису одвајале једна од друге: цео се ред више изједна, нпр. (*Савина књиꙗ*, 127):

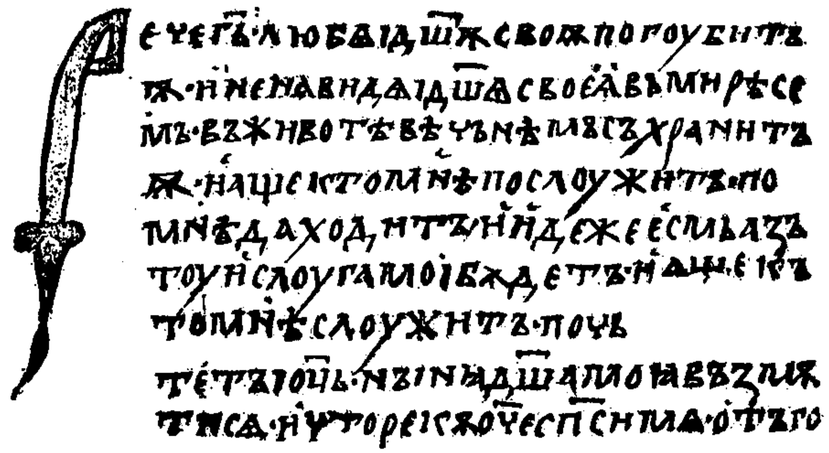

ТАЧКА

§ 70. При таквом, континуираном писању **тачком** су се издвајале семантичке и синтаксичке целине (знак предаха).

Тачка се обично писала на средини између двеју линија.

На крају мањих или већих делова текста стављане су две, три, четири и више тачака, саме или у комбинацији с другим знацима.

ФОНЕТИКА

ГЛАСОВНИ СИСТЕМ СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА

§ 71. САМОГЛАСНИЦИ
(табела)

		пуни		редуковани		сонанти у служби вокала
		орални	назални	полугласници	само по квантитету	
предњег реда	меки	и [i] ѣ [e] ѣ́ [ě]	ѧ [ę]	ь [ь]	и [î]	рь [r'] и ль [l']
средњег реда	тврди	ъ¹ [y]		ъ [ъ]	ъ¹ [ŷ]	ръ [r] и лъ [l]
задњег реда	тврди	оу [u] о [o] а [a]	ѫ [ǫ]			

Напомене:

[1] — У табели самогласника нису дате фонетски условљене варијанте самогласника који се изговарају место самогласника задњег реда после меких сугласника: кънига (кънѣ́гъ) и сл. кънижьникъ и сл. кънию и сл.

[2] — Такође у табелу нису унесена слова за самогласнике који су преузети из грчког заједно с непреведеним речима у којима се јављају: мѵро и сл. (§ 53).

ПОЛУГЛАСНИЦИ

§ 72. То су били самогласници непотпуног образовања: *редуковани* како у погледу свога *квалитета* (неодређене боје, индивидуално неизразити) тако исто и у погледу свога *квантитета* (краћи од обичних кратких).

Старословенски је из прасловенског наследио и у своме гласовном систему чувао два таква и квалитативно и квантитативно редукована вокала:

ь *[ь]* — полугласник предњег реда, мек (добијен у прасловенском редукцијом индоевропског кратког *ĭ*) и

ъ *[ъ]* — полугласник средњег реда, тврд, без лабијализације (добијен у прасловенском редукцијом индоевропског кратког *ŭ*).

§ 73. Јаки и слаби положај полугласника — већ пред крај прасловенске епохе полугласници ь и ъ нису били потпуно исте вредности на свим местима у речи: у једним слоговима били су „слаби“ (и у томе положају су се доцније губили у свим словенским језицима), а у другим — „јаки“ (и у томе су се положају чували или пак прелазили у нормалне, пуне вокале — опет у свима словенским језицима подједнако).

Слаби или у тзв. *слабоме йоложају* били су полугласници ь и ъ (а) када су се налазили на крају речи и (б) када су се налазили пред слогом с пуним самогласником или с полугласником у јаком положају, нпр. **градъ, костъ** и сл. и **зъвати, вьрати, правьда, мъножьство** и сл.

Јаки или у тзв. *јакоме йоложају* били су полугласници ь и ъ (а) када су се налазили пред слогом с полугласником у слабоме положају и (б) кад су стајали под акцентом, нпр. **сънъ, дьнь, тьмьница, съторникъ, крѣпъкъ, пришьлъ** и сл.

§ 74. Од старословенских канонских споменика — једино се у *Кијевском мисалу* полугласници ь и ъ доследно чувају и правилно употребљавају на свим местима и у свим положајима где су стајали раније у прасловенском (од преко 160 примера налазимо само једну неправилну употребу: ъ место ь у облику **въсѣхъ** VII 10, 22).

У свим осталим споменицима већ се срећу одступања у погледу доследног чувања и правилне употребе полугласника ь и ъ, и то:

(1) губљење слабих ь и ъ
(2) вокализација јаких ь и ъ
(3) узајамно мешање ь и ъ

§ 75. Губљење слабих полугласника: то су случајеви испуштања ь и ъ, њихово неписање у извесним слабим положајима, нпр. **два** м. **дъва, много** м. **мъного, кто** м. **къто, что** м. **чьто, правда** м. **правьда, пси** м. **пьси** и сл.

У појединим споменицима ово се испуштање полугласника неки пут обележава нарочитим знацима, најчешће апострофом: **к'то, к'де, д'ни, в'нег'да** и сл.

Као општа карактеристика може се констатовати да се полугласници чешће испуштају у средини речи (неупоредиво мањи број примера без ь и ъ на крају речи објашњава се просто тиме да су писари лако уочавали правило да на крају речи треба писати полугласник).

Напомене:

[1] — У погледу испуштања полугласника споменици се веома разликују међу собом: у изостављању ь и ъ најдаље је отишло *Асеманово јеванђеље* (врло често и на крају речи) и, за њим, *Супрасаљски кодекс*.

Релативно добро чувају полугласнике у слабоме положају *Маријино јеванђеље* и *Синајски псалтир*.

[2] — Има у споменицима случајева неписања полугласника у *јакоме* положају: **вс, в'с** (м. **вьсь**), **дн, д'н** (м. **дьнь**), **дньми, д'ньми** (м. **дьньми**), **начѧт'къ, начѧткъ** (м. **начѧтъкъ**), **стар'ц, старц** (м. **старьць**), **страннъ** (м. **страньнъ**) и сл. (у *Зо. Кл. Мар. Еух. Пс. Сав. Супр. Унд.*).

Наведени случајеви нису гласовне природе: поникли су на основу аналогије према облицима истих речи у којима је полугласник био у слабом положају.

[3] — Предлози-префикси **из-, въз-, из-, раз-** нису првобитно имали полугласник на крају (§ 82).

Такође: **об-** (§ 82) и **от-** (§ 82).

§ 76. Вокализација полугласника: ь и ъ у јаком положају могу прећи у пуне самогласнике, и то ь у ѣ, а ъ у о, нпр. весь, день, отець, темьница, пришелъ и сл. место дьнь, вьсь, отьць, тьмьница, пришьлъ и сл. сонъ, золъ, сотьникъ, любовь и сл. место сънъ, зълъ, сътьникъ, любъвь и сл.

Поред засебних речи — вокализација се такође среће у вези двеју речи, проклитичкој или енклитичкој: во тъ часъ м. въ тъ часъ, прѣдо мъноѭ м. прѣдъ мъноѭ, ко мьнѣ м. къ мьнѣ, ото съмрьти м. отъ съмрьти и сл. или родо-сь м. родъ сь, како можето-сь дати м. како можетъ сь дати, рабо-тъ м. рабъ тъ, азъ прѣдаме-и м. азъ прѣдамь и, пожрѣхомо-и м. пожрѣхомъ и и сл.

Напомене:

[1] — У погледу заступљености вокализације — у споменицима налазимо тројаку ситуацију:

(а) у глагољским споменицима (сем *Мис.*) јако ъ и ь мењају се у о и ѣ, што је мање више обична појава у *Мар. Ас. Пс. Еух.*; у *Зо.* примера са о м. ъ има релативно мало, док са ѣ м. ь има много више; у *Кл.* промена ь у ѣ није ретка, а ъ у о врло је ограничена; у одломцима нема довољно грађе за поузданије закључке;

(б) у *Суп̄р.* јако ъ се чува (има свега три примера са о: любовънъıи 166.21 смоковьнаго 345.18 и крѣпокъ 464.13), док се ь мења у ѣ (преко 300 примера у првом делу рукописа према свега 40 у другом); у исту групу са *Суп̄р.* вероватно иду *Унд.* и *Хил.*

(в) у *Сав.* се ъ и ь у јаком положају чувају без промене (има свега два примера са о: смоковиѭ јв I 49 и киносовъı мт XXII 19; ѣ м. ь у завршецима -ѣмь, -ѣмъ, -ѣхъ код основа на *-l-* и на сугласник — морфолошког је порекла); исто је стање у *Зо. одл.* и *Мак. ћир. одл.*

[2] — Има у споменицима врло ретких примера „вокализације" полугласника у слабоме положају: у ствари су ту ѣ и о место ь и ъ унесени аналогијом према облицима истих речи с правилном вокализацијом, нпр. пришелець лк XXIV 18 *Ас.* (према г. сг. пришельца итд.), а. сг. оумерошъ лк VII 12 *Мар.* (према н. сг. оумеръ итд.), ишедъшъ мк VII 30 *Мар.* денетъ лк XXI 34 јв I 40 *Ас.* до конеца *Пс.* 71. 8 заемодавьцъ 108. 11 совлазни 106. 40 и др. смокови *Еух.* 35а3 оусп̄ѣшено *Супр.* 379. 9.

[3] — Под утицајем промене ь и ъ у ѣ и о срећу се и примери са ь и ъ место етимолошког ѣ и о: у *Пс.* о ньмъ 78б20 овъгъшаетъ 62б11 и др. отьмгъте 38а4 покръвитель 86б4 и др. у *Зо.* вьтьхъı мк II 22 трьтьѣ мк XV 25 и др. у *Кл.* довьльнъ 10а25 у *Мар.* дьвьльни лк III 14.

§ 77. Узајамно мешање полугласника: то су случајеви писања ъ м. ь и, обрнуто, ь м. ъ; обично се — према томе како се објашњавају — разликују три групе примера:

(а) асимилација ь претходном сугласнику
(б) асимилација полугласника следећем слогу
(в) графичко мешање полугласника

§ 78. Асимилација ь претходном сугласнику: у неким споменицима среће се релативно доследно писање ъ место ь после сугласника ш, ж, ч, ц, з и сугласничких група шт, жд: нашъ, шъдъ, ножъ, неджънъ, чъто, лоучъшъ, пѣнязъ, ноштъ, дъждъ (м. нашь, шьдъ, ножь, неджьнъ, чьто, лоучьшь, пѣнязь, ноштъ, дъждь) и сл.

Та појава — по мишљењу С. Кульбакина — „значи да се ь мењало у извесним ст.-сл. дијалектима иза сугласника ове врсте у ъ односно у вокал који је био толико сличан за ухо вокалу ъ да су га преписивачи могли обележавати словом ъ. Тај се процес може сматрати као једна врста лабиовеларизације..." (Стсл. грам. 26).

Напомене:

[1] — Ова асимилација неједнако се огледа у споменицима: једна група — *Мис. Зо. Пс.* — уопште не зна за тај закон; остали знају или чувају његове трагове, али се разликују у погледу доследности спровођења: у *Мар.* се ъ м. ь јавља иза свих поменутих сугласника; у *Кл.* иза ж, ш, ч, шт, жд; у *Еух.* само после ш, ж; у *Сав.* после ш, ж, ч, ређе после шт, жд; у осталим споменицима овај закон се осећа врло недоследно.

§ 79. Асимилација полугласника следећем слогу (*Jaiuńево п̄равило*): у већини старословенских споменика срећу се примери релативно доследног писања ъ место ь испред

слога с тврдим самогласником и, обрнуто, ь место ъ испред слога с меким самогласником, нпр. зъдати м. зьдати (през. зиждѫ), върати м. вьрати (през. вєрѫ) и сл. вьдѣти м. въдѣти (исп. вoудити), зълѣ, зьли м. зълѣ, зъли (исп. зълъ, золъ) и сл. дъва али дьвѣ, вънъ (вонъ) али вьнѣ и сл.

Напомене:

[1] — Наведена појава тиче се искључиво полугласника у слабоме положају. Ретки примери у јакоме положају објашњавају се аналошким уношењем полугласника из слабог положаја: у *Сав.* вьпль мт II 18 XXV 6; у *Пс.* сѫдовъ 43.13 96.9 118.20,30 сѫ(дѫ)довъ 118,102 вратопъ 56.1.

[2] — По мишљењу Ватрослава Јагића (који је први на то обратио пажњу) и других у овој се појави огледа гласовна промена која представља асимилацију слабих ь и ъ према вокалу у следећем слогу.

[3] — Временски — „Јагићево правило“ вршило се у оригиналима наших споменика, док се у рукописима XI века, дакле, у старословенским споменицима који су нам сачувани, огледају само остаци тога закона који је важио за њихове оригинале.

Трагови овог закона најбоље се и најдоследније огледају у *Зо.*; доста добро у *Мар. Кл.* и *Еух.*; остали споменици својим материјалом показују само да је могао вредети за њихове оригинале.

У вези са овом недоследношћу, С. Кульбакин (Стсл. грам. 28—29) додаје: „Делимице се одступања од основног правила објашњавају тиме што је извесну улогу играла природа претходног као и идућег сугласника... акустичке варијанте ъ или ь зависиле су у старословенским дијалектима од природе суседних гласова; наиме, иза к, г, х полугласник се изговарао као глас типа ъ, али иза л̂, н̂, р̂ и испред њих — као глас типа ь; исто је било у језику оргинала *Еух.* испред ч, ц, з, шт, жд, у језику оргинала *Суп̃р.* испред ч, ц, ш, у језику оргинала *Зоп̃р.* иза ц, ш, ж, ч, шт, жд.“

[4] — А. М. Сељишчев (Стсл. језик I, 289) сматра да је „теза Авг. Лескина о мењању ъ, ь у старословенским споменицима основанија него фонетска теорија В. Јагића и његових следбеника. Авг. Лескин је нагињао следећем мишљењу: ово мењање није било изазвано мењањем вокала ъ, ь у слабом положају у зависности од следећег слога;... та зависност није била онаква

на какву је мислио В. Јагић: она је указивала на тврдоћу или на мекоћу сугласника, после којега се писало ъ (после тврдога) или ь (после мекога);...: дьни је могло означавати д'н'и; зьли — з'л'и, зъло с тврдим з и сл.“

§ 80. Графичко мешање полугласника: пошто су се полугласници у слабоме положају губили, најпре на крају речи, али се у писању обично чувају — у споменицима се често узајамно мешају ь и ъ без икаквих фонетских разлога, у зависности од преписивачеве графичке навике, нпр. *Мар.* кръвъ, любъвъ, плътъ, радостъ (м. кръвь, любъвь, плъть, радость) и сл. у *Кл.* вьсѣхь, вамь, глась (м. вьсѣхъ, вамъ, гласъ) и сл.

§ 81. Секундарни полугласник: у извесним случајевима налазимо у старословенским споменицима нов полугласник који на том месту раније није постојао.

Углавном је то случај у туђим, позајмљеним речима: да би се избегла затвореност слога и сугласничке групе које нису биле својствене ондашњем словенском изговору, нпр. скоръпии (СКОРПІОС), олътарь (АΛТАРІN), аньдрѣа (АΝΔРЕАС), авъгоустъ (АΥГОΥСТОС), павьлъ (ПАΥΛОС), єгупьтъ (АІГΥПТОС), пъсалъмъ (ΨАΛМОС), закьхеи (ZАКХАІОС), витьлеємъ (ВΗΘΛЕЕМ) и сл.

У наведеним и сличним примерима секундарни полугласник је гласовног, а не правописног порекла, што потврђују примери његове вокализације: павелъ, єгупетъ, псаломъ и сл.

§ 82. У ређим случајевима среће се нов, секундарни полугласник у домаћим, словенским речима:

(а) у групи ал(ъ)- место обичног ла- (§ 111), нпр. алъкати, алъдии и сл.

(б) вероватно графичког порекла, нпр. навъıкъни *Су.* 243.19 осъновати *Пс.* и сл.

(в) нарочити случај представљају предлози-префикси вез-, въз-, из-, раз-: они првобитно нису имали ъ на крају, па се обично тако и јављају, нпр. без народа, из домоу, възити, развити

и сл. вес-плода, искоусити, раскопати и сл. бе-зловъı, бе-страха, и-съньмишта и сл. безаконие, бесрамие и сл.

Али — поред наведених старих облика — срећу се у појединим споменицима и нови облици с полугласником добијеним по угледу на друге предлоге-префиксе са ъ на крају, нпр. у *Мар.* изь юности лк XVIII 21; у *Зо.* безъ основаньѣ лк VI 49 безъ въплагалишта і вес-пиръı і бе-сапогъ лк XXII 35; у *Еух.* безъ осмждениѣ 23ᵇ 24 изъ облака 44ᵇ7 и др.; *Унд.* изъберемъ мт XIII 28 и др.; у *Хил.* изъобличаемъ II Aᵃ21; у *Суп̄р.* (обичније) безъ отьца 9.6 и др. (42 х), безъвръменьноѭ 86.30 и сл. изъ огнѣ 232.17 и др. (16 х), изъобиловати 266.12 и др. възъıдривъ 112.17 и др. разъвръже 501.13 и др.

(г) предлог-префикс об- вероватно није првобитно имао полугласник на крају, што потврђују многобројни примери типа: об ношть *Мар. Зо. Ас.* об онъ полъ *Мар. Зо. Ас. Сав.* и сл. обити-обидѫ, обимати-обемлѭ, облизати, облизати, обрѣзати и сл. обязати (**ob-vęzati*), обратити (**ob-vratiti*), обѣмѣти (**ob-něměti*) и сл.

Међутим — већ у најстаријим споменицима — срећу се и аналошки облици с полугласником на крају: объстоимъ лк XXI 20 *Мар. Зо.* объходаше мк VI 6 *Мар. Зо.* обьходѫ *Суп̄р.* 11.8 и др. обьдръжѫ лк XIV 7 *Ас.* (=одръжѫ *Мар. Зо. Сав.*) швъшедъше *Пс.* 153ᵃ7 обьсрѣдование *Еух.* 463 обьснитъ *Су.* 10.25 (=оснитъ *јев. Су.* 482.29) и сл.

(д) предлог-префикс отъ јавља се тако с полугласником на крају већ у најстаријим споменицима, али такође има примера и с варијантом от-: отити-отидѫ, отѧти-отѧмѫ (и отъѧти-отъимѫ) отемлѭ (и отъемлѭ) и сл. отъврѣшти, отърѣзати, отърешти и отврѣсти, отрѣшити, отрокъ и сл.

ѣ

§ 83. Овим словом — „јат" — обележава се у старословенским споменицима некадашњи прасловенски дуги самогласник предњег реда *[ě]* (који се тако као посебан глас није очувао ни у једном словенском језику: место ѣ налазимо данас у њим

врло различите рефлексе, од *[i]*, *[e]* и њихових дифтоншких комбинација до *[a]*).

У старословенском језику — гласовна вредност ѣ била је нека врста широког, отвореног *[ä]*.

На такву баш вредност ѣ у старословенском језику упућује, пре свега, следећи факат графије и ортографије старословенских канонских споменика: у глагољици се слово ѣ употребљава такође у вредности ћирилског ꙗ, тј. у вредности *[ja]* односно *['a]*, нпр. лѣто *]lěto]*, нѣмъ *[němъ]*, рѣка *[rěka]* и сл. и ѣсти = ꙗсти *[jasti]*, стаѣти = стаꙗти *[stajati]* и сл. односно волѣ = волꙗ *[vol'a]*, воѣ = вонꙗ *[vońa]*, воуѣ = воуꙗ *[buŕa]* и сл.

У ћирилици постоје два слова: ѣ = *[ě]* и ꙗ = *[ja]* односно *['a]*, али се у појединим ћирилским споменицима одржава глагољска традиција, где ѣ = *[ě]* и *[ja]* односно *['a[*, нпр. у *Унд.* (уопште нема ꙗ): ѣви сѧ мт XIII 26 сѣѣвъшоу 24 вѣра твоѣ мк V 34 ск(о)нъчѣние мт XIII 40 и сл. у *Хил.*: оуподовлѣа сѧ IIAa 17 нъинѣшьнѣа IIБа 20 разарѣетъ IБа 9 каа бо польѕѣ IIБ 9 и сл. у *Мак.*: ськазаниѣ 1.8 ѣкоже 1.11 и сл. у *Сав.* волѣ твоꙗ мт VI 10 (иза л доследно ѣ м. ꙗ), творѣше мт XXI 15 (чешће ра м. рꙗ), испльнѣѧ сѧ лк II 40 (иначе се доследно пише нꙗ); у *Суп̄р.* ꙗрѣше сѧ 13.23 дивлѣхѫ сѧ 18.16 нъинѣ 29.19 и др. вьсѣкоѭ 271.27 и др. и сл.

Напомена:

У вези с наведеним фактом глагољске графије и ортографије — ѣ = *[ě]* и *[ja]* одн. *['a]* — А. М. Сељишчев (Стсл. ј. I 260) закључује: „Састављач глагољице се у обележавању тих гласова ограничио на једно слово зато што су они били међусобно блиски — јер се место *a* иза палаталног сугласника изговарао самогласник предњег реда или пак близак њему... Може се претпостављати да *ä* место некадашњег *ě*... и *ä* место *a* иза палаталног сугласника... нису били сасвим подједнаки... Очигледно је постојала разлика и у претходном сугласнику и у самом самогласнику: сугласник испред ѣ м. *ě* није био тако јако умекшан (палаталан) као испред ѣ м. *'a*; могуће је да самогласник ѣ м. *'a* није имао исто место грађења као ѣ м. *ě*, него је био близак средњем реду (*'ä*)".

јављају у *Синајском ūс.*:... Сматра се да се у тим примерима одразила фонетска појава: промена ръ̀ у ра. Међутим ... у том рукопису се у многобројним случајевима испољава немарност преписивача: ... Сматрамо да примери правратї, пограбаньı, врамıа иду у ред таквих грешака.

Не указују на промену ръ̀ у ра ни примери трава и трѣва: ту имамо стару алтернацију *ē* (*ě*) и *ō* (*a*); ... Исто у глаголу подражати *Зо. Сав. Остр̄ом. јев.* и подрѣжати *Мар.*"

§ 86. Колебање ѣ/е/и среће се у непреведеним, грчким речима: ан(ъ)дрѣа и андреа, аньдреи и аньдриа; аримаѳѣа и аримаѳеа и аримаѳиа; вартоломѣи и вартоломеи; витлѣемъ, витьлѣмъ и витьлеомъ; галилѣа, галилѣи, галилѣанинъ и галилеа, галилеи, галилеанинъ; еврѣискъ и еврейскъ; елисѣи и елисеи; зак(ь)хѣи и зак(ь)хеи; зеведѣи и зеведеи; иерѣи и иереи; июдѣа, июдѣи, июдѣискъ и июдеа, июдеи, июдеискъ; корѣовъ и кореовъ; мат(ь)тѣи и матдеа и мат(ь)дии; мосѣи и мосеи и моси, мосии, моисии, моусии; назарѣи и назареи; фарисѣи, фаръısѣи и фарисеи; хананѣискъ и хананеискъ; (пред сугласником): прѣторъ и преторъ и приторъ, притворъ; назарѣтъ и назаретъ; трапѣза и трапеза; такође: (поред алавастръ) алавѣстръ и алавестръ.

Напомене:

[1] — У наведеним речима — како их објашњава С. Кульбакин — „имамо посла са наставцима различног порекла (грч. -εύς, -αῖος, -αία, -ης) који су се преносили аналогијом из једних речи у друге." (Стсл. грам. 19).

§ 87. Колебање ѣ/е/ь у домаћим речима констатује А. Вајан у следећим примерима: „младѣнець *Кл.* 6, 33, 45 ак.мн. младѣньцѧ лк XVIII 15 *Зо.* али младенъцѧ *Мар.* и такође младеньц- лк X 21 *Мар. Ас. Сав. Пс. Еух. Суӣр.* присвојни придев младенечъ *Кл.* 21 мт XXI 16 *Зо. Сав.* и његов дублет младѣништь лк I 44 *Зо.* али младеништь *Суӣр.* (често); — дв. пътѣньца лк 24 *Зо.* али птенъца *Мар. Ас. Сав.* и ак. мн. птенъца мт XXIII 37 Пс. LXXXIII, 4; уп. само пръвѣньць. Напоредо са обликом младеньць среће се и младьньць лк II 12, 16, 23 *Зо.* и др. и с вокализацијом ном. младънецъ лк I 41 *Мар. Ас.* ген. мн. младьнець *Пс.* LXII 8 *Суӣр.* 335.28 и др. дат. мн. младеньцемъ лк X 21 *Мар. Ас. Суӣр.*

340.19 и др. присв. прид. младьнечь мт XXI 16 *Мар.* Пс. VIII 3, али често и младенець лк II 12, 16, 23 *Мар.* младеньць *Суӣр.* 336.15, 403.10. *Савина књиīа*, која не зна за вокализацију ь у е, има увек младеньц- (7 примера), младеньчъ. На тај начин је, у говорима с вокализацијом ь у е, реч младеньць прешла у деклинацију с алтернацијом: младьнець, ген. младен(ь)ца по обрасцу пришьлець, ген. пришел(ь)ца. Што се тиче глаголских облика окамѣнилъ естъ јв XII 40 и окаменено мк XI 52, VIII 17 и др. — они представљају напоредна образовања: од придева камѣнъ и од именице камень" (Приручник, 63).

§ 88. О колебању ѣ/ѧ у примерима типа помѣнѫти и помънѫти — в. § 95.

НОСНИ САМОГЛАСНИЦИ

§ 89. То су самогласници при чијем се изговору ваздушна струја пушта да једновремено пролази кроз уста и кроз нос.

Старословенски је из прасловенскога наследио и у своме гласовном систему чувао два таква носна самогласника: један — предњег реда ѧ = *[ę]* (носно *e*) и други — задњег реда ѫ = *[ǫ]* (носно *o*), нпр.

ѧ = *[ę]*: пѧть *[pęť]*, носѧшти *[nosęšti]*, имѧ *[imę]* и сл.
ѫ = *[ǫ]*: пѫть *[pǫť]*, несѫшти *[nesǫšti]*, имѫ *[imǫ]* и сл.

Иза *[j]* и палаталних сугласника употребљавају се (у неким споменицима и у нормализованом правопису) нарочита слова:

ꙗ = *[je]* и *['ę]*: ꙗзъıкъ *[językъ]*, моꙗ землꙗ *[moję zeml'ę]* и сл.
ѭ = *[jǫ]* и *['ǫ]*: ѭдоуже *[jǫduže]*, моѭ землѭ *[mojǫ zeml'ǫ]* и сл.

(О графији и ортографији носних самогласника у појединим старословенским канонским споменицима — § 59).

§ 90. Доследно чување и правилна употреба носних самогласника једна је од оних карактеристичних црта по којима се старословенски канонски споменици лако разликују од каснијих редакција.

Међутим — већ и у старословенским канонским споменицима срећу се, у мањем или већем броју, примери одступања од првобитног стања: има — с једне стране — случајева колебања између носних и обичних самогласника (ѫ и оу или о, ѧ и ѥ или ѣ или и) и — с друге стране — случајева узајамног мешања носних самогласника (писања ѧ место ѫ и, обрнуто, ѫ место ѧ).

§ 91. Примери са ѧ место ѫ срећу се после ч: у *Ас.* плачѧщии мт V 4 въсплачѧт XXIV 30 плачѧщі лк VII 38; после ж: у *Ас.* лъжѧште мт V 11 помажѧтъ лк XVI 1 лъжѧ јв VIII 44; после ш: у *Мар.* і ѣсѧ и юношѧ мк XIV 51; после шт: у *Сав.* мрьзоєть стомщѧ мт XXIV 15; после л̂: у *Ас.* пріемлѧтъ мт XXVII 25 у *Пс.* землѧ (ак. ј.) 78а5 133б2; у *Кл.* гл̂ѧ (1. ј. през.) 14а1; у *Суӣр.* стелѧштѧ 332.30; после *[ј]*: у *Суӣр.* соугоувоуѧ осиѫ хс̑овѫ 453.13.

Примери са ѫ место ѧ после ш: у *Пс.* до доушѫ моеѫ 82а3; после ж: у *Зо.* лежѫштѫ мт VIII 14; после шт: водъı вьслѣпляштѫѫ јв IV 14 *Зо.*; после s: стьsѫ правъıѫ *Пс.* 27б.1; после л̂: гл̂ѫ (1. ј. парт. през. ак.) лк VIII 2 *Мар. Зо.* въземлѫ (1. јед. парт. през. ак.) лк XIX 22 *Зо. Ас.*; после *[ј]*: водъı вьслѣпляштѫѫ јв IV 14 *Зо.* ѫ (4. мн.) лк XII 24 *Мар.* мт XIII 50 *Сав.* отстоѫщѫѫ лк XIV 13 *Ас.*

Напомене:

[1] — С. Кульбакин (Стсл. грам. 15—17) констатује за *Зо.*: „У појединим се примерима огледа почетак узајамне замене ѧ и ѫ иза извесних сугласника као што су ш, ж и група шт...“; а за *As.*: „... има неколико примера мешања ѫ и ѧ:... Очевидно у дијалекту преписивачеву јавља се мењање ѫ у ѧ иза л̂, ч и ж. У каснијим споменицима јавља се обично мењање жѧ у жѫ, али то не значи да није могло бити у XI веку дијалеката са обратном променом...“ и за *Пс.*: „Примера узајамне замене ѫ и ѧ има мало... али треба напоменути да се ти примери слажу са правилима мењања ѫ и ѧ у такозваним средњебугарским споменицима“.

[2] — „Иако већи део овог материјала може бити друкчије објашњен — закључује Н. Ван-Вејк (Истор., 209) — ипак појединии примери, пре свега *Зо.*, *Ас.* и *Пс.*, могу представљати најстарије случајеве мешања назала. Нема сумње да је ово мешање почело, пре свега, у Македонији, постојбини глагољских споменика, а не у источној Бугарској. Стиче се утисак да је у XI и XII веку дошло до веома брзог узајамног приближавања назала, праћеног слабљењем назалног призвука.“

[3] — А. Вајан (Приручник, 58—59): „У споменицима, даље, има неколико случајева мешања ѫ и ѧ; међутим, примери таквог мешања већином су недоследни, па се зато могу сматрати просто грешкама. Изузетак у том смислу представља један тип мешања ѫ и ѧ који је исувише добро заступљен да би био случајан: тако у 3. мн. и у партиципу презента код глагола типа глаголати, през. глаголѣ- налазимо у *Ас.* помажѧтъ..., лъжѧште..., пріемлѧтъ... и др. и у *Суӣр.* стел̂ѧштѧ 332.30 место -л̂ѫштѧ. Очигледно је старословенски однос ном. глаголѧ, ак. глаголѧѫштъ и 3. мн. глаголѧѫтъ у то време већ престао да постоји и овде су се формирали, као и у средњобугарском језику, с једне стране: лъжѫ, лъжѫшт- после отврдлог сугласника, а с друге стране: глаголѧ, глаголѧшт- после меког сугласника. Преписивач Асемановог јеванђеља уопштио је графију, узевши -ѧ-, што му је изгледало правилније.“

§ 92. Колебање између ѫ и оу среће се у следећим појединачним случајевима:

(а) у *Мар.* и *Кл.* доста су чести примери мешања оу (ю) и ѫ (ѭ), нпр. у *Мар.*: въ коупѣли јв IX 7 люблю јв XIV 31 (м. въ кѫпѣли, любльѫ) и сл. вѫрѣ лк XIII 23 льдъе мт 8 (м. воуроу, людиѥ) и сл. у *Кл.*: моука 10б20 (м. мѫка) и др. и сл.

Напомене:

[1] — Уз своје издање *Мар.*, у „Прилозима“ (стр. 424), В. Јагић овако објашњава наведено мешање: „Велики број примера искључује сваку помисао да су по среди случајне писарске омашке; одступање од правилне употребе овде је много значајније: оно открива прописивачеву домовину, која се — судећи по неким другим карактеристичним цртама — могла налазити само у областима српско-хрватског племена.“

[2] — С. Кульбакин (Граматика, 15—16) констатује за *Мар.*: „Нема сумње да је замена ѫ и оу црта српске боје у дијалекту преписивачевом.“ И додаје: „Дијалекат са оу м. ѫ огледа се такође у Клочевом зборнику“.

Напомене:

[1] — С. Кульбакин (Граматика, 17) издваја наведене примере као такве „у којима се налази у превоју носни вокал са чистим вокалом: ... мѫдити и моудити, нѫжда и ноужда; ... Слично колебање имамо у корену *gnęs-/gnus-* (гнѫшати и гноушати), у префиксу *sę-/su-* (сѫмьнѣти и соумьнѣти) и између ѧ и ѣ у речи помѧнѫти — помѣнѫти."

[2] — Према Н. Ван Вејку (Историја, 203) — у примерима: „мѫдити: моудити, нѫдити: ноудити, гнѫшати: гноушати ... ту имамо прогресивну асимилацију, коју је изазвао претходни сугласник....

Дисимилација се среће у соумьнѣти (-ѣниѥ) напоредо са сѫмьнѣти (-ѣниѥ)."

[3] — „Сва наведена колебања — констатује А. Вајан (Приручник, 56) — потврђују и други словенски језици. У сѫмьнѣти префикс сѫ- има тенденцију према деназализацији у позицији испред назала; ... У нѫдити и др. види се колебање после назала пред зубним праскавим или пискавим сугласником.

[4] — У прве три наведене речи — објашњава А. М. Селишчев (Стсл. j. I 278) — „носни самогласник место *и* појавио се као резултат асимилације претходним назалима *т* и *п*... сѫмьнѣти (сѧ), соумьнѣти (сѧ)... Ово сѫ- обично се објашњава дисимилацијом према следећем *м*: сѫмь → соумь, али у оваквом објашњењу остаје нејасно зашто се јавио самогласник оу, а не који други самогласник задњег реда (о, ъ). Изгледа нам да ће бити ближе ако претпоставимо да соу- није ту фонетског порекла..."

§ 93. Колебање између ѫ и о јавља се у следећим појединачним случајевима:

(а) у *Синајском йсалтиру* има доста примера са о место ѫ попут: съ можемъ 17б6 (м. мѫжемь), порогашѧ мі сѧ 26а12 и сл. и, обрнуто, са ѫ место о: възѫвѫтъ 78б2, жтрѫва 36а13 и сл.

Напомене:

[1] — По С. Кульбакину (Граматика, 16): „У Син. пс. несумњиво се огледа дијалекат са променом *ę* у *о*."

[2] — Н. Ван Вајк (Историја, 206) — о наведеној појави у *Пс.* истиче „да за говор његовог преписивача треба претпоставити слабу назализацију (или чак њено губљење) и изговор ѫ близак о."

[3] — Н. Ван Вејк (Историја, 205) закључује: „У Маријином јеванђељу и Клочевом зборнику примери колебања између оу и ѫ толико су чести да се мисли да су се у говору преписивача ових споменика (или њихових оригинала) та два гласа изједначила. Истицана је претпоставка и о преписивачима-Србима, али кад се узму у обзир неке друге бугарске (македонске) црте тих споменика (на првом месту ѥ<ь, о<ъ), онда је вероватнија хипотеза о неком бугарском говору који је стајао под утицајем српског језика..."

[4] — Што се тиче доста честих примера мешања оу (ю) и ѫ (ѭ) у Маријином јеванђељу и Клочевом зборнику... — закључује А. Вајан (Приручник, 56) — „У томе се испољава једна од западних црта споменика, утицај српскохрватског или моравског црквенословенског језика."

(б) „Нарочити положај заузимају — констатује С. Кульбакин (Граматика, 17) — Прашки одломци као чешки препис старосл. оригинала: према чешком изговору ѫ као оу, а ѧ као а, налазимо ту мешање тих слова — оу и ѫ, а и ѧ; тако имамо: воудеть I А 10, славою I А 29, мѭньноую насъицъшаго (μανναδοτήσαντα) II В 22, оудариша II А 4 (-ша м. -шѧ), възложиша II А 17, та II А 20 (=тѧ)."

(в) у осталим споменицима срећу се само спорадични примери: у *Зо.* лк VI 14 извъра... ан'дрѣоу (=аньдрѣѭ *Мар.*) IX 42 грѧдоуштю емоу и у прилозима іноудоу јв X 1 отъътоудоу мк VII 24 отьноудоуже мт XII 44 (м. инѫдоу итд.); у *Еух.* къіпѫщю водѫ 216з отъ ѫдовъ, въ ѫдѣ 55а25, 26 (по Нахтигалу под утицајем „претходног ѫ"); у *Пс.*: паоучина 120а14 (по Северјанову „оу м. ѫ под утицајем наредне речи пооучаахѫ сѧ") оуготова пиџю ѭъ 78а9 и обрнуто: искоѣнѭмоу 43а10 (м. -ню-) и др.; у *Сав.* само плюноувъше мт XXVII 30; слично у Охр.: доуноу јв XX 22 и у *Суйр.*: гонезноути 440.28 дръзноувъ 454.3 миноувъшоу 560.28.

(г) посебно треба издвојити примере типа: мѫдити, мѫдьнъ *Мар. Зо. Пс.* и моудити, моудьнъ *Зо. Ас. Сав. Еух. Суйр.*; нѫдити, нѫжда (у свим споменицима) и ноудити, ноужда *Сав. Суйр.*; гнѫсити сѧ, гнѫсьнъ *Пс. Еух. Суйр.* и гноусити сѧ, гноусьнъ *Суйр.*; сѫмьнѣти *Зо. Мар. Ас. Сав. Еух. Суйр.* и соумьнѣти *Суйр.* (и *Мар.*).

[3] — Насупрот наведеним фонетским објашњењима — А. М. Сељишчев (Стсл. језик I, 272—274) истиче: „У Синајском пс. налазимо дуги низ примера са ѳ место ѫ, а има и доста примера са ѥ м. ѩ. За примере са ѳ м. ѫ обично се говори да указују на замењивање ǫ са *о* у говору преписивача овог споменика. Међутим, на фонетском значају примера са глагољским словом ѥ м. ѩ не инсистира се, јер и нема основа за посебно издвајање те групе примера. Са своје стране, ми не видимо фонетски значај ни у примерима са ѥ м. ѩ ни у примерима са ѳ м. ѫ који се срећу у Синајском пс. . . .: сви случајеви мешања глагољских слова ѫ — ѳ и ѩ — ѥ представљају грешке у писању.“

(б) У осталим глагољским споменицима срећу се само спорадични примери (*Зо. Мар. Ас. Кл. Еух.*) и можемо их сматрати као обичне писарске грешке: преписивач је заборавно да напише други део глагољског слова ѫ (у прилог таквог објашњења иду слични примери са ѳ м. оу, нпр. ѳхо оученикъ и сл.).

Напомене:

[1] — „У облицима ѳзоѭ место ѫзоѭ, ѳтровѫ место ѫтровѫ, ѫражиѣ место оражиѣ у Синајском еухологију — констатује Н. Ван Вејк (Историја, 206) — може се претпоставити гласовна или графичка дисимилација односно асимилација; вероватно је и у том говору ѫ звучало као *о* и имало слаб носни призвук; среће се такође ножа место ножа; . . . Поједини примери са ѳ место ѫ у другим споменицима вероватно су грешке (које делом могу бити објашњене морфолошко-аналошким путем).“

(в) Посебно треба извојити случај колебања ѫ/ѳ у речи сѫвота/совота.

Напомене:

[1] — „сѫвота се — констатује А. М. Сељишчев (Стсл. језик I, 277) — јавља и у облику мушког рода: сѫвотъ (*Син. еух.*). Образац је било грчко народно σάμβατον. У *Мар.* ова реч има облик са со-: совота. Тако и у *Син. йс.* У таквом облику је ова реч ушла у неке старословенске споменике у моравским или панонским пределима, где је била друкчијег порекла — из латинске терминологије тих и суседних југозападних области: слов. совота потиче од латинске речи *sabbata* (ном. мн. од *sabbatum*).“

§ 94. Колебање између ѫ и ѥ среће се у ређим примерима у *Зо.*: оужасише ны лк XXIV 22 не етъ јв VIII 20 приѭше јв IV 45 и, обрнуто, отамлѭштааго лк VI 30 шьдъше оубо наоучите вьсѫ ѩзъкы крьстѧштѧ ѩ . . . оучѧштѧ ѩ мт XXVIII 19 вь врѣмѧ своѭ лк I 30 і влизъ кораблѣ въивъшѧ оубоѭшѧ сѧ јв VI 19 вѣшѧ јв X 6 вѧштьдьнъ лк XX 29; у *Пс.*: ѥзъіці 2.1 поштедитъ 73.13 отеготѣшѧ 37.5 3. мн. аор. созъдаше сѭ 32.9 ѡдръжаше мѭ 87.18 3. мн. през. наслѣдетъ 68.36 възложетъ 50.21 парт. през. съпешті 87.6 не те оупъвахъ 24.2 и, обрнуто, ѩмѭні 65.2 15.4 ефѭмови 77.9.

Напомене:

[1] — С. Кульбакин констатује за *Зо.*: „Ипак се може мислити да примери замене ѫ са ѥ имају фонетску подлогу: вероватно се ѫ изговарало као *е* са доста слабом назализацијом; . . . Уосталоме ти примери нису поуздани. У прилог том објашњењу иду примери узајамне замене ѫ и и (поред примера са узајамном заменом ѥ и и), иако се известан део њихов може објаснити као случајна грешка; . . . слова ѫ, ѥ, и везана (су) у свести преписивачевој једном врстом асоцијације . . .“; за *Пс.*: „Има неколико примера ѥ м. ѩ . . . , али су то вероватно случајне грешке . . . ; примера за ѩ м. ѥ има, али врло мало: . . . : вероватно се разлика између ѥн, ѥм и ѧн, ѧм слабо осећала, због слабе назализације носнога ѥ.“ (Грам. 15—16).

[2] — По Н. Ван Вејку: „ни алтернација ѫ (ѩ) : ѥ не казује много . . . доста таквих случајева среће се и у Зографском јеванђељу; делом се могу објаснити као грешке у писању или као бркање различитих граматичких категорија (. . .); такви облици као ѥтъ место ѩтъ, оужасише место -шѧ указују на сличност између ę и *е* и на слабу назалност ę. Исто се може рећи и за 6 облика са ѥ место ѩ у Синајском псалтиру (. . .).“ (Историја, 206—207).

§ 95. Колебање између ѫ и ѣ среће се у следећим ретким примерима:

(а) у *Мар.*: гоѣди (м. гоѫди) мк II 14 съвѣзавъше (= съвѧзавъше) мт XXVII 2 сѣдѣштемъ (= сѣдѫштемъ) мт XI 16 сѣдѣте (= сѫдѣте) лк XXIV 49 у *Кл.*: сѫдѫштаго (сѣдѫштаго) 1а37.

Напомене:

[1] — „Алтернација ѣ:а среће се у Маријином јеванђељу у речима сѣди и сѣдѣте, где то може бити утицај инфинитива сѣдѣти и сѣсти, партиципа сѣдъ итд. и у речи грѣди. Облици сѣвѣзавъше, сѣдѣштемъ (*Мар.*) такође не дају скоро ништа за објашњење изговора а; у сваком случају потпуно је вероватна извесна сличност у гласовном погледу између ѣ и а; ... У другим споменицима случајеви ове врсте јављају се спорадично и тешко да задовољавају било какво позитивно решење“ (Н. Ван Вејк, Историја, 206).

[2] — А. Вајан истиче: „Поред помѣнѫти могу се у Маријином јеванђељу и Клочевом зборнику наћи и други примери деназализације а у ѣ (ꙗ), паралелни са деназализацијом ѫ у оу и који су такође црта западног порекла. Тако у *Мар.*: грѣди, сѣвѣзавъше, сѣдѣштемь ... и, обрнуто, сѧдѫштаго *Кл.* ...; међутим, такви се примери јављају спорадично. У сѣдѣте м. сѧдѣте очигледно је реч о морфолошкој унификацији основа (која је, вероватно, западна црта) код глагола с неправилном конјугацијом; уп. сѣсти, през. сѧдѫ.“ (Приручник 58)

(б) Посебан случај колебања а/ѣ среће се у речи помаѫти и помѣнѫти.

Напомене:

[1] — Објашњење С. Кульбакина в. § 92, (г) Нап.[1].

[2] — По Н. Ван Вејку: „И у облику помаѫти напоредо са помѣнѫти такође налазимо дисимилацију. ... Алтернација ę:ě указује на отворен изговор старословенског ę, јер је и ě било отворен глас, близак гласу ä. С помаѫти треба упоредити такве речи као што су камѣнъ, прѣмо (-мъ) и неке друге; фактички је у њима потпуно могућ прелазак ę>ě (уп. ст. рус. камань, прямо)“ (Историја 204)

[3] — А. Вајан истиче: „Овај глагол свршеног вида изведен је од помьнѣти, при чему облик помаѫти представља обичну алтернацију -ьн-/-а-, а облик са -мѣ- појавио се као резултат деназализације -ма- пред носним сугласником.“ (Приручник 57)

[4] — А. М. Сељишчев поменуте „две варијанте“ овако објашњава: „помѣнѫти је старије образовање, са -мѣн- као у речи въмѣнити од *-mēn-* (ст. в. нем. *meinan* ‚мислити‘...). помаѫти није првобитно образовање, него је постало од основе *mę*, као у *pamętь*....

Није јасно порекло гласовних варијанти са ѣ у старословенском и са а у руском и српском језику у следећим случајевима:

1) у прилогу прѣмо = стсл. прямо = ст. рус. и ст. срп. (прѣмо...);

2) у придевском суфиксу = ѣнъ у стсл., анъ у ст. рус. и ст. срп.: камѣнъ — каманъ, мѣдѣнъ — мѣданъ и др.;

3) у именичком суфиксу -ѣнинъ (-анинъ после палаталних сугласника), -анинъ: самарѣнинъ, граждании — самарянинъ.

Сматра се да се у доисторској епоси дуго *ē* није у свим групама словенских језика подједнако мењало у позицији пред носним сугласником: у једнима се променило у *ě* (ѣ) испред свих сугласника (после палатног сугласника *ē* је још пре промене у *ě* добило отворен изговор — *a*...; у другим словенским језицима *ē* се испред носног сугласника назализовало — постало самогласник *ę*: *prętо*, *kamętь*.“ (Стсл. језик I 278)

(в) У облицима сѧдѫ поред сѣсти; обрѫштѫ и сърѫштѫ поред обрѣсти и сърѣсти имамо две основе односно корена: са старим инфиксом или без њега. (Уп. овде такође још: лѫгѫ поред лѣшти)

ъı

§ 96. Овим словом — тзв. „јер-и“ — обележава се у старословенским споменицима некадашњи заједничкн словенски дуги самогласник, висок, средњег реда, без лабијализације *[y]* (= тврда варијанта самогласника предњег реда *[i]*, нпр. въıти *[byti]* „бити, пост(ој)ати“ (:бити *[biti]* „бити, туђи“), пъıтати *[pytati]* „питати, питања постављати“ (:питати *[pitati]* „питати, хранити“), съıръ *[syrъ]* „сиров“ (:сиръ „сиромашан“) и сл.

О различитом писању ъı у споменицима в. § 56.

Напомене:

[1] — По мишљењу С Кульбакина: „Старословенско ъı изговарало се вероватно као садашње руско ы и пољско *y*“. (Стсл. грам. 19).

[2] — Истичући да се ъı „обично сматра монофтонгом средњег реда високог образовања, као руско ы и пољско *y*“ — Н. Ван Вејк (Историја, 67) додаје: „Неки га убрајају у дифтонге. Могуће је да је изговор овог гласа зависио од суседних гласова, исто као и изговор руског ы. На монофтоншки изговор упућују такве речи као што су монастъıрь, псалтъıрь итд., у којима за грч. *ti* (у писму τη) стоји словенско *ty* (али потирь<ποτήριον).“

[3] — А. Вајан констатује о вокалу ъı: „По пореклу — то је дифтонг *ui*, једна врста неједининственог *и* које се мења током изговора; на такав изговор упућује графија ъı (ъи), замена у латинским документима помоћу *ui*, чињеница што се тим словом замењује грчко υι у речи давъıдъ (Δαυίδ), а такође и његова употреба за дуго *и* у најстаријим позајмицама.“ (Приручник 34)

§ 97. У споменицима се срећу ређи примери одступања: место ъı написано ъ или ı или и.

Прва два случаја представљају обичне грешке: у примерима с написаним ъ м. ъı — није дописан други знак, а у примерима са ı м. ъı — испуштен је први знак, нпр. слъшати лк V 15 *Мар.* (=слъıшати *Зо.*) въсокъ *Пс.* 118а27 (м. въıсокъ) и сл. въ ижицѣхъ *Пс.* 125б7 (м. ижъıцѣхъ) и сл.

§ 98. У случају колебања између ъı и и — разликују се две групе споменика:

(1) У *Мар.* и *Кл.* је релативно честа појава писање и м. ъı и, обрнуто, ъı м. и, нпр. въ мжкъкъı ризи облъчена мт XI 8 (=ризъı *Зо.*) отъ извитъка лк VI 45 (=извъıтъка *Зо.*) и сл. въ истъінж лк XXI 3 (=истинж *Зо.*) и сл. слишѧ *Кл.* 3а.35 (м. слъıшѧ) и сл. фаръıсѣı *Кл.* 7б29 и сл.

(2) У *Сав.* и *Суūр.* нешто је више примера са и место ъı после р: ризетъ лк XII 33 отъкри лк X 21 отъкрити XI 27 ривѣ мт XIV 17 ривиць XV 34 отъкривъше 327.5 отъкривањ 335.16 отъкриваатъ 338.7 кринжшти 395.26 ривъı 495.30 496.5.

Напомене:

[1] — За примере из *Мар.* — В. Јагић (у Прилозима уз своје издање, стр. 424) вели: „Ако мешање ж и оу сведочи о утицају српскохрватског говора, онда се замена ъı вокалом и може приписати учешћу исте средине. Примера нема много, али их је ипак толико да и као омашке одају националност преписивача.“

[2] — У погледу одступања од правилне употребе ъı — С. Кульбакин закључује: „Најчешће та одступања налазимо у *Ключ.*: ... Неколико сигурних примера мешања ъı и и можемо наћи у *Мар.*: ... Каткада преписивач опазивши своју погрешку пише изнад реда ъ, али то не мења ствар, јер се стари вокал ъı пише

у *Мар.* са ı у другом делу, а не са и. Сем тога има и случајева кад је погрешка остала ..., а има и обрнуто ъı м. и...“ (Стсл. грам. 20).

[3] — Н. Ван Вејк истиче: „Нема сумње да су се у појединим говорима *ry* и *ri* изједначили већ у старобугарском; ... Клочев зборник има често ı, и место ъı и, обрнуто, не само после р; слично је и у Маријином јеванђељу, где се изнад реда обично дописује ъ. Наведени примери *Кл.* и *Мар.* убрајају се у србизме тих споменика; ...“ (Историја стсл. јез. 179).

[4] — А. Вајан у овом колебању између ъı и и у *Кл.* и *Мар.* види „црту западног црквенословенског језика (српскохрватског)“, док је и место ъı после р „последица дијалекатског отврдњавања меког р̂ у р, услед чега је дошло до изједначавања слогова р̂и, ри и ръı у изговору; преписивачи су уопштили писање ри, ...“ (Приручник 56).

[5] — Од примера са и место ъı — констатује А. М. Селишчев: „Најкарактеристичнији су такви примери у Савиној књизи... У *Зо.* налазимо такође једном овѣ ривѣ. Има примера са и м. ъı у *Кл. Мар. Пс. Еух. Суūр.* Међу тим примерима сматрамо да најкарактеристичнији они са ри м. ръı: ...“ (Стсл. језик I 307).

§ 99. „Сасвим ретко — констатује П. Дилс — среће се мешање ъı и оı, што заиста има само графички значај: покроіхъ м. покръıхъ Пс. 31,5; ак. мн. прѣмждроı 48,11; мзоікомъ мт 13,18 *Сав.*; у *Пс.* је то заиста последица несигурности у писању ъ и о, а у *Сав.* се објашњава као грешка преписивача.“ (Стсл. грам. 95).

РЕДУКОВАНО И и ЪI

§ 100. Словима и и ъı — поред нормалних, пуних самогласника *[i]* и *[y]* — обележавају се у старословенским споменицима такође још и два нарочита, само квантитативно редукована вокала *[î]* и *[ŷ]*.

Наведена двојака гласовна вредност слова и и ъı јасно се види ако се међусобно упореде старословенске речи одн. облици типа (1) пилъ, пивъши, пихомъ, пистє и сл. — с једне стране и (2) пиж, пиєтє, пиѧахъ и сл. — с друге стране: у примерима (1) типа и се увек тако пише и никада се не меша с неким другим знаком, док се у примерима (2) типа — а то је позиција испред *[j]* — поред и пише и ь или є, нпр. пиж и пьж, пиєтє и пьєтє,

пиѧаахъ и пыѧахъ и сл. ѓратиѧ и ѓратьѧ, знаниѥ и знаньѥ, милостиѭ и милостьѭ, сиѧати и сьѧти, пиѧанъ и пьѧанъ, диѧаволъ и дьѧаволъ и сл. ѓожии и ѓожьи или ѓожеи, ништии и ништьи или ништеи, змии и змьи или змеи, житиискъ или житеискъ и сл.

Исти случај налазимо и код ъı: у положају испред *[j]* среће се у споменицима колебање у писању између ъı и ъ или ѳ, нпр. новъıи и новъи или новои и сл. нарицаѥмъıи и нарицаѥмъи или нарицаѥмои и сл.

Напомене:

[1] — На питање којега су порекла редуковано и и ъı — С. Куљбакин одговара: „Примери као добръıи<*dobrъ+jь (одређени придевски вид), синии <*sinjь+jь и сл. јасно показују њихово порекло: ъı, и у тим примерима јавили су се наместо прасл. ъ, ь испред *j*“ и додаје да у тим облицима „јасно се огледа гласовна промена редукцираног ь испред *j* (*i*) у вокал *i* која представља једну врсту асимилације гласа ь према потоњем *j* (*i*). Тако исто као резултат асимилације ъ потоњем *j* јавља се ъı. Али треба нагласити да се промена тицала само квалитативне стране вокала, а не и квантитативне: и и ъı остали су редуцирани вокали“ (Стсл. грам. 32).

[2] — А. М. Сељишчев (Стсл. језик I, 159) слично закључује: „У доисторијско време су се код Словена појавили редуковано... *ў, ĺ*... место ъ, ь испред *j* или *į*, а такође испред *i*, услед асимилације према следећем образовању с високим положајем језика (*j, į, i*)“ и додаје (294): „Али то нису били нормални самогласници ъı, и као у речима сънъ, ъıти, ити. То су били самогласници непотпуног образовања, слични само по акустичком утиску самогласницима *ы, и* услед високог положаја језика (под утцајем следећег *j, i*).“

[3] — А. Вајан под насловом „Самогласници и ((ı) и ъı (ъи)“ констатује: „Дуги самогласник и био је мек и изговарао се као *i*... Његову тврду варијанту представља ъı... Поред тога, старословенски је имао још и друго *i* и *y*, који су се од дугога *i* и *y* разликовали по томе што су се могли скраћивати у ь и ъ, што значи да су били кратки“ и под насловом „Колебање између и, ъı и ь, ъ“ закључује: „Кратко и и ъı срећемо у старословенском језику на почетку слога и пред меким самогласником, тачније пред *j*, где у ствари представљају варијетете ь и ъ у суседству са *j*.“ (Приручник 34,51).

§ 101. Да и одн. ъı у положају испред *[j]* нису били нормални, пуни самогласници *[i]* одн. *[y]* него квантитативно редуковани и у том погледу, исто као полугласници, краћи од обичних кратких самогласника — поред наведеног факта колебања у писању између и и ь одн. ъı и ъ — то показује још јасније следећа чињеница: испред слога са слабим редукованим и одн. ъı — полугласници ь и ъ налазе се у јаком положају и вокализују се (исто као испред слога са слабим полугласником), нпр. дении место дьниѥ (као деньми место дьньми), времиѥ м. врьниѥ, цѣсарьствиѥ м. цѣсарьствиѥ, нечестиѭ м. нечьстиѭ и сл. любовиѭ м. любъвиѭ (као любовь м. любъвь), кровиѭ м. кръвиѭ, восиа м. въсиа и сл.

§ 102. Исто као полугласници ь и ъ — и редуковано и одн. ъı могли су бити „ј а к и“ и „с л а б и“ у зависности од положаја у речи.

Ј а к и одн. у јакоме положају били су редуковано и и редуковано ъı у следећа два случаја:

(а) кад су се нашли под акцентом и

(б) кад су се нашли испред и (<*jь*) на крају речи.

У том положају су се редуковано и и редуковано ъı и по квантитету изједначили с обичним, пуним самогласницима и и ъı.

Примери јаког положаја: ном.-ак. јед. м. р. слож. прид. декл. новъıи и сл. ништии и сл. несъıи и сл. ном.-ак. јед. и ген. мн. са основом на *-ij-*, попут ѓожии и сл. знамении и сл. ген. мн. *ĺ*-основа костии, гостии и сл.

§ 103. У завршецима -ъıи одн. -ии могло је доћи до сажимања (§ 123), па се тако у споменицима срећу напоредни облици на -ъı одн. -и: поред новъıи и сл. такође новъı и сл. ништии и сл. такође ништи и сл. поред ѓожии и сл. такође ѓожи и сл. поред костии и сл. такође кости и сл.

§ 104. Поред наведених дублетних облика типа новъıи, ништии, ѓожии, костии и сл. и новъı, ништи, ѓожи, кости и сл. у споменицима налазимо такође још и облике трећег типа: новъи и сл. ништьи и сл. ѓожьи и сл. костьи и сл. — са ъ одн. ь место

редукованог ъ одн. и у јакоме положају — који нису фонетског порекла, већ су у њих ъ одн. ь унесени аналогијом према сродним облицима у којима ъ одн. ь нису стајали испред *[j]*, нпр. по угледу на облике неодређеног вида новъ и сл. ништь и сл. добијено је новъи и сл. ништьи и сл., а по угледу на падежне облике костьмъ, костьхъ, и сл. добијено је костьи и сл.

Тако добијени облици новъи и сл. ништьи и сл. божьи и сл. костьи и сл. променили су се касније — вокализацијом аналошког ъ одн. ь у јакоме положају — у новои и сл. ништеи и сл. божеи и сл. костеи и сл.

§ 104. Слаби одн. у слабоме положају били су редуковано и и редуковано ъ кад нису стајали (а) под акцентом ни (б) испред и (<*jь*) на крају речи.

У томе положају — у споменицима налазимо колебање у писању између и и ь, нпр. у деклинацији именица на -ие, -ние, -тие: оржие и оржье итд. знамение и знаменье итд. житие и житье итд. код именица на -иа: врат(ǫ)иа и врат(ǫ)ьа итд. у неким облицима *i*-основа: костиж и костьж и сл. людие и людье и сл. костию и костью и сл. код придева типа ж. р. божиа и божьа, ср. р. божие и божье итд. у облицима презента типа биж, биеши итд. и бьж, бьеши итд. имперф. биаахъ итд. и бьаахъ итд. парт. биенъ итд. и бьенъ итд. у инф. основама типа оубиати и оубьати и сл. сиати и сьати и сл. у позајмљеним речима попут диаволъ и дьаволъ и сл.

Напомене:

[1] — О двојаком бележењу слабог редукованог и — С. Кульбакин констатује: „Ако претпоставимо да се у ст.-словениским оригиналима слабо и јако редуцирано *i* обележавало словом и, могуће је да се врло рано појавило слово ь у извесним случајевима место слабог и. Да не говоримо о томе да се слабо редуцирано *i* непосредно пред своје губљење могло стопити у појединим дијалектима акустички са слабим полугласником ь, облици костьж и сл. могли су се јавити по угледу на облике кость и костьми, костьхъ; поред облика гостьи, гостьмъ, гостьхъ ... могао се јавити, барем графички, облик гостьи; најзад преписивач,

пошто је нашао у своме оригиналу са другом дијалекатском подлогом облик гостьи са јаким ь коме је у његовом изговору одговарао облик гости са јаким *i*, — могао је да се збуни и у погледу облика ном. мн. гостие (са слабим *i*), те да напише гостье." (Стсл. грам. 33).

[2] — А. М. Сељишчев о томе истиче: „пред слогом с пуним самогласником такво и било се изгубило пре него што су преписани споменици XI века ... То је било редуковано и, на што подсећа традиционална графија, копирајући раније писање -иж, -ие.... У XI веку, према томе, редуковани самогласник и у слабом положају није постојао у фонетском систему говора који су се одразили у старословенским споменицима: тада смо имали *знамен'је* м. знамение, *браш'ја* м. братиа, *здрав'је* м. съдравие." (Стсл. језик I 294).

§ 105. У групи са слабим редукованим и одн. ъ испред и (=*ji*) могло је доћи — после губљења међусамогласничког *[j]* — до сажимања (§ 123) у и одн. ъ (овде након прогресивне асимилације (§ 123), нпр. у завршецима сложене придевске деклинације: -имь, -има, -ихъ, -имъ, -ими место -иимъ, -иима, -иихъ, -иимъ, -иими одн. -ъимь, -ъима, -ъихъ, -ъимъ, -ъими место -ъиимь, -ъиима, -ъиихъ, -ъиими; у облицима ном.-ак.-лок. јед. сѣди место сѣдии и сл. лок. јед. и мн. распѧти, распѧтихъ и сл. место распѧтии, распѧтиихъ (ном. распѧтие) и сл. у облицима императива: оуви и сл. место оувии и сл. оумъи и сл. место оумъии и сл. итд.

§ 106. Поред засебних речи — редуковано ъ и редуковано и срећу се такође у вези речи, проклитичкој и енклитичкој, нпр.

(1) у вези предлога въ, къ са почетним и- следеће речи: въи-иж и въиж (од въ иж); въи-истиж и въистиж (од въ истиж); въи-имѧ и въимѧ (од въ имѧ); ређе: къи-исправленью *Кл.* 10а17 въи-истъленъе *Пс.* 35а6 въискоушение лк XI 4 *Мар.*; у вези с почетним и- страних речи: въиноудж лк XXII 3 въиноудихъ јв XI 54 *Мар.* въиздраили лк VII 9 *Мар.* къисоусоу мт XXVI 17 *Зо.*

Такође у вези ът + и-: ъи-иматъ јв III 16 VIII 12 *Мар.* ъиже аште хоштетъ мт XX 26 *Мар.* ъи јв V 18 *Мар. Зо.* XVII 20 *Мар.*

(2) у вези глаголског облика на -ъ и енклитичког и: поставитъи-и мт XXIV 47 осѫдитъи-и мт XII 41 и др. обитъи-и лк II 7

Ас. оувиѭтъи-і мт XVII 23 *Ас.* глаголѭтъі-и лк XXIV 23 *Охр.* посд-
дитъі-і *Пс.* 149а8 погоувитъі-и *Суӣр.* 164.4 дастъі-и лк VII 15 *Мар.*
оставимъі-и јв XI 48 и др. *Мар.* поемъі-и мк VII 33 *Мар.* сънемъі-и
мк XV 46 *Мар.* видѣвъі-и мк XII 34 *Мар.* призъвавъі-и *Суӣр.* 101,8
понмъі-и 285.30 286.12 видѣлъі-и есн јв IX 37 *Зо. Мар.* тъі есн
възмлъі-и јв XX 15 *Ас.*

Напоредо се срећу такође и облици с вокализацијом: съмѣрїто-і *Пс.* 10б1 пожрѣхомо-и *Пс.* 44а10 оубиѣмо-и мт XXI 38 *Ас.* ізбавїто-і *Пс.* 25а16 и др.

Сасвим усамљено: накоъмимъі-ихъ *Суӣр.* 384.28.

(3) Ређе — у вези глаголског облика на -ѣ и енклитичког и: прѣдамі-и *Кл.* 5а11 (= прѣдаме-и мт XXIV 15 *Мар.* и прѣдамь и *Зо.*).

САМОГЛАСНИЧКО *[r]* и *[l]*

§ 107. Правописне групе ръ, лъ и рь, ль обележавају у старословенским канонским споменицима двојаку гласовну вредност:

(1) некадашње прасловенске комбинације сугласника *[r]*, *[l]* + полугласник *[ъ]*, *[ь]* и

(2) некадашње прасловенско самогласничко *[ṛ]* одн. *[ḷ]* — тврдо *[ə̯r]* одн. *[ə̯l]* и меко *[ь̯r]* одн. *[ь̯l]*.

Наведена прасловенска разлика између (1) сугласничког *r*, *l* + полугласник ъ, ь и (2) самогласничког *ṛ* и *ḷ* јасно се види, на пример, у данашњем руском језику: у (1) случају налазимо у руском групе ро, ло и ре, ле, а у (2) случају — групе ор, ер и ол, нпр.

(1) стсл.	кръвь	рус. кровь	(2) стсл.	скръвь	рус. скорб
	плъть	плоть		дльгъ	долг
	крьстъ	крест		врьхъ	верх
	сльза	слеза		влькъ	волк

§ 108. Такође — у самим старословенским споменицима има трагова одн. доказа о поменутој двојакој вредности правописних група ръ, лъ и рь, ль:

(а) Кад групе ръ, лъ и рь, ль воде своје порекло од прсл. група самогласник *r*, *l* + полугласник ъ, ь (= рус. ро, ло и ре, ле) полугласници ъ и ь углавном се строго разликују и не мешају се у јакоме положају (јер у том случају представљају ефективне полугласнике, стабилне кад се налазе у јаком положају), нпр. кръвь (рус. кровь), бръвь (рус. бровь), брьние (рус. брение) плъть (рус. плоть), трьхъ (рус. трёх) и сл.

Међутим — у групама ръ, лъ и рь, ль од прсл. самогласничког *[r]*, *[l]* (= рус. ор, ер и ол) — полугласници ъ и ь мешају се, пишу један место другог, било да се налазе у слабом или у јаком положају (јер, у ствари, не обележавају гласове и нису, према томе, ни у каквом положају), нпр. м. сръдьце пише се сръдьце, м. съмрьть (рус. смерть) налазимо съмръть, съмръти и сл. И обрнуто: м. скръвь (рус. скорб) у *Сав.* скрьвь и сл.

б) У речима одн. облицима (1) типа — полугласник се у јаком положају може вокализовати, нпр. кровь, кровиѭ и сл. плоть и сл. крестъ и сл. слезъ и сл.

Међутим — у речима (2) типа: скръвь, дльгъ, врьхъ, влькъ и сл. (= рус. скорб, долг, верх, волк и сл.) нема вокализације ни у једном споменику, иако се полугласник формално налази у јаком положају (што, очигледно, сведочи да у речима овог (2) типа ъ одн. ь иза р, л нису били ефективни гласови, него само графички знаци: правописним групама ръ, лъ и рь, ль обележавали су се у старословенском правопису самогласничко *ṛ* и *ḷ* — тврдо или меко).

в) Да ъ и ь иза самогласничког *ṛ* и *ḷ* нису били ефективни гласови сведочи њихово „понашање“: не утичу уопште на одређивање положаја полугласника, нпр. ко съмрътї *Пс.* 13а14 и сл.

Напомене:

[1] — Од старословенских канонских споменика само *Кијевски мисал* чува добро и тачно разлику између веларног и палаталног вокалног *ṛ* и *ḷ*.

Што се тиче осталих споменика — ни један о њих не чува првобитну разлику између ръ и рь, лъ и ль: у свим споменицима, сем *Савине књиīе*, преовлађује писање ръ, лъ.

[2] — У *Сав.* преовлађује писање ѣ, док се чувају обе правописне групе лъ и ль.

[3] — Има у споменицима и примера са испуштеним ъ одн. ь: у *Зо.* сдьце мт VI 21 и др. цркъве мт XII 5 и др. и сл. у *Мар.* скврнаштаа мт XV 20 милосдоуіж мт XV 32 и др. и сл. у *Пс.* съмрті 25617 твръдъ 21612 и сл.

[4] — У *Мак. ћир. одл.* пише се само ь и то испред р, л: вьрхь, пьлти, дьрзостиж, дьрзь, гьрдь. Има чак један пример са ь испред и иза л: дьльжаѥ.

§ 109. Секундарно самогласничко *[r̥]* и *[l̥]*: налази се у старословенским канонским текстовима место старијих група сугласних *r*, *l*+ь, ъ у случајевима, најпре, губљења полугласника у слабоме положају, а затим је то ново самогласничко *[r̥]* и *[l̥]* пренесено аналогијом и у оне случајеве одн. облике у којима су полугласници били у јакоме положају, нпр. ген. јед. кръвє>*kr̥ve*, дат. јед. кръви >*kr̥vi* итд., према чему је добијен — уопштавањем једне основе — и облик ном. — ак. јед. *kr̥v(ь)* место кръвь или кров(ь) и сл. Тако исто: поред облика *kr̥sta* у ген. јед., *kr̥stu* у дат. јед. итд. јавио се и облик *kr̥st(ь)* у ном.-ак. јед. м. кръстъ или крест(ъ) и сл.

Напомене:

[1] — Кад год се у споменицима пише неправилно ъ одн. ь у старим групама *r*, *l*+ъ, ь (=рус. ро, ло и ре, ле) свуда се ту с правом може претпоставити секундарно вокално *[r̥]* и *[l̥]*.

[2] — У *Кијевском мисалу* нема никаквих одступања од правилне употребе ъ одн. ь.

У *Зоір.* — констатује С. Кульбакин (Грам. 42-43) — „Ипак налазимо кръстъ и консеквентно окръсть, окръстъныихъ, кръститєл҃ь Мт 11.11, консеквентно въс-кръс-(м.-крьс-, 19п.), плъть Мт 16.17 (можда случајна грешка), клънжштаіи Л 6.18...“

„У осталим споменицима — закључује он и даје примере — можемо претпоставити још са већим правом *r*, *l* вокално новог порекла.“

[3] — Има примера и са испуштеним ъ одн. ь: кръститєл҃ь Зо. мт XI 11, у *Мар.* крвъ мт XVI 17 кръститєл҃ь мк VIII 28 оутроні мт VI 34; у *Кл.* кръстъ 10a28 кръста 11a14 и др.

ГРУПЕ ра, ла, рѣ, лѣ

§ 110. Исто као у данашњим јужнословенским језицима — и у старословенском језику налазимо гласовне групе ра, ла и рѣ, лѣ добијене од прасловенских група *or*, *ol* и *er*, *el* метатезом и дуљењем *o* у а и *e* у ѣ у позицији пред сугласником, нпр. инф. брати (<**bor-ti*): 1. ј. през. борѭ и сл. клати (<**kol-ti*): колѭ и сл. млѣти (<* *mel-ti*): мелѭ и сл. врѣмя (<**ber-mę*): през. берете и сл. градъ, гладъ, врѣгъ, млѣко (исп. рус. город, голод, берег, молоко пољ. *gród-grodu*, *głód-głodu*, *brzeg*, *mleko*) и сл.

Од наведених — ваља разликовати речи с прасловенским групама *ra*, *la* и *rě*, *lě* попут нпр. врат(р)ъ, славъ, грѣхъ, клѣть и сл.

§ 111. У старословенским канонским споменицима срећу се извесна одступања од општег правила, и то:

(а) поред обичног почетног ра- налазимо и облике са ро-: у *Зо.* ровъ јв XV 15 поред чешћег равъ итд. у *Суӣр.* ровъ итд. (=28х: равъ итд. =117х) и у изведеницама ровиѥмь 345.2 ровинскоіж 562.12 ровичиштъ 233.12 ровотж 58.1 ровотьнъіи 367.18; такође у префиксу роз- (рос-, ро-) место раз -(рас-, ра-): розвити 522.8 розвоиникъ 558.9 розмъісливъ 547.18 ростворивъ 554.26 роширити 535.4 и др.

Напомене:

[1] — У вези с колебањем ра-/ро- Ван Вејк констатује: „У поређењу са ровъ ужу сферу употребе има префикс роз- (рос-, ро-), који се јавља само у бр. 46-48 *Суӣр.* Ту се среће и розвѣ . . . , розга . . . *Ас.* и *Сав.* имају ро- у свим тим случајевима; за новобуг., српскохрв. и словенач. *rozga* неки испитивачи претпостављају прасл. *roz-; raz-* је у том случају могло настати аналогијом према префиксу *raz-*. Мада је на основу такве претпоставке могућа непосредна веза са лит. *rezgù* „уже“, ми сматрамо да је та претпоставка неприхватљива управо зато што у оним словачким говорима у којима се *or-* развија исто као код јужних Словена налазимо и облике *raždie*, *ražd'ina*, *ražd'a*. Промену аналогијом према *raz-* сматрамо мало вероватном. Јужнословенско *ro-* јавља се напоредо са *ra-* само у речима које код западних и источних

Словена имају *ro-* и извесна веза међу овим појавама потпуно је вероватна; можда је овде по среди прасловенска тенденција која после одвајања јужних Словена од западних и источних није довела до строго утврђеног правила.

Уз примере не ѓодити, не ѓадити — без обзира на доминацију ѓо- — јавља се мисао о прасловенском почетном *or-*." (Истор. 88)

[2] — „Ово колебање ѓа-/ѓо- објашњава се продирањем црта моравског црквенословенског језика у старословенски" — закључује А. Вајан (Прируч. 61)

б) поред обичног почетног ла- налазимо и облике на ал(ъ)-: поред ладии итд. *Мар.* (увек) *Зо.* (већином) и въ ал'дии *Зо.* мк I 19 *Суӣр.* въ алдии 428.21 въ ал'дъи 522.8 поред лакати, възлакати *Зо. Пс.* и ал(ъ)кати, възал(ъ)кати *Мар. Ас. Еух. Сав. Суӣр. Зо.* (мт. XXV 44)

Напомене:

[1] — „Нема сумње — закључује С. Кульбакин — да је од начина алък-, ал'к-, алк- најстарији први тј. алък-; ново ъ које се развило иза л учинило је метатезу непотребном, јер је на тај начин што се развио нови полугласник уклоњен затворени слог. Али опет узрок појављивања новога ъ остаје нејасан.

Ново се ъ развило такође у позајмљеној речи олтарь: у *Син. йс.* олътаръ 25.6 ѡлътарѣ 83.4 и сл. „(Стсл. грам. 44)

[2] — У вези са изговором, Ван Вејк констатује: „Сматра се да је *al-* исто као и *alь-* најстарији старословенски изговор. Ако се узме у обзир тенденција словенских језика у правцу узлазне звучности слога, онда изговор *alь-* треба сматрати вероватнијим; али у том случају доста чудно изгледају ретки примери са алъ- у *Мар.*, које увек чува ъ унутар слога у таквим речима као жгълъ (3х), игълинъ (3х); без ъ у *Мар.* налазимо и олтарь и само једном олътарємъ 12, 1. Ако се узму у обзир три примера с написаним възалък- у *Мар.*, онда се може претпоставити изговор *a-ļ-* (слоговно *l* с тембром *a*), при чему је потпуно могућа како графија ал- тако исто и алъ-." (Истор. 87-88)

[3] — И по А. Вајану, графија възалка *Мар.* мт XII 3 „указује, можда, на нарочити изговор затвореног слога, необичног у старословенском језику; ту се без сумње изговарало *aļ-*

са слоговним л. Почетно ал- испред сугласника налазимо још у алнии (речи која је добро позната у споменицима црквенословенске редакције, али за коју старословенски језик пружа само један искварени пример: мьнии *Суӣр.* 232.30 и у позајмици ал(ъ)гоуи" (Приручник 88).

(в) у средини речи налазимо сасвим усамљен случај одступања у *Пс.* : отъ золъта арависка 89б10 поред обичног злат- (8х).

Напомене:

[1] — С. Кульбакин овде додаје: „У извесној мери отступање претставља именица чловѣкъ (...): у тој речи имамо метатезу, али немамо дуљења; сем тога треба имати на уму у тој речи прасл. *čel-* не даје *čle-*, како бисмо очекивали, него *člo-*." (Стсл. грам. 44)

(г) у непреведеним, грчким речима среће се колебање аф-/ѓа- само као изузетак: у *Суӣр.* ѓаменьскѫ 281.22 поред афмен- 2х (грч. ΑΡΜΕΝΙΟϹ)

Такође: сѳѣмъ *Суӣр.* 196, 25, 29 (грч. ϹΕΡΜΙΟΝ)

САМОГЛАСНИЦИ НА ПОЧЕТКУ РЕЧИ

§ 112. Исто као у другим словенским језицима — и у старословенском испред почетних самогласника често налазимо протетичке гласове *[j]* или *[v]*: ѥти али у префиксним сложеницама ов-ѧти, от-ѧти, възѧти и сл. ѧсти, ѧсли, ѧдь, ѧдение и сл. али из-ѣсти, ов-ѣсти, ов-ѣдъ и сл. ѥмлѭ итд. али възѣмлѭ, вънѣмлѭ, овѣмлѭ итд.

Самогласници ь, ъ и ы никада се не употребљавају на почетку речи.

Испред почетног ь развијало се протетичко *[j]*, али се група *jь* у том положају променила у *i* : имѫ (< *jьmǫ*) итд. али възьмѫ, въньмѫ, отьмѫ, овьмѫ итд. имъ, имъши итд. али възьмъ, възьмъши итд. и сл.

Испред почетних ъ и ы налазимо протетичко *[v-]:* въпити али възъпити и сл. въıкнѫти али оучити, пооука и сл.

Напомене:

[1] — О пореклу ове појаве С. Кульбакин кратко истиче: „Она се вероватно налази у вези са прасловенским гласовним законом отвореног слога, према којем се свака реч свршавала вокалом, тј. да је између краја једне речи и вокалног почетка потоње био зев.“ (Стсл. грам. 45).

[2] — По Ван Вејку: „У прасловенском језику су се у извесним случајевима испред почетног самогласника јављали *j* или *v* ... Испред почетних *ъ*, *у*, *ь* ова је протеза општесловенска појава...

О релативној хронологији ове појаве треба констатовати да се она дешавала касније од срастања предлога и глагола; исп. **въз-ѣпити : въпити, въз-имѫ, вън-имѫ, из-имѫ, об-имѫ, от-имѫ : имѫ** (прсл. *j-ęmǫ*) ...

У случају почетног *ь*, *ъ*, *у* избор протетичког сугласника зависи искључиво од природе самог самогласника... док у случају *a-*, *ę-*, *ǫ-*, *u-*, *o-* делују и други фактори;...

Међутим, кад се узме у обзир да је међуслоговно *j* у словенским језицима склоно губљењу, да у *Ас.* налазимо само **не оу**, у *Мар.* знатно чешће **не оу** него **не ю**, а у *Суūр.* се баш после зева јавља **є-** место **и-**, даље, кад се узме у обзир да у савременим словенским језицима налазимо напоредо облике са *j* и без њега, без очигледне везе са правилом сандхија (...), онда појаве прасловенске и старобугарске протезе треба разматрати као сложене процесе који су били условљени до сада још не сасвим јасним узроцима... У појединим словенским језицима напоредо са протезом среће се и обрнута појава: губљење почетног *j* и, ређе, отпадање *v*.“ (Историја 95—98).

[3] — А. М. Сељишчев детаљније објашњава: „У доисторијском периоду развитка словенских језика за почетак речи самогласником било је од значаја то што је таквој речи у реченици претходила реч која се свршавала самогласником... Отуда: иза самогласника једне речи следио је самогласник друге речи. У таквој фонетској позицији, **после самогласника предњег реда** на крају једне речи јављало се неслоговно *j* испред самогласника друге речи. Нпр. *korva-i-agnę* > *korva-i-jagnę*; *dobroi-estĭ* > *dobrě-jestь*. Тако, са *j*, реч се могла уопштити и употребљавати само у таквом облику, са *j-*: *jagnę*; *jestь*... *j* (*j*) се јављало испред *e*, *ē*, *ę*, *ь*, очигледно испред *i*, испред *a*...

Порекло секундарног *u* (*v*) на почетку речи сасвим је **другчије**... **јавило се испред *ъ* и *у* на почетку речи — и то као** резултат издвајања лабијалног елемента приликом промене лабијалног вокала *й* у нелабијално *ъ* и лабијалног вокала *ū* у нелабијално *у*: ...“ (Стсл. језик 220, 224).

§ 113. Испред почетног *a* развијало се *j* (*j*), али се у старословенским споменицима у таквим случајевима среће колебање између **а-** и **ꙗ-** (= **ѧ-** у глагољским, као и у појединим ћирилским рукописима): **аꙁити — ꙗꙁити** итд., али са префиксом **обꙗꙁити, обꙗꙁлꙗти** итд. **абиѥ — ꙗбиѥ, агнѧ, агньць — ꙗгньць, агода — ꙗгода, аште — ꙗште** и др.

Само у облику са **а-** јављају се позајмљене, грчке речи: **алавастръ, акридъ, адъ, адамъ** и сл. (усамљено и **ꙗнкѹрѫ** *Суūр.* 509.17).

Од словенских речи — само у облику са **а-** јављају се: **а** (везник) и сложенице **авъı, али** и сл. **аицѥ, ашоуть, акововъ**; такође и речи **ал(ъ)кати, ал(ъ)дии** (§ 111, б).

Речи у којима је сугласник *j* испред почетног *a* стари, тј. наслеђен из праиндоевропског, увек се пишу са **ꙗ-** (**ѧ-**): анафорска и релативна заменица **ꙗ** (ак. мн. ср. р., ак. дв. м. р.), **ꙗже** (ном. јед. ж. р., ном. -ак. мн. ср. р., ном. -ак. дв. м. р.) и изведенице **ꙗкъ** итд. **ꙗрость** и др.

§ 114. Испред почетног *ě* развијало се *j* (*j*), иза којега је *ě* прешло у *a* (у глагољским рукописима пише се **ѧ-**, а у ћирилским **ѣ-** и **ꙗ-**): **ꙗсти** през. **ꙗмь** итд. изведенице **ꙗдь, ꙗдьца, ꙗсли** и др. (али у префиксним сложеницама **изѣсти, овѣсти, овѣдъ, овѣдовати** и сл.); **ꙗдра, ꙗдро** (али **въ нѣдрѣхъ** *Суūр.* 244.26); **ꙗснъ; ꙗзва, ꙗзвина, ꙗзвити, ꙗзвьнъ** и др.

§ 115. Испред почетног *e-* развијало се протетичко *j* (*j*), али су старословенски споменици веома недоследни у погледу обележавања слога *je-*: у глагољским рукописима **є** и **ѥ** се уопште не разликују, а од ћирилских рукописа једино се у *Суūр.* на почетку речи пише **ѥ** скоро увек, нпр. заменички облици **ѥго, ѥмоу** итд. облици глагола **ѥсмь, ѥси** итд. **ѥгда, ѥдин-** и **ѥдьн-, ѥдъва** и сл.

У непреведеним грчким речима обично се пише ε-: εγυπτъ, εγγа, εвεκια, εлиньъ, епископъ, εγαггелие и др. (изузеци: келина 569.4 келини 109.1 келисеи 283.25 кεγгѫ 463.2 кѳмиа 152.2).

Од домаћих, словенских речи с почетним ε- налазимо: ен, етеръ (увек); с колебањем: есе и кесе (5:2), езеро и кзеро (4:3), еленъ и кленъ (4:3), еша и ша (2:1), еда и да (26:20).

§ 116. Испред почетног *ę-* развијало се протетичко *j* (*i*): ѭти али въз-ѭти, об-ѭти, от-ѭти и сл.

У споменицима који разликују у писању *ę* и *ję* налазимо само *ję-*, нпр. у *Мар.* ѭдро, ѭзъикъ, ѭти итд. у *Сав.* ѧзъикъ, ѧзъичьникъ, ѧти итд.

Напомене:

[1] — „Једини изузетак — констатује С. Кульбакин — ... претставља ст.-сл. вѧзати... са *ų* испред почетног *ę*. То се... објашњава обично утицајем облика *ųęz-ъkъ*: уп. пољ. *wązki*, али ст.-сл. жзъкъ... и съвжзъ у Клоц. зб. 533 и Супр. 424.2... Али веза облика вѧзати с жзъкъ није поуздана: није познат облик **сън-жзати*, — уп. сън-ѧтие; што се тиче облика овѧзати он се може објашњавати подједнако и из **ob-ęzati* и из **obvęzati* ...“ (Стсл. грам. 48).

§ 117. Испред самогласника *o* на почетку речи не јавља се протетички елемент: предлог-префикс о(в)-, ова итд., овьца итд., огнь итд. одръ итд., отьць итд. и сл.

Напомене:

[1] — „Једини пример са *v* од *ų* новог порекла испред почетног *o* — констатује С. Кульбакин — представља именица вонѣ (вонꙗ)“ (Стсл. грам. 48).

[2] — А. М. Сељишчев истиче: „Нису јасни услови појављивања *v* (*ų*) у речи *von'a* — „мирис“, корен *on-*; уп. испред сугласника *ǫchati*; ...“ (Стсл. језик 224).

[3] — П. Дилс додаје: „Сасвим усамљено и очигледно дијалекатски вотъ „од“ лк 24.27 *Охр.* место иначе редовног отъ ... Реч са првобитно почетним *vo-* увек: вода итд.“ (Стцркcл. грам 77).

§ 118. Почетно *ǫ* остаје тако без протетичког елемента: жглѣ, жгълъ, ждица, ждолъ, жродъ, жсовица, жтрова, жтрь, жтълъ, жжика, жзъкъ итд. и сл.

Напомене:

[1] — „Речи ѭ, ѭже ак. јед. ж. р. заменице иже, као и прилог ѭдоуже — констатује С. Кульбакин — имају старо *j* испред *ǫ*. Једини је пример са *vǫ-* ... реч съ-вжзъ (м. **сън-жзъ* које бисмо очекивали), уп. съжзи Супр. 400.14.“ (Стсл. грам. 48.)

[2] — Ван Вејк истиче: „Напоредо са жзѧ (*Јеванђеље*, *Псалтир*) у Супрасаљском зборнику већ се среће вжзѧ (дат. јед. вжзѣ 442.27). Мало је вероватан утицај глагола *vęzati*... Уп. такође съвжзомь Клоц. 533/4 съвжзоу *Супр.* 424.2 поред съжзи *Супр.* 400.14“ (Истор. 123—4).

§ 119. Испред почетног *u-* није се развијао протетички елемент: предлог-префикс оу, оубо, оудъ, оумъ, оуста, оухо, оучити и др.

Напомене:

[1] — „Речи у којима налазимо *j* испред почетног *u* — констатује С. Кульбакин — добиле су то *j* од праиндоевропског језика: уп. партикулу ю (не ю ли)..., юнъ ... Колебање између почетног *u* и *ju* налазимо у речи оутро—ютро ...“ (Стсл. грам. 49).

[2] — Ван Вејк објашњава: „Отпадање првобитног *j* налазимо у речима оуже, не оу... Уопште се старословенско смењивање оу-:ю- среће само у изведеницама од оутро;... Објашњење ове појаве утицајем сандхија (такво мишљење заступају Педерсен и Меје) не одговара за дане речи (*NB* — не оу се у *Мар.* у ствари среће много чешће него оуже), хипотеза развитка по аналогији (ютро место оутро по угледу на юже напоредо са оуже или обрнуто) не одговара чињеницама.“ (Историја 123).

[3] — П. Дилс додаје: „Само ю- показују у споменицима речи югъ, юнъ и изведенице...“ (Стцсл. грам. 78).

§ 120. Почетно и- (і-, ѵ-) у старословенским споменицима тројаког је порекла:

(а) од прасловенског *i-*, нпр. у облицима глагола ити, идѫ итд (уп. с префиксима въз-ити, въз-идѫ итд. вън-ити, вън-идѫ итд.) и сл.

(б) од прасловенског *ji-*, нпр. у заменичким облицима имь, ихъ итд. (од основе **j-eį-*<**j-oį-*; уп. цѣмь, цѣхъ итд. од основе **k-oį-*, тѣмь, тѣхъ итд. од основе **t-oį-*) и сл.

(в) од прасловенског *jь-*, нпр. имѫ, имѣши итд. (од **j-ьm-ǫ*, **j-ьm-e-ši* итд.; исп. у сложеницама с префиксима въз-ьмѫ, въз-ьмѣши итд. от-ьмѫ, от-ьмѣши итд.) и сл.

Напомене:

[1] — „За старословенски период — констатује Ван Вејк — у свим наведеним случајевима треба претпоставити један исти изговор, и то *i*, мада се понекад јавља и почетно неслоговно *i-* (уп. руско *иго*, *имя*, али *јим* напоредо са *им*); *i* и *ji* не схватају се као различне фонеме, и почетно *j-*, које у писању није нигде означено нити позитивно доказано, вероватно није у почетку зависило од *i*. Употреба трију слова за *i*, која је у најстаријим споменицима одговарала јасно израженом принципу, показује да се у старословенском језику прсл. *jь* изговарало исто као и прасл. *ji* и *i*, али по своме пореклу оно није било у вези са *i*." (Историја 95—96).

§ 121. Место ъ на почетку речи налазимо увек въ-: въпити поред въз-ъпити итд., предлог-префикс въ, вън (вън-ити и сл.), въз- (въс-), въторъıи итд. и сл.

Напомене:

[1] — „Место почетног *въ-* — констатује П. Дилс — налазимо у стцксл. рукописима усамљене примере на *и-*, очигледно на темељу дијалекатског развитка, како је то данас пре свега у српском (штокав. дијалекат и књижевни језик), али такође и у бугарским дијалектима...: вьсѫ оуселенѫıѫ лк 2,1 *Мар. Пс.* 32,8 89,2 92,1 97,7 (поред претежног въселѣнаıа)... оуоржжь лк 11,21 *Мар.* оуоржжı *Клоц.* 602 (поред въоржжь лк 11,21 *Зо.* въоржжи *Еух.* 84а22 84б2 *Суūр.*); оудваряше сѧ лк 21,37 *Зо.* (въдваряше *Мар.*); оучитъ лк 19,37 *Зо.*; оуврази *Еух.* 94б5 (али въовразивъıи *Суūр.* 22.2). Нејасан је однос въгодити : оугодити итд. налазимо оугодити *Јев. Пс. Еух.* 61а14 94б7.8 *Суūр.*; оугаждати *Суūр.*; оугодьнъ *Јев. Еух. Суūр.* уп. богооугодѣнѫ *Кл.* 28; оугодьникъ *Суūр.* према въгодити, въгаждати *Суūр.*; благовъгодьнѣ *Еух.* 60а14; боговъгодьнъ *Суūр.* въгодьникъ *Суūр.*..." (Стцлс. грам. 78).

АСИМИЛАЦИЈА ВОКАЛА

§ 122. Кад се два неједнака самогласника нађу у непосредном додиру — врши се њихово изједначавање: може се при томе први самогласник изједначити са другим (тзв. *регресивна* асимилација) или пак други са првим (тзв. *прогресивна* асимилација).

У старословенским канонским споменицима срећу се обично случајеви прогресивне асимилације, до чега је углавном долазило после губљења интервокалнога *-j-*, нпр.

(а) поред групе аıе налазимо аа_ (*aje*>*ae*>*aa*), нпр. у облицима ген.ј.м.-ср.р. сложене придевске деклинације (§ 332): новаıего и новааго и сл.; у облицима презента, нарочито 3. ј. и 2. мн. глагола типа подобаıетъ и подобаатъ, подобаıете и подобаате и сл. (§ 431).

(б) поред групе оуе јавља се оуоу (*uje*>*ue*>*uu*), нпр. у облицима дат. ј.м.-ср.р. слож. прид. декл.: новоуıемоу и новоуоумоу и сл.; у презенту, нар. 3. јед. и 2. мн. глагола типа вѣроуетъ и вѣроуоутъ, вѣроуıете и вѣроуоуте и сл. (§ 431).

(в) поред групе ѣıе налазимо ѣѣ (*ěje*>*ěe*>*ěě*), нпр. лок. јед. м.-ср. р. слож. прид. декл. новѣıемь и новѣѣмь и сл. (§ 332) у през. глагола типа дѣıеши и дѣѣши *Су.* 306.29 и др. (§ 431).

(г) поред групе иıе налазимо ии, нпр. у лок. ј. м-ср. р. меке вар. слож. прид. декл. (§ 332): само -иимь; ин.ј. и дат. мн. основа на *-ije-* (§ 327): великиемь, млъчаниемь и великимь, млъчаниимь и сл. (§ 244).

КОНТРАКЦИЈА ВОКАЛА

§ 123. Кад се два иста самогласника нађу један поред другога у непосредном додиру могу се сажети у један (дуги).

У споменицима се срећу следећи случајеви:

(а) група аа>а, нпр. у облицима импф. типа въıаахъ и въıахъ и сл. (§ 465); у инф. основи глагола на *-ajati*: оканиıе поред окананиıе и окананиıе и сл. (§ 495); у облицима слож. прид. декл. нова поред новаа и новаıа и сл. (§ 334), ген. јед. новаго поред новааго

и новаго и сл. (§ 335); у през. глагола типа 2. мн. знате поред знаате и знаете и сл. (§ 431). Такође: вънезапѫ лк IX 39 *Зо. Сав.* лк XXI 34 *Сав.* поред вънезаапѫ, -пь и вънезапѣпѫ мк 13.36 *Зо.*

(б) поред оуоу јавља се оу, нпр. дат. јед. м-ср. р. слож. прид. декл. новоуомоу поред новоуоумоу и новоуѥмоу и сл. (§ 336); у през. глагола типа 3. јед. вѣроуетъ поред вѣроуоуетъ и вѣроуѥтъ и сл. (§ 431).

(в) ѣ од ѣѣ, нпр. поред првобитног облика лок. јед. м-ср. р. слож. прид. декл. новѣѥмь преко новѣѣмь јавља се и новѣмь и сл. (§ 340); през. 3. јед. оумѣетъ преко оумѣѣтъ од првобитног оумѣѥтъ и сл. (§ 431); у импф. типа хотѣше поред хотѣаше и сл. (§ 465).

(г) и од ии, нпр. у вези префикса при: пришти (при, ити) и сл.; у суфиксним изведеницама: илинъ (*Ilij+inъ*), маринъ и маринъ, третиценѫ и третиценѫ, сѫдиште поред сѫдиште и сл. у падеж. завршецима: лок. ј. въ трьпѣни поред въ трьпѣнии лок. мн. на распѫтихъ поред на распѫтиихъ и сл. ген. мн. люди и людии, заповѣди и заповѣдии и сл. дат. јед. братри и братрии и сл. ном. јед. сѫди и сѫдии, вели и велии и сл. оуви и оувии и сл.

(д) ъі од ъіи (*yji>yi>yy>y*), нпр. новъі и новъіи и сл. новъіхъ и новъіихъ и сл. оумъі и оумъіи и сл.

§ 124. Нарочита врста „сажимања“ вршила се код двају самогласника који припадају двема речима, нпр.

(а) у *Мар.* иже-си (м. иже еси) мт VI 9 лк XI 2 единоготъ (м. единого отъ) мт XVI 14 ѣже-стъ (м. ѣже естъ) мк XI 2 тако-дѣетъ (м. тако одѣетъ) мт VI 30 съ иѣковомъ и-одномъ (м. и иодномъ) мк I 29 и сл.; у *Пс.* азъ ж-е-смъ (=же есмъ) 25a9 любѣште-і-мѣ твое (м. -штеі імѣ 85a.12 и сл. ређе у *Зо Кл Еух. Суӣр.*

(б) обичније се врши ово „сажимање“ у вези са заменичким облицима: не враните-моу (м. враните емоу) *Мар.* мк IX 39 съвѣрѣт-е-моу (=-те емоу) *Пс.* 63a17 лице го (м. лице его) *Зо.* мт XXVI 67 везоумье-го *Кл.* 4б37 жілишт-е-го (=-ште его) *Пс.* 96a18 дъштере-ѣ (м. -ре еѣ) *Мар.* мк. VII 26 рече-и *Мар.* мк VII 27 и сл.

(в) ређе се ови „краћи“ заменички облици јављају иза других самогласника: съръѣтаньѣ го (м. его) *Пс.* 22a7 и сл. имь го (м. его) 135a4 імені го 126a3 и сл.

ДИСИМИЛАЦИЈА ВОКАЛА

§ 125. Кад се два иста вокала стекну један поред другога у непосредном додиру — поред обичније појаве контракције (§ 123) — може доћи и до њиховог разједначавања.

У споменицима се срећу следећи случајеви:

(а) место групе ѣѣ (добијене прогресивном асимилацијом од првобитног ѣѥ) налазимо ѣа (*ěě=ää>ěa=äa*), нпр. у лок. јед. м-ср. р. слож. прид. декл. новѣамь поред првобитног новѣѥмь и сл. (§ 340) у през. глагола типа 3. јед. оумѣатъ поред оумѣѥтъ и сл. (§ 431).

Напомене:

[1] — У деклинацији страних речи са основом на *-ej-*, *-ěj-* (§ 175) — можда су се — место очекиваних -ѥе-, -ѣе- — као резултат дисимилације јавиле групе -ео-, -ѣо-: дат. ј. иереови, иерѣови и сл. ин. јед. зеведеомь и сл. дат. мн. фарисеомъ, фарисѣомъ и сл.

[2] — У колебању соуговъ/соугловъ можда је по среди дисимилација у суседним слоговима.

§ 126.

СУГЛАСНИЦИ
(табела)

		сонанти			консонанти						сугласничке групе
		ликвиде	назали	спиранти	експлозиви звучни	експлозиви безвуч.	фрикативи звучни	фрикативи безвуч.	африкате звучни	африкате безвуч.	
тврди	уснени		м [m]	в [v]	б [b]	п [p]					
	зубни	л [l] р [r]	н [n]		д [d]	т [t]	з [z]	с [s]			
	задњо-непчани				г [g]	к [k]		х [ch]			
меки	предњо-непчани	л̂ [ĺ] р̂ [ŕ]	н̂ [ń]	[j]			ж [ž]	с̂ [ś] ш [š]	ѕ [dz]	ц [c] ч [č]	жд [žd] и шт [št]

Напомене:

[1] — У табели сугласника нису дата слова за сугласнике преузете из грчког заједно с непреведеним речима у којима се јављају: ф, ѯ, ѱ и ѳ (§ 53).

[2] — Ни у глагољици ни у ћирилици нема посебног слова за сонант *[j]*: пошто се јавља само пред самогласником на почетку речи и слога — и обележава се заједно са самогласником нарочитим словом (ю, ѭ; ѩ; ꙗ, ѥ) или пак једно исто слово обележава ѣ и ꙗ, є и ѥ, ѧ и ѩ; такође: и = *[i]* и *[ji]* и *[jь]*.

ПОЈЕДИНАЧНИ СУГЛАСНИЦИ
(промене и употреба у споменицима)

[j]

§ 127. Обе старословенске азбуке — како глагољица тако и ћирилица — немају посебно слово за сугласник *[j]*: будући да се јавља само пред самогласником — и обележава се заједно с њим истим или пак нарочитим, „јотованим" словом.

У првобитној глагољици налазимо свега два „јотована" слова: ю и ѭ, док у осталим случајевима једно исто слово обележава є и ѥ, ѣ и ꙗ, ѧ и ѩ (исп. §§ 46, 57, 59).

И првобитна је ћирилица имала такође само поменута два јотована слова: ю и ѭ — у чијем првом делу видимо слово за самогласник *[i]*, па су касније, по угледу на њих, створена и слова ѥ, ꙗ, ѭ.

Напомене:

[1] — У вези с наведеним правописним стањем — С. Куљбакин закључује: „Тешко је решити питање, да ли све то значи да језик Ћирила и Методија није имао сугласник *j*, као што мисли Meillet (Sl. comm., 35) или да је то само недовољно тачно обележавање гласова у првој словенској азбуци, која се у томе погледу налазила под утицајем грчке азбуке, пошто ни она није имала засебно слово за *j*.

Можда је у језику Ћирила и Методија било и једно и друго: *j* или *i̯* у зависности од положаја гласова у речи и од места

акцента; у почетку речи вероватно је било *j*; како је било у ст.-сл. дијалектима X-XI века тешко је рећи: правопис је тих споменика у знатној мери традиционалан.“ (Стсл. грам. 53).

[2] — „Сонант *j* (сугласничко *i*) — констатује А. Вајан — без обзира на своју изузетно важну улогу не поседује одговарајуће слово у старословенским азбукама, пошто не постоји као самосталан глас: првобитно *j* није никада иступало као други елеменат дифтонга, стапало се са сугласницима које је палатализовало и појављивало се у вокалу на почетку речи. Разлика између ѣ (које се изговара као *'e* са скривеним *j*) и ѥ (=*je* у почетку речи) била је условљена само положајем; ето зашто гласовима и, такође, део ћирилских рукописа, немају слово ѥ. Такви дифтонзи као ю не рашчлањавају се и изражавају се нарочитим словима; механизам лигатура с првим елементом *i* у ћирилици (ѩ, ѭ итд.) одговара већ старословенском језику на једној даљој етапи његовог развоја.“ (Приручник 72).

§ 128. У споменицима се срећу случајеви губљења сугласника *[j]*, и то у двема позицијама: на почетку речи (§§ 112—121) и, нарочито често, унутар речи између самогласника.

Ово губљење међусамогласничког *[j]* изазвало је појаве асимилације вокала (§ 122) и контракције (§ 125) одн. дисимилације (§ 125).

МЕКИ СУГЛАСНИЦИ

§ 129. Изузев *[j]* — који је примаран, стари, индоевропски глас — сви остали меки сугласници и сугласничке групе (исп. табелу сугласника) секундарни су гласови, резултат нових, словенских гласовних тенденција: трију палатализација и јотовања.

ПАЛАТАЛИЗАЦИЈА

§ 130. У ужем смислу речи — то је промена задњонепчаних сугласника (*k*, *g*, *ch*) у вези са самогласницима предњег реда.

Као гласовни процес — палатализација је врло стара појава, ствар општесловенске заједнице, резултат доисторијске епохе развитка словенских језика.

Према условима, резултатима и времену — разликују се следеће три палатализације: *прва регресивна палатализација*, *друга регресивна палатализација* и *трећа или прогресивна палатализација*.

Напомене:

[1] — У вези с „палатализацијом“ сугласника уопште у словенским језицима — Р. Бошковић констатује: „Као општа и сигурна поставка важи ово: сви су сугласници у прасловенском језику — од почетка његова развитка — пред самогласницима предњега реда били палатализовани, полумеки. То је — такозвана регресивна асимилација, тј. артикулационо прилагођавање претходног сугласника следећем самогласнику. Та се појава најјасније манифестовала код задњонепчаних сугласника: *k*, *g* и *ch*; и то — манифестовала се код њих у два правца: а) у томе што им се артикулација пренела са задњега непца на средње непце и б) у томе што су на средњем непцу постали меки и еволуирали даље у африкате и фрикативне сугласнике (*č*, *ž*, *š* и *c*, *dz*, *s*).

Код осталих сугласника — лабијали *p*, *b*, *m*, *v*, дентали *t*, *d*, *n*, *s*, *z* и ликвиде *l* и *r* — није било померања места артикулације: они су у томе погледу остали на старим позицијама. Али су и они, сви из реда, били палатализовани, полумеки пред самогласницима предњег реда.“ (Основи уп. грам. слов. јез. 70).

ПРВА РЕГРЕСИВНА ПАЛАТАЛИЗАЦИЈА

§ 131. Вршила се под следећим условима и давала следеће резултате:

к, г, х + е, и, ь, ѧ, ѣ > ч, ж, ш

Примери:

(у деклинацији): влькъ, врагъ, доухъ вок. јед. вльче, враже, доуше и сл. око, оухо, ген. очесе, оушесе итд.

(у конјугацији): през. рекѫ, врьгѫ — речеши, врьжеши итд. парт. прет. пас. речєнъ, врьженъ итд. аор. рѣхъ, рекохъ 3 мн. рѣшѧ, рѣкошѧ и сл. импф. несѣахъ — несѣаше итд. и сл.

(у грађењу речи): мѫка, тѫга, грѣхъ — мѫчити, тѫжити, грѣшити и сл. дроүгъ, тихъ — дроүжина, тишина и сл. врагъ, отрокъ — вражии, отрочии и сл. пророкъ, къ҃игы — пророчица, къ҃ижица и сл. человѣкъ — человѣчь, человѣчьскъ, человѣчьнъ и сл. владъıка, богъ — владъıчьство, вожьство и сл. ıазъıкъ, къ҃игы — ıазъıчьникъ, къ҃ижьникъ и сл. отрокъ — отроча и сл.

(у корену речи): коса — чесати, инф. гънати през. женѫ, конець — за-чѧ-ло, ход-и-ти — оү-шиⷣ-ъ и сл.

После ч, ж, ш — добијених од к, г, х испред ѣ — и само то ѣ мењало се у а (§ 132): крик-ъ — крич-а-ти (<**kričē-ti*<**krik-ē-ti* као *vid-ē-ti*), вѣгъ — вѣжати, слоүъ — слъıшати и сл. импф. можаахъ (<**mož-ē-achъ*<**mog-ē-achъ* као крад-ѣ-ахъ), течаахъ и сл. компар. величаи (<**veličējь*<**velik-ējь* као нов-ѣи), оувожаи од оувогъ и сл.

Напомене:

[1] — Као што је к дало африкату ч=*[t͡š]* тако је и његов парњак г морао по истој промени дати такође африкату, али само звучну =*[dž]*, која је већ у прасловенском — редукцијом експлозивног елемента — упрошћена на почетку речи у ж, док се трагови првобитног рефлекса *[dž]* виде у сложеницама, нпр. инф. гънати през. женѫ, али изгънати през. ижденѫ (<**iždženǫ*<**iz-dženǫ*<**iz*+*gen-*); жити през. живѫ али сложено с префиксом из=ижⷣити през. ижⷣивѫ (<**iždžiti*<**iz-džiti*<**iz*+*gi* (*v*) *ti*) и сл.

§ 133. Сугласничке групе ск, зг дају шт, жд (*št*<*štš*=*šč*<*sč*<*sk* одн. *žd*<*ždž*<*zdž* (исп. § 131)<*zg*).

Примери:

дъска дем. дъштица
скѫⷣ-ъ — штѫⷣ-ѣ-ти
искати през. искѫ, иштеши
розга, розга збир. рождие, рождие.

После шт, жд — добијених од ск, зг испред ѣ — и само то ѣ мењало се у а, нпр. мозгъ — можⷣанъ (<**mozg-ēn-ъ*) и сл.

Такође — исти се рефлекси срећу у вези с префиксима и предлозима (из-, раз-, въз-, без-):

иштезнѫти (=**iz-kezną-ti*) поред чезнѫти
иштазати *v. ipf.* према иштезнѫти *v. pf.*
иштⷣие (=**iz-kęd-ьje*) поред чⷣо
иштисти поред чисти през. чьтѫ
иштистити поред чистити
иштѳква ген. јед. из, чѳково
ѳаштисти поред чисти през. чьтѫ
бе-штьсти ген. јед. (без, чьсть)
бештьстьнъ поред чьстьнъ
бештисльнъ поред число
бештиньнъ, бештиница поред чинити, чинъ
бештⷣьнъ, бештⷣъ, бештⷣие поред чⷣо
иждити през. ижⷣивѫ (из-, жити през. живѫ)
иждешти през. ижⷣегѫ (из-, жешти през. жегѫ)
ражⷣешти през. ражⷣегѫ (раз-, жешти)
ражⷣизати *v. ipf.* према ражⷣешти *v. pf.*
въжⷣелѣти (въз-, желѣти)
въжⷣⷣати (въз-, жⷣати)

Напомене:

[1] — Поред -шт- (као првобитног рефлекса) у споменицима се доста често срећу облици са -ч- (као секундарним рефлексом, добијеним мататезом: *št*>*tš*=*č* — да би се успоставио облик без предлога-префикса), нпр. ичезнѫти, ичазати, ичѳьпати, ичисти, ичистити, бечьстие, бечьстьнъ, бечьствовати, бечисльнъ, бечисменьнъ; такође у предлошким конструкцијама: бе-чьсти, и-чѳква, бе-чѧсти, бе-чиноү.

[2] — Ређе се у споменицима срећу примери са поново успостављеним -сч- (-зч-): у *Суūр.* бесчиньнъ 398.4 и др. бесчьствие 328.10 и др. безъчоүьствьномъ 116.5 безчⷣънаа 249. 16 из'чезе 487.3 и др. въсчоүди 299.1 и сл. бес чина 322.25 бес чⷣъ 397.3 безъ числа 57.23 въс чъто 388.15 и сл. у *Сав.* ис чѳква мт XIX 12

§ 133. Сугласничка група хв даје шв, нпр. влъхвъ — вок. јед. влъшве. Такође: влъшьскъ, влъшьство, влъшьствие, влъшьба, влъшьбьнъ.

Напомене:

1 — С. Куљбакин даје двојако објашњење облика влъшве (Грам. 58 — 59): једно — фонетско, тј. „старо мењање групе *chv* у *šv*“ (ако су се групе *kv*, *gv*, *chv*, мењале у *cv dzv*, *sv* само испред палаталних вокала дифтоншког порекла; § 136) и друго — аналошко (ако се промена *kv*, *gv*, *chv* у *cv*, *dzv*, *sv* вршила испред свих палаталних вокала), тј. „он се могао јавити поред облика влъхвъ, влъсви по угледу на однос облика дογхъ: дογси: дογше.“

2 — А. М. Сељишчев (Стсл. j. 204) види у облику влъшве „секундарно образовање по угледу на облике у којима се смењују *ch* и *š*: дογхъ — дογше и сл.“

ДРУГА РЕГРЕСИВНА ПАЛАТАЛИЗАЦИЈА

§ 134. Вршила се под следећим условима и давала следеће резултате:

к, г, х + ѣ, и (<*oi̯*) > ц, з (>ѕ), с

Примери:

(у деклинацији) влькъ, врагъ, дογхъ лок. j. вльцѣ, вразѣ, дογсѣ ном. мн. вльци, врази, дογси лок. мн. вльцѣхъ, вразѣхъ, дογсѣхъ и сл. ржка, нога, лѣха дат. — лок. j. и ном-ак-вок. дв. ржцѣ, нозѣ, лѣсѣ и сл.

(у конјугацији) през. рекѫ, жегѫ импер. рьци, жьзи и рьцѣте, жьзѣте итд. и сл.

Напомене:

1 — Од глагољских споменика — африкату ѕ доследно чувају и правилно употребљавају *Пс.* и *Ас.*; уопште не знају за њу *Кл.* и *Еух.* У *Зо.* и *Мар.* често се среће ѕ м. ѕ.

Оба велика ћирилска рукописа, *Сав.* и *Суӣр.*, уопште не знају за ѕ: имају само ѕ; одломци *Хил.*, *Мак.* и *Унд.* имају нарочито слово (у ствари, модификација обичног слова ѕ помоћу цртице с десне стране).

§ 135. Сугласничке групе ск и зг дају ст и зд (*st*<*sts*=*sc* и *zd*<*zdz*).

Примери:

дъска дат-лок. j. дъстѣ и сл.
дрѧзга дрѧздѣ и сл.
людьскъ — людьстѣ и сл. людьсти и сл.

Напомене:

1 — Поред ст — првобитног, гласовног рефлекса групе *sk* — у споменицима се јавља и група сц (то је аналошка творевина, настала касније према облицима са самим *k* у основи): у *Кuj.* невесьсцѣи III 623; у *Зо.* искључиво сц, изузев галилеистѣмь мт 15.29; у *Мар.* група сц има предност над ст; у *Пс.* влада колебање; у *Кл.*, *Еух.* и *Сав.* налазимо доследно сц, а у *Ас* и *Суӣр.*, обрнуто, доминира ст.

2 — У префиксним сложеницама и предлошким конструкцијама срећу се тројаки облици: поред истѣлити и исцѣлити, такође још ицѣлити (метатезом *st*>*ts*=*c*); вьсцѣлнаго *Кл. Су.* и вьсцѣлѣнъмь *Еух.* и сл. и цѫкъве *Мар. Зо. Ас.* и сл.

§ 136. Сугласничке групе кв, гв и хв дају цв, зв (зв) и св (у јужнословенским и источнословенским језицима, док у западнословенским језицима остају непромењене).

Примери:

цвѣтъ (чешки *květ*, пољски *kwiat*), инф. цвисти през. цвьтѫ; звѣзда, звѣзда (чеш. *hvězda*, пољ. *gwiazda*);

влъсви ном. мн. од влъхвъ.

Напомене:

1 — По мишљењу С. Куљбакина (Грам. 58—59) „Није јасно да ли су се групе *kv*, *gv*, *chv* мењале у *cv*, *dvz*, *sv* само испред палаталних вокала пореклом од дифтонга *oi̯*, *ai̯* или испред сваког палаталног вокала. У првом случају морамо сматрати да се цвьтѫ, цвисти јавило по угледу на цвѣтъ . . .; у другом су случају облици цвьтѫ, цвисти фонетски.“

2 — Р. Бошковић (Основи 87) поставља питање: „је ли се палатализација група *kv*, *gv* вршила само пред јатом<*oi̯* или и пред другим палаталним самогласницима . . .?“ И одговара: „Само пред јатом. То можемо и фактички и теоријски доказати.“

3 — Н. Ван-Вејк (Истор. 110) констатује: „Различито мењање групе *xv* пред старим или пред новијим палаталним вокалима (насупрот групи *cv*) може бити сасвим регуларно. Могуће је да се палатални утицај старог *e* на групи *s'v* (<*chv*) испољавао јаче него у другим везама, јер се у западнословенским језицима *vьs'e* мења у *v(ь)še* насупрот *otьc-(ь)* итд.“

ТРЕЋА ИЛИ ПРОГРЕСИВНА ПАЛАТАЛИЗАЦИЈА

§ 137. Вршила се под следећим условима и давала следеће резултате:

$$\text{и, ѧ, ь} + \left\{\begin{matrix}\text{к}\\ \text{г}\\ \text{х}\end{matrix}\right\} > \left\{\begin{matrix}\text{ц}\\ \text{з (з)}\\ \text{с}\end{matrix}\right.$$

Ограничење: под горњим условима трећа се палатализација није вршила кад је после к, г, х стајао *суглasник*, ъ или ъі.

Примери:

кличати (: кликнѫти), ничати (: никнѫти) и сл. двизати (: двигнѫти), растрьзати (: растрьгнѫти), осѫзати (: осѫгнѫти) и сл. лице (: ликъ), стьза „стаза“ (: стьгна „улица“), срьдьце (: милост-срьд-), мѫченица (: мѫченикъ), овьца, мѣсѧць, заѧць и сл. польза, польза (: лъгькъ), пѣнязь, кънязь (: кънягъінѣ); заменица вьсь итд.

Непомене:

1 — У примерима типа отьць и сл. -ц- је из косих падежа (ген. отьца<*otьka*, дат. отьцоу<*otьku* итд.) пренесено и у номинатив (отьць<*otьkъ* не може, него према отьца, отьцоу итд.).

2 — Облици заменице вьсь у којима с стоји испред а пише се у споменицима са ѣ после с: у глагољским скоро увек вьсѣ *[vьśa]* (и то без знака мекоће у *Зо.*), врло ретко вьса (у *Пс.*), само вьсѣкъ *[vьśakъ]*; од ћирилских споменика: у *Сав.* налазимо вьса, вьсакъ, а у *Суйр.* обично вьса, али вьсѣкъ. Ортографија вьсѣ, вьсѣкъ нема у старословенским канонским рукописима (то је одлика староруских споменика).

ЈОТОВАЊЕ

§ 138. То је стапање сугласника *[j]* с претходним сугласником у квалитативно нов, палатални сугласник или сугласничку групу.

Као гласовни процес — јотовање је прасловенска појава, чији се резултати огледају у старословенском језику као регуларно смењивање следећих сугласника и сугласничких група:

§ 139. $\left\{\begin{matrix}\text{с}\\ \text{з}\end{matrix}\right\} + [j] > \left\{\begin{matrix}\text{ш}\\ \text{ж}\end{matrix}\right.$

Примери:

тесати през. тешѫ, тешеши итд.
мазати мажѫ, мажеши итд.
носити през. 1. ј. ношѫ парт. пт. пс. ношенъ импф. ношаахъ
возити вожѫ вожень вожаахъ
въпросити *v. pf.* — въпрашати *v. ipf.*
раздразити раздражати
въісокъ комп. въішии, въішьши, въіше
низъкъ нижии, нижьши, ниже

§ 140. $\left\{\begin{matrix}\text{т}\\ \text{д}\end{matrix}\right\} + [j] > \left\{\begin{matrix}\text{шт}\\ \text{жд}\end{matrix}\right.$

Примери:

клеветати през. клевештѫ, клевештеши итд.
страдати страждѫ, страждеши
вратити прз. 1. ј. враштѫ п. пт. пс. враштень импф. враштаахъ
градити граждѫ граденъ граждаахъ
възвратити *v. pf.* — възвраштати *v. ipf.*
възвоудити — възвоуждати
лютъ комп. люштии, люштьши, люште
худъ худжии, худжьши, худже.

Напомене:

1 — У *Кијевском мисалу* налазимо овде доследно ц и з место шт и жд (западнословенска црта; § 38): подазь м. подаждь, пріемліѫце м. пріемліѫште и сл.

Такође у *Прашким одломцима* (у вези с њиховим чешким пореклом): възпъюце м. възпьѣште, розъство м. рождьство и сл.

У осталим споменицима срећу се усамљени примери (по С. Кульбакину, Грам. 61: „Вероватно ... остатак првих оригинала који су писани још на моравском земљишту.“): поред обичног рождьство (и родьство) налазимо и розьство (с натписаним жд), розьствоу, породьствоу *Кл.* 14а1,3,2 розьства *Мар.* мт XIV 6. Слично: невѣзества *Пс.* 24.7 о свѣще(ньи) м. о свѫштении *Пс.* 34.19.

§ 141. {ст, зд} + [j] > {шт, жд}

Примери:

кръстити	прз. 1. ј.	кръштѫ	п. пт. пс.	кръштенъ
гнѣздити		гнѣждѫ		гнѣжденъ
пригвоздити *v. pf.* — пригвождати *v. ipf.*				
отъпоустити		отъпоуштати		

Напомене:

[1] — У *Кијевском мисалу* и овде налазимо западнословенску црту: шч место шт, нпр. очишченїѣ м. очиштенїа и сл.

[2] — Одступање представљају усамљени примери: кръстены *Кл.* 2а18 и испоустеи *Еух.* 38б16 (= испоуштеи 30а7). Вероватно су то аналошки облици, добијени уопштавањем основе без јотовања.

§ 142. {к, г, х} + [j] > {ч, ж (< *dž*), ш}

Примери:

плакати	през.	плачѫ,	плачеши ...	плачѫтъ
лѣгати		лѣжѫ,	лѣжеши	лѣжѫтъ
дѣхати		дѣшѫ,	дѣшеши	дѣшѫтъ
лихъ комп. лишии, лишьѣши, лише				
доухъ — доуша (< **duch-ja*)				

Напомене:

[1] — И овде — као у првој регресивној палатализацији — првобитни резултат јотовања сугласника *g* био је африката *dž*, која је упрошћена — губљењем експлозивног елемента — у *ž* (§ 131).

§ 143. Сугласничке групе: {ск, зг} + [j] > {шт, жд}

Примери:

плескати	през.	плештѫ,	плештеши ...	плештѫтъ
искати		иштѫ,	иштеши	иштѫтъ

§ 144. Сонанти: {н, л, р} + [j] > {н̂, л̂, р̂}

Примери:

стенати	през.	стенѭ,	стенїеши ...	стенѭтъ
сълати		сълѭ,	сълїеши	сълѭтъ
орати		орѭ,	орїеши	орѭтъ
молити	през. 1. ј.	молѭ	п. пт. пс.	молѣнъ
гонити		гонѭ		гонѣнъ
корити		корѭ		корѣнъ
поклонити *v. pf.* — покланїати *v. ipf.*				
исцѣлити		исцѣлїати		
разорити		разарїати		

§ 145. Сугласничке групе: {сн, зн, сл} + [j] > {шн̂, жн̂, шл̂}

Примери:

къснити	прз. 1. ј.	къшнѭ	импф.	къшнїаахъ
блазнити		блажнѭ		блажнїаахъ
мъслити		мъшлѭ		мъшлїаахъ
съмъслити *v. pf.* — съмъшлїати *v. ipf.*				
съблазнити		съблажнїати		
оутаснити		оуташнїати		

Напомене:

[1] — Одступања у споменицима су врло ретка: у Еух. ꙁꙁъѣ-сньшимъ 53а25 съвлазнъшимъ 22б4,19.

§ 146. Сугласничке групе: др, тр, стр } + *[j]* > { ждр̂, штр̂

Примери:

оумѫдрити	прз. 1. ј.	оумѫждрѭ	п. пт. пас. оумѫждрѥнъ
съмотрити		съмоштрѭ	съмоштрѥние
изострити		изоштрѭ	изоштрѥнъ

Напомене:

[1] — Примери одступања срећу се: у *Суӣр.* оумѫдрєнъı 175.24 съмотраашє 92.17 съмотрѣ'шє 240.4 у *Кл. Еух. Суӣр.* съмотрєньє и сл. у *Пс.* оумѫдрѣѭ 22а12 съмотрѣєши, -єтъ 10а19 48а18 овѣтрѣѭшти *Кл.* 9а15.

§ 147. Уснени сугласници: п, в, в, м } + *[j]* > { пл̂, бл̂, вл̂, мл̂

Примери:

клєпати	прз.	клєплѭ, клєплѥши ...	клєплѭтъ
зобати		зоблѭ, зоблѥши	зоблѭтъ
дрѣмати		дрѣмлѭ, дрѣмлѥши	дрѣмлѭтъ
крѣпити	прз. 1. ј.	крѣплѭ	п. пт. пас. крѣплѥнъ
любити		люблѭ	люблѥнъ
ставити		ставлѭ	ставлѥнъ
изломити		изломлѭ	изломлѥнъ
оукрѣпити	*v. pf.* —	оукрѣплꙗти *v. ipf.*	
погоубити		погоублꙗти	
избавити		избавлꙗти	
съломити		съламлꙗти	
крѣпъкъ	комп.	крѣпл̂ии, крѣпл̂ьши, крѣплıе	
гржвъ		гржвл̂ии, гржвл̂ьши, гржвлıе	

Сугласничка група: тв + *[j]* > штвл̂.

Примери:

оумрьтвити прз. 1. ј. оумрьштвлѭ п. пт. пас. оумрьштвлѥнъ

Напомене:

[1] — Од старословенских споменика — једино *Киј. мис.* чува *л̂* (*1' epentheticum*) у свим положајима где бисмо га етимолошки очекивали, док сви остали споменици знају за његово губљење: у *Зо. Мар. Кл.* и *Еух.* — то је губљење ограничено, углавном, на положај испред ь и и; у *Ас. Сав.* и *Пс.*—*л̂* се губи и испред осталих самогласника, а у *Суӣр.* — *л̂* је врло ретко, нарочито при крају рукописа.

[2] — Што се тиче обележавања уснених сугласника после губљења *л̂*, ту влада следеће стање: испред ь и и нема никаквог нарочитог обележавања, сем што се у *Зо.* каткад пише надредни знак мекоће изнад слова за уснени сугласник, нпр. зємн и зєм̂и и сл. коравь и корав̂ь и сл.

Испред осталих самогласника чешће се између слова за уснени сугласник и слова за самогласник умеће ь(ъ): у *Пс.* зємьѭ 104.7 оуглъвьѭ погъıвьѭтъ 92а20 капль капьштіѣ 89а1 и зємьıѭ 109б7 зємъıѭ 27а6 зємъѭ 17а20 зємъѣ 27б20 39а18 ıѣковьıю 96а6 избавъѭ 19б18; у *Ас.* вьзлюбєнь јв XIV 21 ославєноумоу лк V 23 благословѣше лк XXIV 51 любѣаше јв XI 5 млъвѣаше лк X 4 вл(агосло)вьѭ лк I 64 вьзлювѭ јв XIV 21; у *Сав.* благословєнъ лк I 42 вьзювєнъ јв XIV 21 и др. ославєнъ мт VIII 6 прославєнъ јв. VII 39 вьнемѣте лк XXI 34 вьземаı јв I 29 чрьвенѭѭ мт XXVII 28 млъвѣше лк X 4 и зємьıı мт XXIV 35 зємьıѭ јв XII 32 зємьѭ мт XIV 34 и др.; у *Суӣр.* писање ь између слова за уснени сугласник и слова за самогласник представља правило: зємьıı 322.10 и др. авраамьıı 250.12 зємиѭ 464.5 дрєвьıє 110.4 и др. коравью 151.17 зємьѭ 2.23 и др. зємьıѭ 89.3 и др.

[3] — С. Кульбакин (Грам. 57) истиче да примере из *Пс.*: „зємъѣ, зємъıѭ, зємьıѭ, зємъѭ, ıѣковью, избавьѭ... треба читати као *[zemja]*, *[zemję]*, *[zemjǫ]*, *[ijakovju]*, *[izbavjǫ]*; пример пак зємѭ — као *[zemǫ]*. Вероватно је преписивач *Пс.* изговарао *[zem'a]*, *[zem'ę]* итд., примере пак типа зємъѣ као и примере са очуваним *л̂* вероватно је преузео из свог оргинала. Замена ь са ъ (зємъѣ и сл.) графичке је природе".

[4] — Н. Ван-Вејк закључује (Историја 106—108): „Најпре се *ѧ* губило испред ь и и, а најкасније испред самогласника задњег реда; полугласник који се доста често ставља место *ѧ* испред свих самогласника осим ь, и показује да је *l епентетикум* после свога губљења оставило трага у изговору...; тај глас треба читати, вероватно, као *i̯* или *ʲi̯* (уп. руско *съезд*, *чья*). Писање ъ напоредо са ь у Синајском псалтиру сведочи да се у том говору место епентетског *l* изговарало *i̯*, а не *ʲi̯*."

У Зографском јев., поред ь и *i*, *l* испада пред другим самогласницима само у партиципу благословенъ, веома распрострањеном старословенском облику (што је, вероватно, условљено дисимилацијом: *bla-slo-vl'e*), као и једном у речи приставѣнье лк V 36".

ПРОМЕНЕ У СУГЛАСНИЧКИМ ГРУПАМА

§ 148. Прасловенски закон отвореног слога — по којем ниједан сугласник није могао затварати слог него су сви сугласници ишли са следећим слогом — доводио је до померања границе слога и у вези с тим до нагомилавања сугласника у сугласничким групама, па је тако добијен изговор: о-ти-ти (< от + ити), о-трѣ-ши-ти (< от + рѣшити), о-тврь-за-ти (< от + вьрьз-а-ти) и сл. въ-зи-ти (< въз + ити), въ-зда-ти (< въз + дати), въ-зла-гола-ти (< въз + глагол + а + ти) и сл. не-сти (< нес + ти), тъ-кнж-ти (< тък + нж + ти) и сл. ра-до-сть (< рад + ость), о-стро-сть (< остр + ость) и сл.

Тако добијене сугласничке групе имале су двојаку судбину: остајале су без промене ако су се сугласници могли трпети међу собом или је — ако се сугласници нису могли трпети међу собом — долазило до њиховог упрошћавања (до асимилације првог сугласника другоме, ретко другога првоме, и даље — до редукције његове артикулације или пак до какве друге промене).

АСИМИЛАЦИЈА СУГЛАСНИКА ПО ЗВУЧНОСТИ

§ 149. Кад се звучни сугласник нађе пред безвучним у непосредном додиру — мења се у одговарајући безвучни (што се по правилу обележава у правопису старословенских споменика), нпр.

— у грађењу речи (у суфиксним изведеницама): масть (<*maz-tь, исп. маз-а-ти) и сл. (у префиксним сложеницама): безплодьнъ (без-, плод-), въскликнжти (въз-,кликнжти), истешти (из-, тешти), распѧти (раз-, пѧти), распѧтие (раз-, пѧт-) и сл.

— у облицима речи: инф. вести (<*vez-ti, исп. през. вез-ж, -еши итд.), грызти (през. грыз-ж,-еши итд.) и сл.

— у предлошким синтагмама: вес тебе (исп. без мене и сл.), ис корабля (али из домоу и сл.) и сл.

Напомене:

[1] — По П. Дилсу: „Изузеци попут възтрепещи *Еух.* 51а8 безплотьнии итд. *Еух.* 84а19 *Суūр.* 463.14 уп. *Суūр.* 289.17 изходан итд. *Суūр.* 264.15 289. 24 без крилоу *Мак. ћир. одл.* 1.3 (?) не одражавају изговор, већ спадају искључиво у правопис ..." (Стцсл. грам. 125)

ГУБЉЕЊЕ СУГЛАСНИКА

§ 150. Експлозивни сугласници (*p*, *t*, *k* и *b*, *d*, *g*) могли су стајати само пред одређеним сонантима, и то:

— *k* и *g* пред *n*, *r*, *l*, *v* — нпр. тъкнжти, гнѣвъ, вѣгнжти и сл. красти, мокръ и сл. гроб, игра и сл. клѧти, рекла и сл. гладати, моглъ и сл. квасъ, гвоздъ и сл.

— *t* и *d* пред *r* и *v* — нпр. трие, вѣтръ, отрѣшити и сл. дроугъ, мждръ и сл. творити, молитва, отвалити и сл. двизати и сл.

— *p* и *b* пред *r* и *l* — проити, вепръ и сл. вратъ, доврь, оврѣсти и сл. плакати, топлъ и сл. влждити, гревлъ, обличити и сл.

— у комплексним групама — нпр. отврѣсти и сл.

У осталим групама се експлозивни сугласник кад је стајао на првом месту губио (регресивном асимилацијом и затим редукцијом артикулације).

Примери губљења

§ 151. Група *ps* (<*ps* и *bs*) дала је *s*: аорист сигм. I грѣсъ (<*grēpson<*grēb-s-on: през. грѣбж) и сл.; у сложеницама с префиксом *ob-*: осѣсти (сѣсти), ослѣпити (слѣпъ) и сл.

Група *ts* (<*ts* и *ds*)>*s*: аор. сигм. чисъ (<**čit-s-ъ*: през. чьтѫ) и сл. вѣсъ (<**vētsъ*<**vēd-s-ъ*: през. вѣдѫ) и сл. атем. през. 2.л. јед. вѣси, даси, ѥси (:вѣдѫтъ, дадѫтъ, ѣдѫтъ); у сложеницама с префиксом *ot-*: оставити (<**ot-staviti*) и сл.

Група *ks* (<*ks* и *gs*)>*kch* (§)>*ch*, сем комплексне групе *kst*>*st*: аор. сигм. рѣхъ али рѣсте (<**rēkchъ*<**rēk-s-ъ* али **rēk-s-te*) и сл. жахъ али жасте (през. жегѫ) и сл. у грађењу речи: вѣство (<**bēkstvo*<**bēg-stvo*: инф. вѣгати) и сл.

Групе *bz* и *tz*>*z*: у сложеницама с префиксима *ob-* и *ot-*, нпр. озирати, озовати, озарити, озъловити и сл.

Групе *pch* (<*bch*) и *tch*>*ch*: у сложеницама с префиксима *ob-* и *ot-*, нпр. оходити, охоудѣти и сл.

Комплексне групе *tsl* (<*tsl*, *dsl*)>*sl* и *tsm*>*sm*: у грађењу речи, нпр. число (<**čit-slo*: през. чьтѫ) и сл. гѫсли (<**gǫd-sli*: през. гѫдѫ) и сл. чисмѧ (<**čit-smę*: през. чьтѫ инф. чисти) и сл.

Напомене:

[1] — О новим, аналошким облицима префикса объ- и отъ- исп. § 82.

[2] — О промени *s*>*ch* исп. § .

§ 152. Група *pt* (<*pt* и *bt*)>*t*: инф. почрѣти (:през. почрѣпѫ) и сл. погрѣти (през. погрѣбѫ) и сл.; у сложеницама с префиксом *ob-*: отлъстѣти, отъмьнити и сл.

Група *bd*>*d*: у сложеницама с префиксом *ob-*, нпр. одѣти, одарити, одъждати и сл.

Групе *bk* и *tk*>*k*: у сложеницама с префиксима *ob-* и *ot-*, нпр. окапати, оклеветати, окопати, окрьити и сл.

Групе *bg* и *tg*>*g*: у сложеницама с префиксима *ob-* и *ot-*, нпр. огрaдити, огрѣсти, оглаголати и сл.

Напомене:

[1] — О новијим, аналошким облицима префикса объ- и отъ- исп. § 82.

§ 153. Група *kt* (<*kt* и *gt*) испред *i* и *ь* дала је у старословенском групу *št*, а у осталим случајевима — *t*: инф. пешти (<**pek-ti*: през. пекѫ) и сл. мошти (<**mokti*<**mog-ti*: прз. могѫ) и сл.; у грађењу речи: пешть (<**pek-tь* : пекѫ) и сл. мошть (<**moktь*<**mog-tь* : могѫ) и сл.

§ 154. Групе *pm*, *bm*, *tm*, *dm*, *km*, *gm*>*m*: атем. през. вѣмь, дамь и ѣмь (<**věd-mь*, **dad-mь* и **jad-mь*: вѣдѫтъ, дадѫтъ и ѣдѫтъ) и сл.; у грађењу речи: племѧ (<**pled-mę*: плодъ) и сл. врѣмѧ (<**vert-mę*: вьртѣти) и сл.; у сложеницама с префиксом *ob-* и *ot-*: омочити, омъıти, омета и сл.

Групе *pn*, *bn*, *tn*, *dn*>*n*: канѫти (<**kap-nǫ-ti*: кап-а-ти), оусънѫти (<**u-sъp-nǫ-ti*: съп-а-ти) и сл. съгънѫти (<**sъ-gъb-nǫ-ti*: съгъбати) и сл. въспрѧнѫти (<**vъz-pręt-nǫ-ti*: въспрѧтати) и сл. оувѧнѫти (<**u-vęd-nǫ-ti*: оувѧдати) и сл.; у сложеницама с префиксима *ob-* и *ot-*: онѣмѣти и сл.

Напомене:

[1] — О новим, аналошким облицима префикса объ, отъ в. § 82.

[2] — Није јасно чување групе *dm* (<*bdm*) у облицима броја седмь и изведеницама од њега: седмерицежь, седмицежь и сл.

[3] — У споменицима се срећу примери поновног успостављања група пн, вн: истопнѫша *Су.* 197.10 ослъпнѫша 323.5 прозѧвнетъ мт XXIV 32 *Мар. Зо. Ас. Сав.* прозывнѫшїи *Пс.* 121б12 само: гъıбнѫти, изгъıбнѫти, погъıбнѫти; такође у префиксу ов-: овнажити, овновити, овносити и сл.

§ 155. Гупе *tl*,*dl*>*l*: плелъ (<**plet-lь*:плетѫ), чьлъ (<**čьt-lь*: чьтѫ) и сл. кралъ (<**krad-lь*: крадѫ), влалъ (<**vlad-lь*: владѫ), шьлъ (<**šьd-lь*: парт прет. акт. шьдъ, шьдъши) и сл.

Напомене:

[1] — У примерима типа длань, длъгъ, тлѣшти и сл. групе *dl*, *tl* каснијег су порекла (добијене метатезом).

[2] — Примери у *Прашк.*: модлитвоу Iб13 свѣтидльна Iб9 въседли IIб13 представљају западнословенску језичку црту (§ 38).

§ 156. Нарочити развитак има група *bv* — једина је она прогресивном асимилацијом дала — *v*, нпр. у сложеницама с префиксом *ob-*: овнд҃ѣти (<**ob-viděti*), обѣсити (<**ob-věsiti*: повѣсити), овѣтъ (<**ob-větь*: завѣтъ), обладати, область и сл. (:владѫ, власть), облѣшти, облачити, облакъ (:извлѣшти, извлачити), обратити (:вратити), овадити, обаждати (:вадити, съвада), обѧзати (:вѧзати), обиновати, обинѫти (:вина, повиновати) и сл.

Напомене:

[1] — Одступања — са *v*<*bv* — врло су ретка: овъторити *Су.* 569. 13 (:въторъ), овъшлаше *Су.* 511.27

[2] — О новијем, аналошком облику префикса объ в. § 82.

УДВОЈЕНИ СУГЛАСНИЦИ (ГЕМИНАТЕ)

§ 157. Кад се два иста сугласника нађу један поред другога у непосредном додиру — по правилу прелазе у један, изузев групе *tt* (§ 158).

Примери:

Група *ss* (<**ss* и *zs*)>*s*: иси (<**jes-si*: исмь), масло (<**masslo* <**maz-slo*: мазати) и сл. исѣшти (<**isssěšti*<**iz-sěšti*: поисѣшти), безъмрьтьнъ (<**bessъmrьtьnъ*<**bez-sъmrьtьnъ* и сл. Такође у предлошким синтагмама: бе-страха (без, страхъ), бе-сѣмене (без, сѣмѧ), и-съньмишта (из, съньмиште) и сл.

Група *zz*>*z*: безаконие (без, закон-) и сл. изобати (из + зобати) и сл. Такође у предлошким синтагмама: бе-закона (без, законъ), бе-злобъı (без, злоба) и сл.

Група *pp* (<*pp* и *bp*)>*p*: у сложеницама с префиксом *ob-*: опечалити (<**oppečaliti*<**ob-pečal-i-ti*), оплотъ (:съплетѫ), опона (:распонъ) и сл.

Група *bb*>*b*: у сложеницама с префиксом *ob-*: оврѣменити (ов, врѣмен-), обогатити (ов, богат-) и сл.

Напомене:

[1] — Одступања у споменицима су врло ретка: вьссьниимь *Су.* 274.26

О новим, аналошким облицима предлога вьзъ в. § 82.

§ 158. Група *tt* (<*tt* и *dt*) имала је нарочит развитак: преко *tst* дала је *st*, нпр. у инф. плести (<**plet-ti*: плетѫ), красти (<**kratti*<**krad-ti*: крадѫ) и сл. у грађењу речи: чьсть (<**čьt-tь*: чьтѫ), власть (<**vlattь*<**vlad-tь*: владѫ), страсть (:страдати) и сл.

УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА

§ 159. Групе *sr*, *zr* прешле су у *str*, *zdr* (развијањем експлозивног зубног елемента између *s* и *r*, *z* и *r*), нпр. у префиксним сложеницама: бездроупътьнъ (без + роупът-), въздрасти (въз + расти), издрѣшти (из + рѣшти), раздроушити (раз + роушити) и сл. Такође у предлошким синтагмама: без-д-разоума (без разоума), из-д-рат҃ь (из рата), из-д-ржкъı (из ржкъı), без-д-рала (без рала) и сл.

Напомене:

[1] — Одступања су врло ретка у споменицима: раздроушение мт VII 27 *Мар.* (=раздроушение *Зо.*), из ржкъı адовъı *Пс.* 62б14 Такође: безъратии *Су.* 342.22 изьрасти 388.11 безъ разлжкъı 330.7.

[2] — У примерима типа срамъ, срѣда, срьдьце и сл. зракъ, зрѣти, зрьно и сл. групе ср и зр каснијег су, секундарног порекла.

Усамљени изузетак: одеждѫтъ же сѧ стоудомь і страмомь *Пс.* 87а12.

§ 160. Префикси въ- и съ- испред самогласника јављају се у облику вън- и сън-, нпр. ити през. идѫ и сложенице изити, изидѫ и сл. али вънити, вънидѫ итд. съпити, съпидѫ итд. (исп. въходити, съходити и сл.); ѧти, имѫ и възѧти, възьмѫ и сл. али вънѧти, въньмѫ итд. съпѧти, съньмъ итд. имати, емлѫ и възѧмати (възимати), въземлѫ али вънѧмати (вънимати), вънемлѫ итд. съньмати (сънимати), съпемлѫ итд. съпискати (:искати, възискати и сл.); съпорити (:орити,оборити, разорити и сл.); съпѣсти, съпѣдати,

сънѣдение, сънѣдь, сънѣдьнъ итд. (:ѣасти, изѣсти, овѣсти, овѣдъ, овѣдовати и сл.).

Такође — између предлога и падежних облика анафорске и релативне заменице регуларно се јавља тзв. „епентетско“ *-н-*, нпр. ген. јед. нѥго(жѥ), нѥѭ(жѥ) али съ нѥго(жѥ), из нѥѭ(жѥ) и сл. дат. јед. нѥмоу(жѥ), нѥи(жѥ) али къ нѥмоу(жѥ) и сл. ак. јед.и(жѥ), ѭ (жѥ), ѥ(жѥ) али въ о҃ь(жѥ), на нѭ(жѥ) и сл. ин. јед. нмь(жѥ), нѥѭ(жѥ) али прѣдъ о҃имь(жѥ), съ нѥѭ(жѥ) и сл. итд.

Уметање *-н-* среће се и у вези предлога са заменичким прилозима од исте основе: вънѥгда, вънѥгдаже (:ѥгда, ѥгдаже); донѥлиже, донѥлѣже; отънѥли, отънѥлиже, отънѥлѣже; доо҃ьдеже поред дондеже, доо҃ьждеже поред доиждеже, доижде; отъньждоу, отъньждоуже, отъньждь, отъньждѣже.

У вези предлога и осталих речи с почетним самогласником — ретко се умеће *-н-*: у прилогу вънѫтрь (од ѫтрь) и изведеницама вънѫтрьнѣ, вънѫтрьньждоу поред изѫтрь, изѫтрьньждоу и въ ѫтрь *Еух.* 1966; вь-н-ѣдра моѣ *Пс.* 34.13 78.12 въ-н-ѣдрѣхъ моихъ *Пс.* 88.51 *Суӣр.* 244.26 поред въ своѣ ѣдра *Кл.* 14а35 ѣадра Супр. 452.18 отъ сѣдѣы ѣдръ *Пс.* 93б18; и вопль мои прѣдъ нѥмъ вьнідетъ вън-оуши его *Пс.* 18а10 въістъ гласъ цѣлованиѣ твоѥго въ-н-оушию моею *Мар.* лкI 44 поред въ оуши- у осталим споменицима (исп. глагол въноушити *Пс. Суӣр.* поред въоушити *Пс. Еух.*

Напомене:

[1] — „Такозвано епентетско *-н-* — констатује Ван Вејк — развило се из крајњих сугласника извесних предлога. Општесловенски предлози *въ*, *съ*, *къ* првобитно су гласили *вън*, *сън*, *кън*. Крајње *н* се чувало испред самогласника и неслоговног *і*, изговарајући се на почетку следећег слога ... Тако су настали старословенски глаголи типа вънити, сънити; вънѣмати, вънемлѭ; вънѧти, вънѣмѭ; ... све те сложенице настале су пре него што се испред почетног самогласника јавило *і*, кад су добијени облици имати-немлѭ, имѭ-ѧти итд.

Првобитно се *-н-* налазило у предлошким синтагмама, али се — изузев појединачних случајева (...) очувало само у синтагмама које су се стопиле у једну реч ...

Много је продуктивније ово епентетско *-н-* у косим падежима свих родова и бројева заменичке основе *је-*, *јь-*, *ји-*: тако се из прасловенских синтагма *къ н'етu ... въ н'ь ... съ н'имь ...* итд. — добијених захваљујући преношењу сугласника *н* у други слог и његовом стапању са *і* — слогови *н'е-*, *н'ь-*, *н'і-* схватају као облици заменичке послепредлошке основе, па се почињу употребљавати и после осталих предлога. ... то је општесловенска појава.“ (Историја 79—80).

[2] — Уз облике са вън- и сън- додаје А. Вајан: „Међутим, срећу се и облици без -н-: въоврази̑ти, въоружити (...) и съвѣстоуѭштю *Кл.* 134, који представљају деноминална образовања (од образъ и оружие) и калк из грчког језика; исп. такође импер. вѣди лк V 4 *Ас.* и 3. мн. аор. вѣдѫ лк VIII 22. *Мар.* од вѣ(ха)ти. Из вънѧти, сънѧти проширило се *-н-* у *Суӣр.* и на отънѧти место отѧти, отъѧти: през. отъньмѭ 512.21 аор. отънѧ 348.5 и парт. несврш. вида отънемьѭштъ 297.4, отънемьѧи 331.25.

После предлога ... не умеће се *-н-* после междоу, прѣмо и других прилога који се употебљавају као предлози: междоу ими *Суӣр.* 568.19 прѣмо емоу мк XV 39 развѣ его мк XII 32 и др.“ (Приручник 89—90).

ПАЛАТАЛНИ СУГАСНИЦИ У СПОМЕНИЦИМА

[l'], *[ń]*, *[ŕ]*

§ 161. Палаталност сугласника *l'*, *ń*, *ŕ* обележава се у споменицима на два начина: посебним надредним знаком (*l̑*, *n̑*, *ṛ̑* — исп. § 61) или писањем „јотованих“ слова иза њих (исп. §§ 50).

Међутим — наведени правопис одн. обележавање палаталности ових сугласника није доследно проведено ни у једном старословенском канонском споменику, при чему је могуће да та одступања у извеним случајевима указују на процес или тенденцију ка отврдњавању тих самогласника.

Напомене:

[1] — У вези са обележавањем палаталности сугласника *ŕ*, *l'* *ń* у споменицима — С. Кульбакин констатује: „Најдоследније обележава палаталност сугласника *ŕ*, *l'*, *ń* надредним знаком Зогр.: ... Изнад сугласника ṛ надредни знак чешће се изоставља ...

Поред обичног съблажнѣетъ налазимо у Зорг. съблажнѣетъ Мр 9.43 съблажнаетъ Нт 5.30...

У Мис. палаталност *ѓ, л', ń* обележава се помоћу потоњег јотованог слова: ѣ, ю, ѧ...

У Мар. надредни се знак за умекшавање изнад ρ, л, н употребљава ређе неголи у Зогр.... али се обично пише... землѣ, землѣ...

У Клоч. зб. не само што се не употребљава надредни знак изнад ρ, л, н, него чак налазимо и гл҃ѣ м. гл҃ѣ, землѣ м. землѣ...

У Пс. обично се пише иза умекшаних ρ̂, л̂, ń̂ — ѣ, ѣ, ю... али каткад налазимо и ѣ: зъръѣ 26.4 милостъінѣ 23.6 скръвлѣ 30.10 землѣ 71.6 и сл.; уп. такође помъішлаахѣ 34.20 въішьноумоу 81.6....

Сав. не зна за надредни знак за умекшавање ρ, л, н, а не разликује ни ѥ од ѥ: поред традиционалног ρѣ за обележавање *ѓа* (морѣ, творѣше, оударѣхѣ, съмѣрѣмі сѧ) у Сав. налазимо и ρа: распьра, вараетъ, разарамі, съмѣраетъ сѧ, съмѣраѣште сѧ, съмираѣщіи. Али етимолошко *л'а* бележи се у Сав. доследно помоћу лѣ;... етимолошко *ńа* такође доследно — помоћу нѣ:...

Супр. се често служи надредним знаком за палаталност сугласника ρ, л, н, али се може опазити извесна разлика између *л', ń* с једне стране и *ѓ* с друге:... код ρ налазимо примере без надредног знака и без јотовања потоњег вокала: ворѣштии 74.16 сътворѣ 17.1 23.13 оузьрѣ 18.1 ворѣште 69.26 творѣста 25.18 цѣсара 69.29 итд. поред творѣаше 18.27 творѣше 19.29 покорѣахѣ 30.14 и сл....

Тешко је одлучити у сваком поједином случају у колико се у правопису огледа изговор. Али се свакако може мислити да је ρ очврсло у преписивачевом изговору Сав. и Супр.... „(Стсл. грам. 53—55).

СУГЛАСНИЦИ ш, ж, ч, ц ѕ, ѕ И ГРУПЕ шт, жд

§ 162. У поређењу с палаталним сугласницима *[л'[, [ń], [ѓ]* — чија се палаталност мање или више доследно обележава и у споменицима — код сугласника ш, ж, ч, ц, ѕ, ѕ и сугласничких група шт и жд то није случај: изнад њих се у споменицима никад не пише знак умекшавања (§ 61), али примери с написаним „јотованим" словима за вокале иза њих — иако ни тако чести ни доследни — ипак указују на њихову првобитну палаталност.

Напомне:

1 — Издвајајући ѕ од осталих — С. Кульбакин констатује о природи ових сугласника у старословенским споменицима следеће: „У Мис. налазимо мьшѣ, доушѣмі, нашѣ, али съгрѣшати, папежа; срьдьцѣ, овіджцѣ, овѣцѣниѥ, овѣцѣникъ, овѣцѣлъ, огрьждцѣ; ходатаѣцю, али срьдьца V 21.

Правописне групе шѣ, цѣ (= ша, ца) очевидно обележавају палаталну природу сугласника ш, ц, док у правопису ша, жа, ца огледа се њихово очврснуће; правопис шѣ, цѣ пренесен је вероватно из оригинала Мис., док се у правопису ша, жа, ца огледа преписивачев изговор.

У осталим споменицима пише се већином ша, жа, ца, ча, ѕа, ша, ждa, из чега је јасно да су ш, ж, ч, ц, ѕ, щ, жд изгубили своју палаталност. Ипак налазимо примере у којима се огледа стара њихова палатална природа а који су вероватно остаци старих оргинала. Уп. у томе правцу у Зогр. ішт҃ѣте, чѣсъ, покажѣте, хождѣаше, уп. такође вьждьждѣтъ, шюіца, оц҃ю, чюдиша сѧ и сл. као и правопис -шю, -чю, -жю, -штю, -ждю. У Мар. уп. чѣсѣ, тачѣе, можѣахѣ, мъножѣишѧ, мъножѣишаѣ, покажѣте, ішт҃ѣте, уп. такође правопис -шю, -жю, -чю, -штю,-ждю.

У Пс. налазимо: жѣвъі, чѣша у различним падежима, гоѣшнічѣ, пожѣгаѣі, исконьчѣѣтъ сѣ, оужѣсѣ, вьжѣшѣ, накажѣте сѣ, рожѣнъі, ліцѣ ген. сг. вліцѣньѣ, вьскліцѣньѣмь, вьзіщѣте, вьсплещѣте, ищѣзаѣще, въздеждѣте, стьзѣмъ (стъзѣмъ), -зѣхъ, помизѣѣще, полъзѣ, кънѣзѣ; пише се такође наоучѣ, оумочѣ, лачѣщѣѣ, пріітъчѣ, хождѣ, възвѣщѣ; често се пише шю, жю, чю итд.

Сличне примере — у којима се огледа некадашња палаталност сугласника ш, ж, ч, ц, ѕ и група шт, жд — налазимо у Еух., Асем., Сав. и Остр.

Сем тога можемо констатовати да се у споменицима чешће јављају шю, жю, чю, цю, штю ждю но шѣ, жѣ итд., у Сав. се пише шю, жю итд. доследно, док се правопис шѣ, жѣ итд. јавља у усамљеним примерима; у Клоч. зб. налазимо ца, ча, ша, жа, али доследно цю, шю, чю, жю, штю, ждю. Фортунатов је ту разлику објашњавао тиме што је слово ю обележавало у примерима са шю, жю итд. вокал *ü*; ако је та претпоставка тачна, онда се може замислити да је већ оригинал Зогр. имао ша, жа = *ša, ža*, али шю, жю = *šü, žü*; примери су шѣ, жѣ итд. у том случају остатак праоригинала.

У Еух. налазимо по правилу чѣ, цѣ, шѣ итд.: владъічицѣ, пооучѣ, водѣцѣ, чашѣ, ѣзѣ (= ѣзѣ), подвижѣ и сл... Није немогућно да ѣ у тим примерима обележава не ρ, већ носно *ǫ̃*.

Нарочито треба напоменути о умекшаном *ś*...

У Зогр. се често пише вьсѣ, вьсѣкъ, али без надредног знака за обележавање умекшаности, док се тај знак обично пише изнад умекшаног л, н (*л̂*, *н̂*); из тога се може закључити да се палаталност сугласника *s* који је постао услед 3 палатализације није осећала у преписивачевом дијалекту у толикој мери као што је било код л, н, али је опет *s* у тим случајевима било палаталније него ли ш, ж, ч, ц.

У Мар. налазимо вьсѣ, вьсѣкъ, али въсѧ, вьсѫ.

У Син. пс. налазимо често вьсѣ, као и вьсѣкъ, али има и вьса, вьсѫ: вероватно се палаталност *ś* у извесној мери сачувала у оригиналу Пс.

У Сав. се пише вса, всакъ: изгледа да је *ĉ* у преписивачевом дијалекту очврсло.

У Супр. се обично пише вса, али вьсѣкъ." (Стсл. грам. 62—63).

МОРФОЛОГИЈА

ПРОМЕНЉИВЕ И НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

§ 163. Према облику у којем се јављају вршећи своју службу у реченици — све се речи деле на две групе:

(а) п р о м е н љ и в е — које, добијајући различне наставке у реченици, тим својим различним облицима показују различна стварна значења међу собом и различне односе према другим речима у реченици; и

(б) н е п р о м е н љ и в е — које увек остају у једном истом, непромењеном облику.

§ 164. У оквиру прве групе — променљивих речи — јасно се међу собом разликују две подгрупе:

(аа) речи са д е к л и н а ц и ј о м — које имају облике *падежа*, *броја* и *рода*, и

(аб) речи са к о њ у г а ц и ј о м — које имају облике *лица* и *броја*, као и *времена*, *начина* и *стања*.

§ 165. Речи са деклинацијом или тзв. и м е н а (*nomina*) обухватају следеће појединачне врсте:

(1) и м е н и ц е (*substantiva*)

(2) з а м е н и ц е (*pronomina*)

(3) п р и д е в и (*adiectiva*)

(4) бројеви (*numeralia*)

Речи са конјугацијом — само су једне врсте:

(5) г л а г о л и (*verba*).

§ 166. У оквиру друге групе — непроменљивих речи — издвајају се следеће појединачне врсте:

(6) предлози (*praepositiones*)

(7) прилози (*adverbia*)

(8) везници (*coniunctiones*)

(9) речце (*particulae*)

(10) узвици (*interiectiones*)

ДЕКЛИНАЦИЈА

§ 167. Систем деклинације или промена имена обухвата разликовање облика следећих трију граматичких категорија: падежа (*casus*), броја (*numerus*) и рода (*genus*).

§ 168. Падежи: има их у старословенском — исто као у српскохрватском — седам: (1) номинатив, (2) генитив, (3) датив, (4) акузатив, (5) вокатив, (6) инструментал и (7) локатив.

Падежи се јављају како без предлога тако исто и са предлозима (сем *ном.* и *вок.* — увек без предлога).

Извесни падежи имају исте, једнаке облике, нпр. у двојини: *ном.* = *ак.* = *вок.*, *ген.* = *лок.*, *дат.* = *инстр.*; у средњем роду у сва три броја: *ном.* = *ак.* = *вок.* (сем код партиципа у једнини); у женском роду у множини: *ном.* = *ак.* = *вок.* и сл.

§ 169. Број: и код имена и код глагола налазимо у старословенском облике три граматичка броја: једнина (*singularis*), двојина (*dualis*) и множина (*pluralis*).

Има појединачних речи или група речи које се јављају у облику само (*tantum*) једног броја, нпр. само у множини (*pluralia tantum*): людиѥ, имѧ, врата и сл. бројеви триѥ, три и четꙑрѣ, четꙑри; само у једнини (*singularia tantum*): збирне именице вратиѥ, камениѥ и сл. заменице сеѧ, кꙑто, чьто; бројеви единъ, пѧть, шесть и сл.; само у двојини (*dualia tantum*): бројеви дъва, дъвѣ и ова, овѣ.

§ 170. Род: исто као у данашњим словенским језицима и у старословенском налазимо три рода: мушки (*masculinum*), женски (*femininum*) и средњи (*neutrum*).

Именице поседују само један свој властити род (или мушки, или женски или средњи): рокъ *м. р.*, година *ж. р.*, лѣто *ср. р.* и сл.

Придеви се у погледу рода прилагођавају именицама уз које стоје и разликују облике сва три рода (тзв. моција рода): новъ рокъ, нова година, ново лѣто и сл.

Заменице — исто као придеви — имају моцију рода: тъ рокъ, та година, то лѣто и сл. Изузетак представљају личне заменице за 1-во и 2-го лице (азъ, тꙑ), повратна заменица (сеѧ) и упитне заменице кꙑто и чьто.

Од бројева — исто као именице — један само род имају главни бројеви (сем единъ, -а, -о; дъва,дъвѣ; триѥ, три и четꙑрѣ, четꙑри), док остали — исто као придеви — поседују моцију рода.

§ 171. Типови деклинације: исто као у прасловенском — и у старословенском налазимо два одн. три основна типа промене имена:

(1) именичка деклинација — по којој се, поред *именица*, мењају још *придеви* и *партиципи* у неодређеном виду, као и већи део бројева;

(2) заменичка деклинација — по којој се, поред *заменица*, мењају још и неки *бројеви* и

(3) сложена придевска деклинација (настала срастањем у једну реч облика именичке деклинације и одговарајућег облика анафорске заменице) — по којој се мењају *придеви* и *партиципи у одређеном виду*.

ИМЕНИЦЕ

ДЕКЛИНАЦИОНЕ ВРСТЕ

§ 172. Некада — у индоевропском прајезику — именице су се делиле на деклинационе врсте према различном основинском наставку: ако је то био самогласник — имали смо *самоїласничке* основе, ако сугласник — *суїласничке*, а постојале су и мешовитее *самоїласничко-суїласничке* основе.

У старословенском налазимо — као посебне деклинационе типове — следеће индоевропске основе:

I. *Основе на -ŏ-* мушког рода:	*Дīл* градо-мъ	*Нсī* градъ	*Гсī* града
средњег рода:	стадо-мъ	стадо	стада
II. *Основе на -ŭ-* (=ъ) мушког рода:	сънъ-мъ	сънъ	сыноу
III. *Основе на -ĭ-* (=ь) мушког рода:	гость-мъ	гость	гости
женског рода:	кость-мъ	кость	кости
IV. *Основе на -ā-* женског рода:	стѣна-мъ	стѣна	стѣны
V. *Суїласничке основе* на *-n-* (=ѧ) мушк. рода:	*Дсī* камен-и	камы	камене
сред. рода:	сѣмен-и	сѣмѧ	сѣмене
-nt- (=мт) сред. рода:	агнѧт-и	агнѧ	агнѧте
-s- (=ес) сред. рода:	небес-и	небо	небесе
-r- (=ер) жен. рода:	матер-и	мати	матере
VI. *Основе на ŭ/ŭц* (ъі/ъв)	црькъв-и	црькы	црькъве

§ 173. Међутим, у старословенском језику — како се он огледа у најстаријим споменицима — у великој су се мери изгубиле некадашње разлике међу основама и граматички је род већ преузео улогу примарног критерија груписања именица у деклинационе врсте.

Зато је најзгодније и најупутније, прво, груписати именице према њиховом грамaтичком роду и, потом, у оквиру сваког рода разликовати старе, индоевропске основе на *-ŏ-*, *-ŭ-*, *-ĭ-*, *-ā-*, на сугласник (*-n-*, *-nt-*, *-s-* и *-r-*) и мешовите, самогласничко-сугласничке основе на *-ŭ/ŭц-*).

I. ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА
(општи преглед)

	Основе				
	на *-ŏ-* / *-jŏ-*		на *-ŭ-*	на *-ĭ-*	на *-n-*
Сī Н.	градъ	краи	сънъ	гость	камы
Г.	града	краꙗ	сыноу	гости	камене
Д.	градоу	краю	сынови	гости	камени
А.	градъ	краи	сънъ	гость	камень
В.	граде	краю	сыноу	гости	*(= ном.)*
И.	градомь	краѥмь	сънъмь	гостьмь	каменьмь
Л.	градѣ	краи	сыноу	гости	камене
Пл Н.	гради	краи	сынове	гостие	камене
Г.	градъ	краи	сыновъ	гостии	каменъ
Д.	градомъ	краѥмъ	сънъмъ	гостьмъ	каменьмъ
А.	градъі	краѩ	сънъі	гости	камени
В.	*(= Н.)*	*(= Н.)*	*(= Н.)*	*(= Н.)*	*(= Н.)*
И.	градъі	краи	сънъмі	гостьми	каменьми
Л.	градѣхъ	краихъ	сънъхъ	гостьхъ	каменьхъ
Ду НАВ.	града	краꙗ	сънъі	гости	камени
Г—Л.	градоу	краю	сыновоу	гостию	каменоу
Д—И.	градома	краѥма	сънъма	гостьма	каменьма

ОСНОВЕ НА *-ŏ/jŏ-* МУШКОГ РОДА

§ 175. Представљају главну и најпродуктивнију врсту промене именица мушког рода, у оквиру које се разликују две варијанте: *тврда* (некадашње основе на *-ŏ-*) и *мека* (некадашње основе на *-jŏ-*).

По *тврдој* варијанти мењају се именице које се у *ном. јед.* завршавају на -ъ, а у *јен. јед.* на -а (и с тврдим сугласником на крају основе), нпр. рабъ, снопъ, потопъ, гнѣвъ, кровъ, громъ, умъ, заимъ, звонъ, сънъ, плѣнъ, столъ, котлъ, калъ, чаръ, вѣтръ, дворъ, съворъ, вѣсъ, часъ, тржъ, возъ, газъ, цвѣтъ, штитъ, вратъ, градъ, влѫдъ, врагъ, снѣгъ, югъ, зракъ, вѣкъ, ученикъ, пророкъ, камъикъ, укроухъ, прахъ, врьхъ и сл.

Поред именица — овако се мењају још придеви у неодређеном виду: лѣвъ, кривъ, слѣпъ, хромъ, грѫбъ, чистъ, сватъ, богатъ, крилатъ, творьдъ, худъ, милъ, топлъ, цѣлъ, бъдръ, търъ, добръ, въистръ, зеленъ. деснъ, вѣсьнъ, вѣрьнъ, равьнъ, частьнъ, лихъ, тихъ, влагъ, длъгъ, великъ, глѫбокъ, тѫжькъ, льгъкъ, людьскъ и сл. Такође и редни бројеви: прьвъ, въторъ, четвьртъ, пятъ, шестъ, седмъ, осмъ, девятъ, десятъ.

По *мекој* варијанти мењају се именице које се у *ном. јед.* завршавају на -ь, а у *јен.* на -а (на крају основе стоји *[j]* одн. јотовани сугласник или сугласници ц и з (ѕ) добијени трећом палатализацијом), нпр. рани, покои, змии, злодѣи и сл. въпль, корабль, съвѣзьнь, конь, сѫпьрь, пастъирь, мъитарь и сл. плачь, врачь, ножь, мѫжь, стражь, кошь, плашть, дѣтишть, вождь, дъждь и сл. отьць, старьць, мѣсяць, къняжь (къняжь), пѣняжь (пѣняжь), кладяжь (кладяжь) и сл.

Поред именица — овако се мењају још придеви у неодређеном виду: человѣчь, мѫченичь, старьчь, отьчь, творьчь и сл. вязоумль, осьль, келень, господинь, господьнь, домашьнь, дяньсьнь, древьнь, искрьнь и сл. божии, дивии, вражии, велии, отрочии и сл. боуи, шоуи, пѣшь, лъжь, къняжь, тоуждь, говѫждь, ништь, тъштъ, овьштъ и сл. Такође редни број: третии.

Обрасци промене

	Варијанта						
	тврда			мека			
Сī Н.	часъ	рокъ	мѣхъ	раи	конь	кошь	вѣньць
Г.	часа	рока	мѣха	раꙗ	конꙗ	коша	вѣньца
Д.	часоу	рокоу	мѣхоу	раю	коню	кошоу	вѣньцоу
А.	часъ	рокъ	мѣхъ	раи	конь	кошь	вѣньць
В.	часе	роче	мѣше	раю	коню	кошоу	вѣньче
И.	часомь	рокомь	мѣхомь	раемъ	конемь	кошемь	вѣньцемь
Л.	часѣ	роцѣ	мѣсѣ	раи	конѝ	коши	вѣньци
Пл Н.	часи	роци	мѣси	раи	конѝ	коши	вѣньци
Г.	часъ	рокъ	мѣхъ	раи	конь	кошь	вѣньць
Д.	часомъ	рокомъ	мѣхомъ	раемъ	конемъ	кошемъ	вѣньцемъ
А.	часы	рокы	мѣхы	раѧ	конѧ	кошѧ	вѣньцѧ
В.	(=*Н.*)	(=*Н.*)	(=*Н.*)	(=*Н.*)	(=*Н.*)	(=*Н.*)	(=*Н.*)
И.	часы	рокы	мѣхы	раи	конѝ	коши	вѣньци
Л.	часѣхъ	роцѣхъ	мѣсѣхъ	раихъ	конѝхъ	кошихъ	вѣньцихъ
Ду Н.А.В.	часа	рока	мѣха	раꙗ	конꙗ	коша	вѣньца
Г.Л.	часоу	рокоу	мѣхоу	раю	коню	кошоу	вѣнцоу
Д.И.	часома	рокома	мѣхома	раема	конема	кошема	вѣньцема

Напомене уз промену:

§ 176. Разлике између тврде и меке варијанте огледају се у следећим падежним завршецима:

-ъ	:-ь	*(НАсī и Гīл)*	часъ	:кошь
-е	:-оу	*(Всī)*	часе	:кошоу
-омь	:-емь	*(Исī)*	часомь	:кошемь
-ѣ	:-и	*(Лсī)*	часѣ	:коши
-омъ	:-емъ	*(Дīл)*	часомъ	:кошемъ
-ы	:-ѧ	*(Аīл)*	часы	:кошѧ
-ы	:-и	*(Иīл)*	часы	:коши
-ѣхъ	:-ихъ	*(Лīл)*	часѣхъ	:кошихъ
-ома	:-ема	*(ДИду)*	часома	:кошема

§ 177. Код именица са к, г, х на крају основе врши се регресивна палатализација, и то: прва — испред -ѣ у *Vsg.* и друга — испред -ѣ и -и у *NVpl.* и пред -ѣхъ у *Lpl.* нпр. человѣкъ: человѣче и человѣцѣ, человѣци, человѣцѣхъ и сл. врагъ: враже и вразѣ (вразѣ), врази (врази), вразѣхѣ (вразѣхъ) и сл. доухъ: доуше и доусѣ, доуси, доусѣхъ и сл.

§ 178. Код именица на -ии (врабии, гвоздии, жрѣбии, змии, чрѣвии) срећу се у појединим споменицима одговарајуће промене редукованог и (§ 100): *NAsg* жрѣбы *Кл.* 11б,18 змъи *Пс.* 134.22 врабьі *Пс.* 36б16 *Gsg* змьѣ 127а27 *Npl* жрѣбы *Пс.* 36б16 *Dpl* змьемъ *Пс.* 96аб.

§ 179. Наставак -ъ у вези са заменицом сь или тъ може се вокализовати (§ 76): родось (=родъ сь) и сл. оученикотъ (=оученикъ тъ) и сл.

§ 180. Код властитих имена у једнини *акузатив = генитив* без изузетка.

Такође — код личних имена углавном налазимо *акузатив = генитив*: призови мѫжь твои јв IV 16 *Мар.* (=мѫжа своего *Зо. Ас.*) приобрѫштеши братръ твои мт XVIII 15 *Мар.* (=брата своего *Ас. Сав.*) приобрѫштеши братрь твои мт XVIII 15 *Мар.* (=брата своего *Ас. Сав.*) привѣсѧ человѣкъ нѣмъ мт IX 32 *Мар. Зо.* (=человѣка нѣма *Ас. Сав.*) и сл.

И код имена животиња — мада ретко — среће се облик *акузатив = генитив.*

Уколико се облик *акузатив = генитив* сретне код имена предмета или код збирних именица — ту је посреди обично персонификација: ада свѫзана показати *Супр.* 341.28 сего хлѣва мариа роди *Супр.* 396.3 вѣроуите въ свѣта *Мар.* јв XII 36 обличитъ мира о грѣсѣ јв XVI 8 и сл.

§ 181. Код именица на -ць и -зь (-зь) као заиѫць, мѣсѫць, старьць, отьць, ловьць и сл. кладѫзь (кладѫзь), кънѫзь (кънѫзь), пѣнѫзь (пѣнѫзь) и сл., поред облика са ц и s (з), добијених по трећој и другој палатализацији, јављају се у *Vsg.* облици са ч и ж добијени по првој, најстаријој палатализацији (све су ове именице првобитно мењале по тврдој варијанти): заиѫче и сл. кънѫже и сл.

У *Супр.*, поред правилног облика кънѫже среће се и аналошки облик кънѫзоу 156.8.

Супротно — као последица отврдњавања ц и з (з) — срећу се облици по тврдој варијанти: *Apl.* пѣнѫзъі јв II 15 *Мар.* (=пѣнѫзѫ *Зо. Ас.*) *Ipl.* старьцъі мт XXVII 41 *Мар.* (=старци *Зо.*).

§ 182. Утицај основа на *-й-* огледа се код именица *ŏ*-основа у следећим падежима:

— у *ген. jeg.* спорадично се јавља -оу: у *Пс.* нѣ завѫди гласоу 95а3 мъножьство мироу 89а4 и др.; у *Супр.* чиноу своего 426.24 бѣ-чиноу 565.19 того родоу 392.20 244.9 садоу имѣѫ 420.30 421.12 въише мироу 319.24 отъ изврапаго рѧдоу 409.14 искоупи сѧ дъгоу 552.2 106.20.

— у *дат. jeg.* доста се често среће -ови (-еви) код личних имена, нарочито властитих и страних: адамови *Су.* 468.17 архисинагогови *јев.* богови *јев. Кл. Су.* давъідови *Пс.* диѧволови *Су.* 91.18 479.24 доухови *јев. Еух.* 6а8 иѫвинови *Пс.* идитоумови *Пс.* иоанови *јев. Кл.* иосифови *јев Су.* 244.17 246.25 иродови *јев.* исоусови *јев. Кл. Су.* патриархови *Су.* 250.15 паулови *Су.* 94.6 петрови *јев. Еух.* 48б18 *Су.* 364.4 и др. пилатови *јев.* рабови *Су.* 90.28 симонови *јев. Су.* 394.13 съсѣдникови *Сав.* мт XIII13 сѣиновн *јев. Су.* 327.19 человѣкови *јев. Су.* 453.5 хрьст(ос)ови *Су.* Такође: благодѣтелеви *Су.* 493.11 винареви *јев.* вратареви јв XVIII 16 *Сав.* врачеви *Еух.* 84а3 *Су.* 361.5 издраилеви *јев.* кесареви *јез.* мѫжеви *јев. Су.* 95.23 цѣсареви мт XXII 17 *Ас. Сав. Пс. Кл. Су.* 87.21; врло ретко код неличних имена: намъ . . . а не мирови јв XIV 23 *Сав.* глаголаше адови *Су.* 476.18.

— у *инстр. jeg.* налазимо -ъмь доследно у *Кнј. мис.* док се у осталим споменицима среће спорадично: у *Зо.* гласъмь мк 1.26 лк XXIII 46 слоухъмь мт XIII 14 сънъмь лк IX 32 у *Мар.* иероусалимъмь мт V 35 у *Пс.* гласьмъ 3а 4 щитъмь 121а1 у *Еух.* гласъмь 43б4 у *Супр.* гладъмь 291.14 опасъмъ 309.2 страхъмъ 211.9 трепетъмъ 285.15 сънъмъ 274.27 у *Хил.* образъмь IIАа16 Аб.21.

— у *лок. jeg.* — исто као у *ген.* — среће се спорадично -оу: въ чиноу лк I 8 *Зо. Мар. Ас. Су.* 147.12 о семь во чиноу *Су.* 171.21 въ саноу недномь 69.4 на сѣиноу 570.11 въ мироу (3 х) въ рѧдоу 333·15 въ стан(о)у *Пс.* 138б.18 въ грѣмоу *Еух.* 15б.8.

— у *ном. мн.* срећу се ређи примери са -ове (еве): у *Супр.* доухове 53.16 попове 219.19 сѫдове 301.8 оудове 516.28 у *Еух.* попове 49а11 Такође: у *Супр.* змиѥве (3 х) зноѥве 172.29.

— у *ген. мн.* јавља се већ у најстаријим преписима јеванђеља -овъ (евъ): грѣховъ лк I 77 *Мар.* XXIV 47 *Мар. Ас.* III 3 *Сав.* родовъ *Ас.* мт I 17 у *Супр.* вѣсовъ 40.15 и др. градовъ 201.21 потовъ

429.26 плодовъ 429.30 сановъ 280.13 споловъ 485.10 сждовъ 506.26 троудовъ 429.26 оудовъ 9.9 и др. цвѣтовъ 429.29 чиновъ 463.14,20 грѣховъ 353.9 и др. родовъ 431.4 у *Еух.* грѣховъ 5а4 и др. гадовъ 59а12 гроздовъ 59а19 Такође: врачевъ мк V 26 *Зо. Сав.* II 17 лк V 31 *Зо. Суп.* врачевъ 559.11 змиевъ 467.3 зноевъ 301.24 у *Еух.* змиевъ 4б19.

— у *инстр. мн.* срећу се ретки примери са -ъми: у *Суп.* апостолъми 496.2 грѣхъми *Кл.* 3а5 сжпостатъми 512.17 у *Еух.* гроздъми 14а10 оудъми 45а1.

§ 183. Наставци деклинације *i*-основа срећу се у следећим падежима:

— у *инстр. јед.* наставак -ьмь м. -емь и у *дат. мн.* -ьмъ м. -емъ: у *Суп.* вьплѣмъ 276.13 отьцьмъ 310.8 342.8 плачьмъ 530.9 у *Сав.* ножьмь мт XXVI 52 отьцьмь мт IV 21 јв XIV 21 у *Зо.* сжрьмь мт V 25 у *Мар.* коравицьмь јв XXI 8.

— у *ном. мн.* место -и катка̀д -ие: *Суп.* стражие 134.5 184.26 коумнрие 536.9 вождие мт XXIII 16,24 *Зо.*

— у *ген. мн.* сасвим усамљено: врачеи мк V. 26 *Ас.*

— у *инстр. мн.* усамљено: зьлодѣими *Суп.* 92.22 оукроими *Ас.* јв XI 44.

§ 184. Именице проширене сингулативним суфиксом -инъ имају облике множине по сугласничким основама и без тога суфикса (§ 196): гражданинъ, гражданина итд. али множина: граждане итд. итсл.

Исто тако — облике множине по сугласничким основама имају именице изведене суфиксима -тел̀ь и -ар̀ь: родител̀ь, родителема итд. *мн.* родителе итд. итсл. мъитар̀ь, мъитара итд. *мн.* мъитаре итд. итсл.

ОСНОВЕ НА -*ŭ*- МУШКОГ РОДА

§ 185. То су малобројне именице само мушког рода с наставком -ъ у *ном.* и -оу у *ген. јед.*

Већ у старословенском — ова је промена сва у колебању. у процесу прелажења у основе на -*ŏ*-, чије наставке прима, али којима истовремено и своје даје.

Поред именице сънъ (са највише посведочених облика) — може се мислити да су старим основама на -*ŭ*- припадале још следеће именице: медъ, ледъ, домъ, врьхъ, волъ, полъ, садъ, можда такође даръ.

Образац промене

	Једнина	*Множина*	*Двојина*
ном.	сънъ	сънове	сънъı
ген.	сънoу	сънovъ	сънovoу
дат.	сънови	*сънъмъ	сънъма
ак.	сънъ	сънъı	*(= ном.)*
вок.	сънoу	*(= ном.)*	*(= ном.)*
ин.	*сънъмь	сънъми	*(= дат.)*
лок.	сънoу	*сѣнъхъ	*(= ген.)*

Напомене уз промену:

§ 186. У *ном. јед.* — исто као код *ŏ*-основа — наставак -ъ у вези с постпозитивном заменицом тъ може се вокализовати (§ 76): не можетъ стати домотъ *Мар.* мр III 25.

§ 187. У *инстр. јед.* и *дат. мн.* у споменицима су посведочени само облици на -омь и -омъ: съномь *јев. Су.* домомь *јев.* и съномъ *Зо. Пс. Кл. Су.* домомъ *Еух.* (-о- м. -ъ- у споменицима који знају за вокализацију ъ може се тако објаснити, али у споменицима без вокализације — то је аналогија према *ŏ*-основама).

§ 188. У *ном. мн.* налазимо у *Пс.* -ови м. -ове: с(ъı)нови (15х) (вероватно настао контаминацијом старог -ове и наставка -и основа на -*о*-).

§ 189. У *лок. мн.* у споменицима је посведочен само облик на -охъ: домохъ мт XI 8 *Зо. Мар. Ас.* с(ъı)нохъ *Пс.* 60б2 132б5 (може се објаснити вокализацијом, а могао је настати и аналогијом према *дат. мн.* и сл.).

ОСНОВЕ НА -*ĭ*- МУШКОГ РОДА

§ 190. Представљају непродуктиван тип промене именица мушког рода које се у *ном. јед.* завршавају на -ь, а у *ген.* на -и (крајњи сугласник основе није јотован као код основа на -*jŏ*-).

У споменицима су посведочене следеће именице: волъ „болесник", гвоздь, голжвь, господь, гость, гръстань„ дьколь, звѣрь, зять, лакъть, людие (само мн.), ногъть, пазногъть, огнь, печать, пять, тать, тьсть, оушидь, чрьвь, жгълъ.

Образац промене

	Једнина	*Множина*	*Двојина*
ном.	господь	господиѥ	господи
ген.	господи	господии	господию
дат.	господи	господьмъ	господьма
ак.	господь	господи	*(= ном.)*
вок.	господи	*(= ном.)*	*(= ном.)*
ин.	господьмь	господьми	*(= дат.)*
лок.	господи	господьхъ	*(= ген.)*

Гласовне промене:

§ 191. Полугласник ь у јакоме положају може се вокализовати, па се јављају варијантни завршеци у *ин. јед.* -ьмь и -ѣмь, у *дат. мн.* ьмъ и -ѣмъ и у *лок. мн.* -ьхъ и -ѣхъ.

У споменицима који не знају за вокализацију ь>ѣ — облици на -ѣмь и -ѣмъ објашњавају се утицајем *јо*-основа (§ 175), док је облик *лок. мн.* на -ѣхъ вероватно настао аналогијом према дативу множине.

§ 192. Наставак -ь у вези са почетним и- следеће речи може прећи у редуковано и (§ 106): грѣтанı ихъ *Пс.* 46l9 (м. грѣтань ихъ).

§ 193. У облицима с редукованим и могуће су одговарајуће промене, и то:

— место редукованог и у слабоме положају среће се написано ь (§ 104): у *ном. = ак. мн.* -иѥ и -ьѥ, у *ген. = лок. дв.* -ию и -ью;

— место јаког редукованог и у завршетку *ген. мн.* -ии срећу се варијантни облици на -и (§ 103), -ьи (§ 103) и на -ѣи (§ 103): людии *јев. Киј. Суп̄р.* люди *Кл.* 13б32, людьı *Пс.* 75а16 людьи *Еух.* 23б1, людѣи мт XIII 15 лк VII 16 *Мар.* лк VI 17 *Ас.*; пѫтии *јев.* и пѫтı *Пс.* 68а15, пѫтеı *Пс.* 125а19 *Еух.* (5 пута); господии *јев. Суп̄р.* господеи мт XV 27 *Мар. Пс.* 169а16 *Еух.* 51а12.

Одступања у облицима:

§ 194. У споменицима се срећу облици под утицајем основа на *-д-* одн. *-јд-* у следећим примерима:

— од именице огнь среће се *ном. јед.* и у облику огнь *Зо. Суп̄р.* огнъ *Пс. Суп̄р.*; *ген. јед.* огнѣ, огнѣ, огня *Зо. Мар. Пс. Суп̄р.* огна *Пс.*; *дат. јед.* огню, огню *Зо. Мар. Пс. Суп̄р.* огнѹ *Суп̄р.* 263.12; *ин. јед.* огнемь *Зо. Суп̄р.*; *лок. јед.* огни *Суп̄р.* 5.21 и др.

— од именице звѣрь *ген. јед.* звѣрѣ *Суп̄р.* 44.28 и др.

— од именице господь (обично се пише скраћено гь) *ген. јед.* господи (г̄ӣ) и господѣ (г̄ѣ̄) *Зо. Пс Кл. Охр.* господа (г̄а̄) *Зо. Мар. Ас. Сав. Кл. Еух. Суп̄р.*; *дат. јед.* господи (г̄ӣ) и господоу (г̄оӯ) *Сав. Суп̄р.* господю (г̄ю̄) *Мар. Зо.Ас. Пс. Еух.* господеви (г̄вӣ) *Мар. Зо. Ас. Сав. Пс. Еух. Суп̄р.*

— од именице пѫть *дат. јед:* пѫтоу *Кл.* 1622 *ном. мн.* пѫти *Еух.* 75а4 *Суп̄р.* 340.1.

§ 195. Именице лакъть, ногъть и печать имају неке облике који су слични облицима по основама на *-д-*: *ген. мн.* лакъть, лактъ, лакоть *Мар. Зо. Ас.* јв XXI 8 *Суп̄р.* 5.10 и др. ноготъ *Еух.* 3669; *дат. мн.* печатомъ *Кл.* 1462 и др.; *ин. мн.* лактъı *Суп̄р.* 502.17 и др. ногътъı *Суп̄р.* 113.30 и др.

Поред тога — срећу се такође облици по сугласничкој деклинацији (по којој су се, вероватно, ове именице првобитно мењале): *ном. мн.* печате *Суп̄р.* 452.20.

СУГЛАСНИЧКЕ ОСНОВЕ МУШКОГ РОДА

§ 196. Обухватају релативно мали број именица мушког рода (са основом изведеном суфиксима *-тен-*, *-ен-*, *-н-*) као што су основе камен-, пламен-, ремен-; корен-, степен-, клен-; дьн-.

По овој деклинацији — и то само облике множине — имају још:

а) именице на -инъ (у једнини и двојини иду по основама на *-д-*; сем тога — у множини губе ово сингулативно -инъ): гражданинъ *мн.* граждане и сл.

б) именице на -телъ и -арь (у једнини и двојини иду по основама на *-јд-*): дѣлателъ *мн.* дѣлателе и сл. мъıтарь *мн.* мъıтаре и сл.

Гласовне промене:

§ 197. Наставак -ь у вези са постпозитивном заменицом съ или тъ може се вокализовати (§ 76): *ак. јед.* денет јв I 40 *Ас. Охр.* денетъ *ном. јед. Ас.* лк XXI 4 (= дьнь тъ *Мар. Зо.*); прилошки дьнесь (поред дьньсь).

Образац промене

	Једнина		*Множина*		*Двојина*	
ном.	камъı	дьнь	*камене	дьне	камени	дьни
îен.	камене	дьне	каменъ	дьнъ	*каменоу	дьноу
дат.	камени	дьни	каменьмъ	дьньмъ	каменьма	дьньма
ак.	камень	дьнь	камени	дьни	*(=ном.)*	*(=ном.)*
вок.	*(=ном.)*	*(=ном.)*	*(=ном.)*	*(=ном.)*	*(=ном.)*	*(=ном.)*
ин.	каменьмь	дьньмь	каменьми	дьньми	*(=дат.)*	*(=дат.)*
лок.	камене	дьне	каменьхъ	дьньхъ	*(=îен.)*	*(=îен.)*

§ 198. У завршецима *инстр. једн.* -ьмь, *дат. мн.* -ьмъ и *лок. мн.* -ьхъ преовлађују облици с вокализацијом (§ 76): *ин. једн.* каменемь *Еух.* 27а20, дьнемь лк XVII 4 *Мар. Ас. Пс.* 175б16 *Кл.* 8б18 *Суп.* 421.25; *дат. мн.* еленемъ *Пс.* 134.1 дьнемъ *Кл.* 14а34 *Суп.* 72.16 252.23 452.17; *лок. мл.* дьнехъ мт XXVII 63 *Мар. Ас.* мк II 1 *Мар.* лк I 7 *Мар. Зо. Ас.* I 18,24 *Мар. Ас.* лк II 36,46 *Мар. Зо.* лк XV 13 *Мар. Зо. Ас.*

Одступања у парадигми:

§ 199. У *ном. једн.* стари наставак -ъı посведочен је само у *Суп.*: камъı 243.6 и др. пламъı 159.17; иначе је врло рано потиснут обликом акузатива: камень, каменъ *Мар. Зо. Ас. Пс. Еух. Кл. Суп.* пламень, пламенъ *Пс.* корень, коренъ *Кл. Суп.* елень *Пс.* дьнь, день *јев. Пс. Еух. Суп.*

§ 200. У *ак. једн.* — поред старих облика на -нь — срећу се у *Суп.* облици старог акузатива: и възъмъше камъı велии 154.2 и др. и распрашиста пламъı 164.1 и др.

§ 201. Утицај *i*-основа огледа се у следећим облицима:

— у *îен. једн.* — поред камене — и камени *Мар. Зо. Кл. Суп.*; келене *Суп.* и елені *Пс.* 17.34; дьне и дьни *Мар. Зо. Ас. Пс. Еух. Суп.*

— у *лок. једн.* такође: камене и камени *Мар. Зо. Ас. Еух. Суп.*; пламене и пламени *Мар. Сав. Ас. Суп.* корене и кореии *Ас.*; дьне и дьни *Мар. Зо. Ас. Сав. Пс. Суп.*

Облик на камні у *Пс.* 52а11 јавио се, вероватно, поред *ном. једн.* камень по угледу на однос день: дни (С. Кульбакин, Стсл. грам. 80)

— у *ном. мн.* поред обичног дьне и дьньe, дьние итд. *Мар. Зо. Ас. Сав. Пс. Еух Суп.*

У *Пс.* налазимо у функцији *ном. мн.* облик *ак. мн.* дьні мои 130а10 и др. (С. Кульбакин, Стсл. грам 80)

— у *îен. мн.* поред обичног дьнъ итд. налазимо и дьнии итд. у *Мар. Зо. Ас. Сав. Пс. Еух. Суп. Хил.*

— у *îен. = лок. дв.* поред старијег облика дьноу *Мар. Зо.* (у *Ас.* дьню мт XXVI 2) и дьнию мт XVI 2 *Сав.*; такође келению *Суп.* 224.3,22.

§ 202. У *инстр. једн.* налазимо облик пламъıмъ *Суп.* 366.22 (*ном. = ак. једн.* пламъı мења се као придев одређеног вида — по мишљењу П. Дилса, Стсл. грам. 164)

У *Суп.* налазимо дьниж 292:24 дьньж 537.30 (вероватно по угледу и у вези са обликом ноштиж — С. Кульбакин, Стсл. грам. 80).

§ 203. У *инстр. мн.* поред обичног дьньми среће се и дьнъı мр XIV58 јв II19,20 *Зо.*

МНОЖИНА ИМЕНИЦА НА -инъ, -тель И -арь

Обрасци промене

	гражданинъ	дѣлатель	мъıтарь
ном.	граждане	дѣлателе	мъıтаре
îен.	гражданъ	дѣлателъ	мъıтаръ
дат.	гражданьмъ	дѣлательмъ	мъıтарьмъ
ак.	граждани	дѣлатели	мъıтари
вок.	*(=ном.)*	*(=ном.)*	*(=ном.)*
ин.	гражданъı	дѣлателъı	мъıтаръı
лок.	гражданьхъ	дѣлательхъ	мъıтарьхъ

Гласовне промене:

§ 204. У завршецима *дат.* и *лок.* врши се вокализација, па имамо: -емъ м. -ьмъ и -ехъ м. -ьхъ.

§ 205. Сугласници ρ и л нису првобитно били меки у множинским облицима, али су се касније јавили облици са ρ̂, л̂ по угледу на једнинске облике.

Одступања од парадигме:

§ 206. Утицај основа на *-ŏ-* одн. на *-jŏ-* огледа се у следећим облицима:

— у *ном. мн.* поред старих облика с наставком -є налазимо каткада и нове облике: ѥтіопѣнı *Пс.* 89а9 властели *Еух.* 45б21 съвѣдѣтелı *Пс.* 32б2 мъıтарı мт V 46,47 *Сав. Ас.* лк III 12 *Зо.* мт IX 10 мр II 15 *Ас.* ръıбарı лк V 2 *Зо.* цѣсарı XVII 25 *Мар.* лк X 24 *Зо. Пс.* (често) *Суūр.* 65.4

— у *ген. мн.* поред старог наставка -ъ јавља се и -ь: дѣлатель *Зо. Суūр.* и сл. мъıтарь *Зо.* и сл.

— у *ак. мн.* место старог наставка -и јављају се наставци -ъı одн. -ѧ: гражданъı *Суūр.* 542.30 самарàнъı *Суūр.* 517.29; дѣлателѧ мт IX 38 *Зо. Мар.* и др. *Ас. Сав. Кл. Еух. Суūр.*; мъıтарѧ *Суūр.* 473.20 цѣсарѧ *Мар. Зо. Ас. Пс. Суūр.*

— у *ин. мн.* налазимо -ъı као код *ŏ*-основа, али такође и -и као код *jŏ*-основа: родителı *Сав.* лк XXI 16 мъıтарı мт IX 11 *Мар.* и сл. *Зо. Ас. Пс. Суūр.*

— у *лок. мн.* поред старијег -ьхъ јавља се и -ихъ: лателіхъ (= лагателихъ) *Пс.* 10а10.

Напомене уз поједине именице:

§ 207. Именица персѣнинъ (исп. *ген. jед.* персѣнина Ас. 127 б12 *Унд.*) има у множини следеће облике: *дат.* персомъ *Суūр.* 291.25 *ак.* персъı *Суūр.* 566.24 *лок.* персѣх *Ас.* 145б19

§. 208. Од именице волгаринъ налазимо у множини: *ном.* волѣре *Суūр.* 66.5 волѣръ *Суūр.* 58.21 61.4 волѣромъ *Суūр.* 58.2 216.7

§ 209. Од именице властелинъ — *ном. мн.* властеле *Суūр.* 354.6 и властели *Еух.* 45б21 *ин. мн.* властелъı лк VII 8 *Мар. Зо.* властелı *Ас.*

§ 210. Од именице жидовинъ налазимо у множини: *ном.* жидове јв XIX 12 *Зо. Кл.* 9а3 *Суūр.* (често) и жидови *Еух.* 48а17 *ген.* жидовъ *Суūр.* (често) *дат.* жидомъ *Суūр.* (чешће) и жидовомъ *Суūр.* (ређе) *ак.* жидъı *Суūр.* 375.19 и жидовъı *Суūр.* 538.21 *ин.* жидъı *Суūр.* 353.2 398.6 *лок.* жидохъ *Суūр.* 496.7 и жидовѣхъ *Суūр.* 406.18.

§ 211. Од именице роуминъ налазимо у множини: *инстр.* роумъı *Суūр.* 433.14.

§ 212. Од именице исполинъ *Пс.* 22а4 налазимо у множини облике *ген.* споловъ *Суūр.* 485.10 *ак.* исполъı *Еух.* 52б2

II. ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА

§ 213. (општи преглед)

		О с н о в е			
		-ā- -	*-jā-*	*-i / jā-*	*-ū / ūjŭ*	*-ŭ-*	*-r-*
Сі	*Н.*	жена	дроуша	ладии	боукъı	кость	мати
	Г.	женъı	дроушѧ	ладиѧ	боукъве	кости	матере
	Д.	женѣ	дроуши	ладии	боукъви	кости	матери
	А.	женѫ	дроушѫ	ладиѭ	боукъвь	кость	матерь
					(= ном.)		*(= ном.)*
	В.	жено	дроуше	ладие	боукъвиѭ	кости	материѭ
	И.	женоѭ	дроушеѭ	ладиеѭ	боукъве	костиѭ	матери
	Л.	женѣ	дроуши	ладии		кости	
Пл	*Н.*	женъı	дроушѧ	ладиѧ	боукъви	кости	матери
	Г.	женъ	дроушь	ладии	боукъвъ	костии	матеръ
	Д.	женамъ	дроушамъ	ладиамъ	боукъвамъ	костьмъ	матерьмъ
						(= ном.)	*(= ном.)*
	А.	*(= ном.)*	*(= ном.)*	*(= ном.)*	*(= ном.)*	*(= ном.)*	*(= ном.)*
	В.	*(= ном.)*	*(= ном.)*	*(= ном.)*	*(= ном.)*	костьми	материми
	И.	женами	дроушами	ладиами	боукъвами	костьми	материми
	Л.	женахъ	дроушахъ	ладиахъ	боукъвахъ	костьхъ	матерьхъ
Ду						кости	
НАВ		женѣ	дроуши	ладии		костию	
ГЛ		женоу	дроушоу	ладию		костьма	
ДИ		женама	дроушама	ладиама			

ОСНОВЕ НА *-ā(-jā-)*

§ 214. То су именице женског рода (али има такође и именица мушког рода које се мењају по овим основама — када означавају лица мушког пола).

Са старословенског гледишта — с обзиром на крајњи сугласник основе и различне падежне наставке — издвајају се две варијанте промене: **тврда** (старе *ā*-основе) и **мека** (старе *jā*-основе).

По **тврдој** варијанти мењају се именице које у *nom. jed.* имају *-а*, у *ген.* *-ы* (и с тврдим сугласником на крају основе): рыба, любовь, стопа, плата, лѣпота, нищета, бѣда, правьда, присага, рыба, люлька, дъска, клѣтъка, лѣка, оутѣха, роса, лоза, глава, молитва, тьма, вина, тишина, хвала, искра, гора и сл. (ж. р.) владъика, воевода, слоуга, старѣшина и сл. (м. р.).

По **мекој** варијанти мењају се именице које у *nom. jed.* имају *-а*, у *ген.* *-ѧ* (на крају основе стоји *-j-* одн. јотовани сугласник или сугласници *-ч-*, *-з-* (*-з-*) добијени трећом палатализацијом): строуга, кѣна, въпа, шина, врат(ъ)на и сл. волга, земля, воуꙗ, вечера, вапа, вонна, лоуча, притъча, мѫчѣка, доуша, свѣшта, пишта, одѣжда, ръжда и сл. овьца, пътица, тъмьница, рыбица, стъза, польза и сл. (ж. р.) и вельможа, юноша, прѣдътеча, дрѣводѣла, пиганица, чародѣица, оубоица, винопиица, винопиица, сѣчьца, падьца и сл. (м. р.).

Посебну групу у оквиру меке варијанте чине именице које у *nom jed.* имају слаби ступањ наставка *-jā* у облику *-ї*: именице женског рода изведене суфиксом *-ьнї*, нпр. богънї, рабънї, господънї, сѫсѣдънї и сл. благънї, благостънї, гръдънї, льгънї, милостънї, правънї, простънї, поустънї, сватънї и сл.; именице изведене суфиксом *-ни*, нпр. людии (*людин*), житии и сл. (ж. р.), вдови, вѣрни, сѫдии и сл. кънигъчии, кърмьчии, корабьчии и сл. (м. р.); ж. р. компаратива (§ 351) новѣиши, хоужьдьши и сл. и активних партицила презента (§ 475) и претерита (§ 488) идѫшти, молѧшти и сл. шьдъши, любьши, моливъши и сл.; бројна именица тръіѧшти (тръіѧшти); такође и позајмљена имена м. р. манасии, левъвии и сл.

Парадигма

	Тврда варијанта		Мека варијанта			
Сї *Н.*	гора	нога	змиꙗ	землꙗ	овьца	рабънї
Г.	горъı	ногъı	змиѧ	замлѧ	овьцѧ	рабънѧ
Д.	горѣ	ногѣ	змии	земли	овьци	рабънї
А.	горѫ	ногѫ	змиѭ	землѭ	овьцѫ	рабънѭ
В.	горо	ного	змиѥ	землѥ	овьце	рабънѥ
И.	гороѭ	ногоѭ	змиѥѭ	землѥѭ	овьцеѭ	рабънѥѭ
Л.	горѣ	ногѣ	змии	земли	овьци	рабънї
Пл *Н.*	горъı	ногъı	змиѧ	землѧ	овьцѧ	рабънѧ
Г.	горъ	ногъ	змиꙗ	земль	овьць	рабънь
Д.	горамъ	ногамъ	змиꙗмъ	землꙗмъ	овьцамъ	рабънꙗмъ
А.	горъı	ногъı	змиѧ	землѧ	овьцѧ	рабънѧ
В.	горъı	ногъı	змиѧ	землѧ	овьцѧ	рабънѧ
И.	горами	ногами	змиꙗми	землꙗми	овьцами	рабънꙗми
Л.	горахъ	ногахъ	змиꙗхъ	землꙗхъ	овьцахъ	рабънꙗхъ
Ду						
НАВ	горѣ	ногѣ	змии	замли	овьци	рабънї
ГЛ	гороу	ногоу	змию	землю	овьцоу	рабъню
ДИ	горама	ногама	змиꙗма	землꙗма	овьцама	рабънꙗма

Гласовне промене:

§ 215. Код именица са -к-, -г- и -х- на крају основе врши се друга регресивна палатализација (§ 134) испред -ѣ у *дат. лок. jed.* и *ном. ак. вок. дв.*: рѫка али рѫцѣ, дъска — дъстѣ и сл. нога — ногѣ, дрѫга — дрѫзѣ и сл. моухà — моусѣ и сл.

§ 216. Код именица на -ија, -ии срећу се одговарајуће промене редукованог и (§ 104):

— колебање и/ь (§ 104) у завршецима -ија/-ьја, -ии/ьи, -иѭ/ьѭ, -иѫ/ьѫ, -ие/ье, -ию/ью;

— завршетак -ии јавља се и у сажетом облику -и (§ 103): *ном. вок. jed.* вали *Кл.* 5а40 10а32 крьмьчи *Суӣр.* 474.17 мл҃ни мт XXVIII3 *Зо. Сав.* лк XVII24 *Зо* мт XXIV27 *Мар. Зо. Ас. Сав.* сѫди лк XII58 *Зо.* лк XVIII6 *Зо. Сав.* XVIII2 *Зо. Мар. Сав. Пс.* 63а20 95б18 *Кл.* 13б38 14б17 *Суӣр.* 240.26 382.19 454.14 *дат. лок. jed.* вратѣи јв XX17 *Мар. Пс.* 82б10 или мр IX5,11 *Зо* маѳи јв XII19 *Зо. Кл.* 14а6.

§ 217. Разлике између тврде и меке варијанте испољавају се у следећим падежним завршецима:

— у *јен. jed.*	-ъı	: -ѧ	нпр. женъı	: дoушѧ
— *дат.—лок. jed.*	-ѣ	: -и	женѣ	: дoуши
— *вок. jed.*	-о	: -е	жено	: дoуше
— *инстр. jed.*	-оѭ	: -еѭ	женоѭ	: дoушеѭ
— *ном.—ак. мн.*	-ъı	: -ѧ	женъı	: дoушѧ
— *јен. мн.*	-ъ	: -ь	женъ	: дoушь

Одступања у појединим падежима:

§ 218. У *инстр. jed.* — поред обичног завршетка -оѭ, -еѭ — срећу се такође и „краћи“ облици на -ѫ (-ьѫ): углавном у *Суӣр.* съ многѫ ноужда 41.12 пѣдъ воєводѫ и доук'сомъ 73.18 овискахъ рѫкѫ 510.19 и др. (36 на -ѫ: 274 на -оѭ); у осталим споменицима само спорадично (укупно око 10 примера у *Зо. Мар. Ас. Сав. Пс.*).

Наведени облици на -ѫ вероватно су млађи и могли су настати сажимањем после губљења међусамогласничког *-j-* (С. Кульбакин, Стсл. грам. 91).

§ 219. У *дат. jed.* стоји усамљено: аг҃ѥлъ дѣвѣи вьзьпи (м. дѣвѣ) *Суӣр.* 350.5 (по мишљењу П. Дилса, Стцсл. грам. 176: облик сложене придевске деклинације према нпр. приснодѣвъıѩ маріѩ *Еух.* 9365).

§ 220. У *вок. jed.* од именице врат(ъ)ија — поред облика на -ѥ — налазимо и облике *вок.* = *ном.*: придѣте оуво вратъѣ *Кл.* 12а25 у *Суӣр.* вратиа, вратьıа (14 пута).

Напомене уз поједине именице:

§ 221. Наставак -и (слаби ступањ наставка *-jā*) у *ном. jed.* имају:

— именице на -ии жен. и муш. рода као ладии (алдии), мл҃ннии и сл. вали, вѣтии, сѫдии и сл. и на -чии: кръмъчии и сл.

— именице на -ъıи ж. р. богъıи, господъıи, рабъıи и сл. влагъıи, гръдъıи, поустъıи, свѧтъıи и сл.

—број тъıсѧшти (тъıсѧшти)

— женски род компаратива: болѣши, въıшьши, новѣиши и сл. као и партиципа активних презента и претерита: плетѧшти, молѧшти и сл. плетъши, молѣши или моливъши и сл.

ОСНОВЕ НА *-ī-* ЖЕНСКОГ РОДА

§ 222. Представљају релативно бројну и продуктивну групу именица женског рода са наставком -ь у *ном. jed.* и -и у *јен. jed.* као: вьсь, соль, мъıшь, двьрь (об. мн. двьри), прьси (мн.) и сл. изведенице од глаголских и придевских општих делова: вѣдь, заповѣдь, исповѣдь, проповѣдь (вѣдѣти), гадь, сънѣдь (гасти), речь (рєшти) и сл. гъıбѣль, печаль и сл. дань, брань, жизнь, пѣснь и сл. вѣсть, страсть, мошть, пешть и сл. милость, радость, крѣпость, воуѥсть и сл.

Парадигма

	Једнина	*Множина*	*Двојина*
ном.	заповѣдь	заповѣди	заповѣди
јен.	заповѣди	заповѣдии	заповѣдию
дат.	заповѣди	заповѣдьмъ	заповѣдьма
ак.	заповѣдь	заповѣди	*(= ном.)*
вок.	заповѣди	заповѣди	*(= ном.)*
ин.	заповѣдиѭ	заповѣдьми	*(= дат.)*
лок.	заповѣди	заповѣдьхъ	*(= јен.)*

Гласовне промене:

§ 223. Завршеци -ниѫ (*ин. јед.*) и -нию (*јен.-лок. дв.*) јављају се и у варијантним облицима -ьниѫ и -ьию (§ 104).

У *јен. мн.* завршетак -ии (с јаким редукованим и) јавља се такође у следећим варијантним облицима:

— као -и (§ 103): гѫслі 1б10 *Кл.* мъсті *Пс.* 123а5

— као -ьи (§ 103): заповѣдьи мр XII29 *Зо. Киј.* 6б21 варьи *Пс.* 59а5 ск(ꙋ)вьи *Пс.* 30а12

— као -еи (§ 103): волѣзнеі *Пс.* 124а16 двьреи мат. XXIII2 *Мар.* дѣтеи мт XV38 *Мар. Ас.* и др. заповѣдеи мт XV9 *Мар. Пс.* (често) мъслеи *Пс.* 5а1 печалеи *Пс.* 41б7 плътеі *Пс.* 31а16 пѣснеі *Пс.* 176б20 скръвеи *Пс.* 40б17 хлѣвеі *Пс.* 55б4; -еи увек у *Еух.*

§ 224. Завршеци -ьмъ (*дат. мн.*) и -ьхъ (*лок. мн.*) обично се јављају у вокализованом облику -емъ и -ехъ у споменицима који знају за вокализацију (§ 76): заповѣдемъ и заповѣдехъ и сл.

Слични облици у споменицима у којима се јако ь чува: у *Сав.* ꙗслехъ лк II12 објашњавају се друкчије: по мишљењу С. Куљбакина (Стсл. грам. 92) вокал е дошао је у наставак *дат. мн.* по аналогији, а из *дат. мн.* пренесен је у *лок. мн.*

САМОГЛАСНИЧКО-СУГЛАСНИЧКЕ ОСНОВЕ ЖЕНСКОГ РОДА

(ОСНОВЕ НА *-ӣ- -ӣц-*)

§ 225. То су малобројне именице само женског рода, чији се основински наставак јавља у три облика: као -ъі (<*-ӣ-*) у *ном. јед.*, као -ъв- (<*-ӣц-*) пред самогласничким падежним наставцима и као -ъва- (<*-ӣцӑ-*) пред сугласничким падежним наставцима.

У споменицима су посведочени облици следећих именица: вродъі (вродъв-), воукъі (воукъв-), жрьнъі (жрьнъв-), локъі (локъв-), любъі (любъв-), неплодъі (неплодъв-), свекроъі (свекроъв-), смокъі (смокъв-), цѣлъі (цѣлъв-), црькъі (црькъв-), хоржгъі (хоржгъв-)

Парадигма

	Једнина	*Множина*
ном.	свекроъі	свекроъви
јен.	свекроъве	свекроъвъ
дат.	свекроъви	свекроъвамъ
ак.	свекроъвь	свекроъви
вок.	*(= ном.)*	*(= ном.)*
ин.	свекроъвиѫ	*свекроъвами
лок.	свекроъве	свекроъвахъ

Гласовне промене:

§ 226. Полугласник ъ у јакоме положају може се вокализовати: жрѣновъ мт XVIII6 *Мар.* свекровь мт X35 лк XII53 *Мар.* цѣловь *Еух.* 33б7 и др. цр҃ковъ *Пс.* 30б5 цір҃ъковь *Пс.* 105б14

§ 227. Завршетак -ниѫ у *ин. јед.* може се јавити у варијантном облику -ьниѫ (§ 104): любовниѫ и любовьниѫ и сл.

Одступања у појединим облицима:

§228. У *ном. јед.* обичан је завршетак -ъі: нарочито одступање налазимо у примерима любьве еиѫ же ма еси вьзлюбилъ јв XII26 *Сав.* смокви *Суӣр.* 346.5 348.4.

§ 229. У *ак. јед.* — поред обичних облика на -ъвь, -овь — срећу се и облици *ак.=јен.* на -е (као и код именица мати, дъшти): вьзиде ... въ црькъве јв VII14 *Зо.* лк XVIII10 *Сав.* и др. у *Кл. Суӣр.* любъве *Сав. Пс.* вьселѣіі неплодъве въ домъ *Пс.* 149а9 на свекроъве своѭ мт X35 *Зо.* и др. и видѣвъ смокве *Суӣр.* 348.25 и др.

Такође се у служби акузатива употребљавају облици номинатива: у изразима любъі сътвори мт V 28 *Мар. Зо.* не любъі дѣіавъшѫ ... любъі створьшѫ мт XIX 9 *Сав.* прѣлюбъі дѣетъ... прѣлюбъі творити мт XIX 9 *Мар. Ас.* и др. прѣлюбъі сътвориши мт V 27 *Мар. Зо.* и др. у *Ас. Кл.*

§ 230. Утицај *l*-основа огледа се у следећим облицима: — у *јен. јед.* — поред старијег наставка -е — јавља се и наставак -и: із локъви *Еух* 134б5 вь любьві мѣсто *Пс.* 144б10 отъ сѣтъіѭ цр҃къві *Пс.* 18а7 и др. *Суӣр.* 571.21.

— такође у *лок. јед.*: въ любьви моєи јв XV 9 *Мар. Зо. Ас. Сав.* и др. у *Киј. Суūр.* въ црькъви лк II 24 *Мар. Ас. Сав.* и др. *Кл. Суūр.* о смокви *Суūр.* 343.2 и др. въ жрѣнъви *Суūр.* 565.8

— у *ин. јед.* и *ном. мн.* срећу се само облици на -иѫ (-ьѫ) одн. на -и.

§ 231. У споменицима нису посведочени облици двојине ни од једне именице (могу се претпоставити да су гласили: *ном.* = *ак.* = *вок.* црькъви *ген.* = *лок.* црькъвоу *дат.* = *ин.* црькъвама).

Такође није посведочен ни облик *ин. мн.* (претпоставља се да је гласио на -ъв-а-ми.

Напомене уз поједине именице:

§ 232. Именица крькъвь има *акуз. јед.* уопштен као *ном. јед.* Уопште — она је у својој промени претрпела јак утицај *i*-основа женског рода: *ген. мн.* крькъвии јв I 13. *Мар. Зо.* у *Пс.* крькъвъı 15a13 крькъвъı 30б18 69a5 крькъвъи 72a2 *ин. мн.* крькъвьми *Пс.* 14a13 *Суūр.* 108.20 217.10.

СУГЛАСНИЧКЕ ОСНОВЕ ЖЕНСКОГ РОДА

§ 233. То су свега две именице са основом на *-r-*: мати (матер-) и дъшти (дъштер-).

Парадигма

	Једнина		*Множина*	
ном.	мати	дъшти	матери	дъштери
ген.	матере	дъштере	матеръ	дъштеръ
дат.	матери	дъштери	матерьмъ	дъштерьмъ
ак.	матерь	дъштерь	матери	дъштери
вок.	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)
ин.	материѫ	дъштериѫ	матерьми	дъштерьми
лок.	матери	дъштери	матерьхъ	дъштерьхъ

Гласовне промене:

§ 234. У *дат.* и *лок. мн.* посведочени су само вокализовани облици: матеремъ *Суūр.* 397.19,23 матереме 397.13 дьштерехъ *Суūр.* 127.7.

§ 235. Завршетак -иѫ у *ин. јед.* јавља се и у свом варијантном облику -ьѫ (§ 104): материѫ и материьѫ.

Одступања у појединим облицима:

§ 236. У *ген. јед.* — поред старијег облика на -е — среће се и новији на -и (под утицајем *i*-основа: матери моєи *Пс.* 25a20 и др. не ишти ... матери *Суūр.* 242.24 и др.

§ 237. У *ак. јед.* — поред обичних облика на -ь — среће се и облик *ак.* = *ген.* (према именицама *ŏ*-основа): любаı о(тъ)ца ли м(а)т(є)ре... и любаı с(ъı)на ли дъщере мт X 37 *Сав.* и др. такође *Суūр. Пс. Еух.*

§ 238. У *лок. јед.* и *ном мн.* налазимо само новије облике на и- (под утицајем *i*-основа): дъштери, матери *Мар. Зо. Пс. Суūр.*

§ 239. У *ген. мн.* — поред првобитних облика на -ъ — срећу се и новији (под утицајем *i*-основа): дъщере *Пс.* 140a10.

§ 240. Облици двојине нису посведочени у споменицима.

III. ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

§ 241. (општи преглед)

	О с н о в е				
	-ŏ-	*-jŏ-*	*-n-*	*-nt-*	*-s-*
Сī Н.	село	поліе	племѧ	отроча	слово
Г.	села	полѣа	племене	отрочате	словесе
Д.	селоу	полю	племени	отрочати	словеси
А.	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)
В.	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)
И.	селомь	полѣмь	племеньмь	отрочатьмь	словесьмь
Л.	селѣ	полѣ	племене	отрочате	словесе
Пл					
Н.	села	полѣа	племена	отрочата	словеса
Г.	селъ	полѣ	племенъ	отрочатъ	словесъ
Д.	селомъ	полѣмъ	племеньмъ	отрочатьмъ	словесьмъ
А.	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)
В.	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)	(= ном.)
И.	селъı	полѣ	племенъı	отрочатъı	словесъı
Л.	селѣхъ	полѣхъ	племеньхъ	отрочатьхъ	словесьхъ
Ду					
НАВ	селѣ	полѣ	племени	отрочати	словеси
ГЛ	селоу	полю	племеноу	отрочатоу	словесоу
ДИ	селома	полѣма	племеньма	отрочатьма	словесьма

ОСНОВЕ НА *(-ŏ -jŏ-)* СРЕДЊЕГ РОДА

§ 242. Представљају главни и најпродуктивнији тип промене именица средњег рода, у оквиру којега се — са словенског гледишта — разликују две варијанте: тврда (старе *ŏ*-основе) и мека (старе *jŏ*-основе).

По тврдој варијанти мењају се именице које у *ном. јед.* имају -о, а у *јен.* -а (и тврди сугласник на крају основе): стадо, гнѣздо, цато, лѣто, мѧсо, желѣзо, чело, число, начѧло, точило, вино, сѣно, ребро, изеро, иго, вѣко, достоиньство, съвѣдѣтельство, рождьство и сл.

По мекој варијанти мењају се именице које у *ном. јед.* имају -е, а у *јен.* -а (на крају основе стоји *-j-* одн. јотовани сугласник или сугласници -ц-, -з- (-ѕ-) добијени трећом палатализацијом): врѣмиѥ, весели̋ѥ, казаниѥ, везоумиѥ и сл. поли̋ѥ, морѥ, жже, ложе, сѧдиште овоште, съкровиште и сл. лице, слъньце, сръдьце, ани̋це, чѧдьце и сл.

Обрасци промене

		Тврда варијанта		Мека варијанта		
Сј	*Н.*	крило	иго	знамениѥ	ложе	лице
	Г.	крила	ига	знамениа	ложа	лица
	Д.	крилоу	игоу	знамению	ложоу	лицоу
	А.	крило	иго	знамениѥ	ложе	лице
	В.	крило	иго	знамениѥ	ложе	лице
	И.	крилоⷨ	игоⷨ	знамениѥⷨ	ложеⷨ	лицеⷨ
	Л.	крилѣ	изѣ	знамении	ложи	лици
Пл	*Н.*	крила	ига	знамениа	ложа	лица
	Г.	крилъ	игъ	знамении	ложь	лиць
	Д.	крилоⷨъ	игоⷨъ	знамениѥⷨъ	ложеⷨъ	лицеⷨъ
	А.	крила	ига	знамениа	ложа	лица
	В.	крила	ига	знамениа	ложа	лица
	И.	крилъı	игъı	знамении	ложи	лици
	Л.	крилѣхъ	изѣхъ	знамениихъ	ложихъ	лицихъ
Ду	*Н.А.В.*	крилѣ	изѣ	знамении	ложи	лици
	Г.Л.	крилоу	игоу	знамению	ложоу	лицоу
	Д.И.	крилома	игома	знамениема	ложема	лицема

Гласовне промене:

§ 243. Код именица са -к-, -г-, -х- на крају основе врши се друга регресивна палатализација (§ 134): испред -ѣ у *лок. јед.* и *ном. = ак. = вок. дв.* и пред -ѣхъ у *лок. мн*: иго али изѣ, изѣхъ (изѣ, изѣхъ) и сл. вѣко: вѣцѣ, вѣцѣхъ и сл. пазоухо: пазоусѣ, пазоусѣхъ и сл.

§ 244. Код именица иа -иѥ среће се одговарајуће промене редукованог и (§ 104):

— колебање и/ь у слабоме положају: -иѥ/-ьѥ, -иа/-ьа, -ию/-ью, -иѥмь/-ьѥмь, -ии/-ьи, -иѥмъ/-ьѥмъ, -иихъ/-ьихъ; у ређим случајевима среће се испуштање: у *Суӣр.* прилежан'ѥ 497.6 покаан'а 523.8 и др.

— у слоговима ии *[ĭји]* може доћи до сажимања (§ 123): *лок. јед.* на помори мт XIII 2 *Мар.* (на помории *Зо.*) въ тръпѣни лк XXI 19 *Мар.* (въ тръпѣнии *Зо.*) въ остри лк XXI 24 *Зо.* (остриı *Мар.*) и др. *лок. мн.* на распѧтихъ мт V 15 *Мар. Сав.* (на распѧтихъ *Зо. Ас.*) въ начинаніхъ своіхъ *Пс.* 13969 и др.

— завршетак -ии *[-ĭјь]* у *јен. мн.* (с редукованим и у јаком положају) јавља се и у следећим варијантним облицима: као -и (§ 103), као -ьи (§ 103) и као -еи (§ 103), нпр. знамени сихъ јв III 2 *Зо.* (знамении *Мар.*) и др. прѣгрѣшены вашихъ мр XI 26 *Зо.* (прѣгрѣшении *Мар.*) и др. *Зо. Пс. Еух.* милоср(ь)деи лк I 78 *Мар.* (милосръдъı *Зо.*) и др. у *Пс. Еух.*

§ 245. У завршецима *ин. јед.* -иѥмь (-ьѥмь) и *дат. мн* -иѥмъ (-ьѥмъ) и *дат. ин. дв.* -иема (-ьема) среће се облици добијени прогресивном асимилацијом (§ 122): -имь (-ьимь), -имъ (-ьимъ), -има (-ьима) и потом сажимањем: -имь, -имъ, -има: *ин. јед.* обѣданиимь лк XXI 34 *Мар.* (= -ьемь *Зо.*) и др. у *Пс. Кл. Суӣр. Хил.* псаныимь *Кл.* 1615 и др. у *Пс. Мак. Іл. Хил.* испъıтаніимь *Кл.* 5640 влиецаниимь *Кл.* 13а25 подражаниимъ *Суӣр.* 83.20 пришьствиимъ *Суӣр.* 360.22 (у оба примера у *Суӣр.* на крају реда) *дат. мн.* ваганиимъ *Суӣр.* 263.4 оуправьениимъ 277.5 и др. *ин. дв.* дѣаниима *Суӣр.* 511.28.

Одступања од образаца:

§ 246. У *дат. јед.* — поред наставка -оу — среће се усамљено -еви: морєви *Суӣр.* 412.6 (исп. § 182).

§ 247. У *вок. јед.* као изузетак среће се облик с наставком -е као код именица мушког рода: ѡ волѣзни . . . диаволоу осиле *Суӣр.* 313.17 (*ном.* осило).

§ 248. У *инстр. jed.* — поред обичног завршетка -ѡмь — срећу се и ређи примери с наставком -ъмь (вероватно према именицама мушког рода са основом на *-ŏ-*; § 182): у *Суп̄р.* вратъ-нъмъ 272.18 господьствьмъ 310.2 вожьствъмъ 315.10 дѣлъмъ 512.23 476.27 оувожьствъмъ 294.16 у *Прашк.* дрѣв(ъмъ же) к(ри)-жънъмъ II 10.

§ 249. У *инстр. мн.* — поред обичних облика на -и — јављају се, ређе, облици проширени наставком -ми: оученииими *Суп̄р.* 96.18 цѣсарьствиими *Суп̄р.* 232.2 оружьіми мр 14.48 *Зо.* знаме-ними мр 16.20 *Мар.*

§ 250. У *дат.* = *ин. дв.* — поред обичних облика на -ома, -ема — срећу се и ређи примери на -ьма (као код *i*-основа): *Суп̄р.* плештьма 469.11 крильма *Суп̄р.* 458.7.

СУГЛАСНИЧКЕ ОСНОВЕ СРЕДЊЕГ РЕДА

§ 251. С обзиром на завршетак *номинатива = акузатива = вокатива једнине* и проширење основе у осталим падежима (одн. различне основинске суфиксе помоћу којих су грађене ове имени-це) издвајају се у старословенском језику следеће три варијанте ове деклинације:

1) на -ѧ у *ном. jed.* и основом на -ен- у осталим падежима (= некадашњи основински суфикс *-mĕn* у алтернацији са *-men-*): имѧ (имен-), врѣмѧ (врѣмен-), врѣмѧ (врѣмен-), племѧ (племен-), сѣмѧ (сѣмен-), писмѧ (писмен-), чисмѧ (чисмен-)

2) на -ѧ у *ном. jed.* и основом на -ѧт- у осталим падежима (= некадашњи основински суфикс *-ęt* у алтернацији са *-ęt-*): агнѧ (агнѧт-), жрѣвѧ (жрѣвѧт-), козьлѧ (козьлѧт-), осьлѧ (осьлѧт-), овьчѧ (овьчѧт-), отрочѧ (отрочѧт-)

3) на -о у *ном. jed.* и основом на -ес- у осталим падежима (= некадашњи основински суфикс *-os* у алтернацији са *-es-*): диво (дивес-), дрѣво (дрѣвес-), коло(колес-), люто (лютес-), небо (нєбес-), слово (словес-), око (очес-), оухо (оушес-), чоудо (чоудес-), (истес-).

Обрасци промене

	О с н о в е		
	на *-n-*	на *-nt-*	на *-s-*
Сі Н.	врѣмѧ	агнѧ	небо
Г.	врѣмене	агнѧте	небесе
Д.	врѣмени	агнѧти	небеси
А.	врѣмѧ	агнѧ	небо
В.	врѣмѧ	агнѧ	небо
И.	врѣменьмь	агнѧтьмь	небесьмь
Л.	врѣмене	агнѧте	небесе
Пл Н.	врѣмена	агнѧта	небеса
Г.	врѣменъ	агнѧтъ	небесъ
Д.	врѣменьмъ	агнѧтьмъ	небесьмъ
А.	врѣмена	агнѧта	небеса
В.	врѣмена	агнѧта	небеса
И.	врѣменъı	агнѧтъı	небесъı
Л.	врѣменьхъ	агнѧтьхъ	небесьхъ
Ду НАВ	врѣмени	агнѧти	небеси
ГЛ	врѣменоу	агнѧтоу	небесоу
ДИ	врѣменьма	агнѧтьма	небесьма

Гласовне промене:

§ 252. Завршеци *инстр. једн.* -ьмь, *дат. мн.* -ьмъ и *лок. мн.* -ьхъ јављају се и у вокализованом облику као -емь, -емъ и -ехъ у споменицима који знају за вокализацију (§ 76): *инстр. jed.* именемь *Сав.* и чешће именемь *Мар. Зо. Ас. Сав. Пс. Кл. Еух. Суп̄р.* само: врѣменемь *Еух. Суп̄р.* племенемь *Суп̄р.* чисменемь *Суп̄р.* небесемь *Мар. Суп̄р.* словесемь *Ас. Пс. Суп̄р. дат. мн.* врѣменемь мт XVI 3 *Мар.* небесемъ *Суп̄р.* словесемъ лк I 20 *Мар. Зо. Ас. Пс. Еух. Суп̄р. лок. мн.* небесехъ *Мар. Зо. Ас. Сав. Пс Еух. Суп̄р.* словесехъ *Мар. Зо. Ас. Пс. Кл. Суп̄р. Мак. іл.* врѣменехъ лк XI 46 *Мар. Зо.* врѣменехъ мт XXV 19 *Мар. Зо. Сав. Суп̄р.*

Одступања у облицима:

§ 253. Исто као код сугласничких основа мушког и женског рода јављају се и овде нови облици под утицајем *ī*-основа:

— *īен jeд.* — поред старог наставка -ѣ — срећу се облици с наставком -и: искаше подобѣна врѣмени мт XXVI 16 *Мар.* день врѣмені его *Пс.* 119a18 имені его ради *Пс.* 2762 и др. имени твоего *Еух.* 46a5 и др. сѣмени *Пс. Еух.* словеси *Ас. Пс. Еух.*

— тако исто у *лок. јед.*: на длъзѣ врѣмени *Мар. Зо. Ас.* лк XVIII 4 *Супр.* имени *Мар. Зо. Ас. Сав. Пс. Еух. Супр.* сѣмени *Мар. Супр.* отрочати *Ас. Сав.* жрѣбати *Мар. Зо. Ас. Сав. Супр.* осьлати *Мар. Супр.* словеси *МЗАС Супр. Мак. Зо.* очеси *Ас.* колеси *Пс. Супр.* дрѣвеси *Супр.*

§ 254. Утицај *ŏ*-основа средњег рода огледа се у следећим облицима:

— у *ном.=ак.=вок. дв.* — поред старог наставка -и — срећу се и облици с наставком -ѣ: і нарече има именѣ мр III 17 *Мар. Зо.*

— у *инстр. мн.* изгледа да је врло рано уопштен наставак -ъı: четъıрьми врѣменъı *Еух.* 4a2 небесъı *Пс. Супр.* 257.28 словесъı *Мар. Зо. Ас. Пс. Кл. Еух. Супр.* дрѣвесъı *Супр.* оушесъı *Кл.*

— има примера потпуног изравнавања облика са именицама *ŏ*-основа: *īен. јед.* слова *Супр.* ока *Ас. Пс. дат. јед.* словоу *Ас. Сав. Супр.* невоу *Мар. Зо. Сав. Пс. Супр.* оухоу *Мар. Зо. Пс.* чоудоу *Пс. Супр. ин. јед.* словомь *Мар. Зо. Ас. Сав. Кл. Еух. Супр.* (такође словъмъ *Супр.* 476.26) невомь *Зо.* окомь *Мар. Зо. Пс. Супр. лок. јед.* оцѣ *Мар. Зо. Ас. ном.=ак. мн.* слова *Супр.* кола *Супр. īен. мн.* колъ *Пс. дат. мн.* словъмъ *Супр.* 312.14 (§ 248) *лок. мн.* на колѣхъ *Супр.* 117.22.

§ 255. Именице око и оухо измају старе облике двојине без основинског наставка *-es-*: *ном.=ак.=вок.* очи, оуши *īен.=лок.* очию, оушию *дат.=ин.* очима, оушима.

Напомене уз поједине именице:

§ 256. Колебање у промени између сугласничких и основа на *-ŏ-(-jŏ-)* показују:

— именица дрѣво има облике по *ŏ*-основама већ у најстаријим споменицима; само у *Супр.* налазимо напоредне облике по сугласничкој деклинацији

— поред облика по основама на *-ŏ-(-jŏ-)*, код именица тѣло, дѣло и лице срећу се у појединим споменицима и новији облици по сугласничким основама: *īен. јед.* тѣлесе *Мар. Зо. Ас. Кл. Еух. Кнј. Супр.* дѣлесе *Супр.* личесе *Супр. дат. јед.* тѣлеси *Супр. Еух. ин. јед.* тѣлесемь *Супр.* дѣлесемь *Супр. лок. јед.* тѣлесе, тѣлеси *Мар. Зо. Ас. Кл. Еух. Кнј. Супр.* дѣлесе *Супр. ном.=ак. мн.* тѣлеса *Мар. Зо. Ас. Сав. Кл. Еух. Кнј. Супр.* дѣлеса *Супр.* личеса *Супр. īен. мн.* тѣлесъ *Еух. Супр.* дѣлесъ *Еух. Супр. дат. мн.* тѣлесемъ *Супр.* дѣлесемъ *Еух. Супр. ин. īл.* тѣлесъı *Кнј. Супр.* дѣлесъı *Супр. лок. īл.* тѣлесехъ *Еух.* дѣлесехъ *Супр. ном.=ак. дв.* тѣлеси, тѣлесѣ *Супр.*

ЗАМЕНИЦЕ

§ 257. Имају свој посебан тип промене, тзв. *заменичку деклинацију*, која се у већем делу својих облика разликује од именичке.

Поред општег типа заменичке деклинације — известан број заменица показује неке посебности у својој промени, нарочито личне заменице за 1-во и 2-го лице и повратна заменица.

Најзад — известан број неличних заменица мења се исто као придеви неодређеног или одређеног вида или се пак колеба између именичке и заменичке деклинације.

ПРОМЕНА ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА

§ 258. Лична заменица за 1-во лице азъ, за 2-го лице тъı и повратна сѧ мењају се овако:

Сї	*Н.*	азъ	тъı	—
	Г.	мене	тебе	себе
	Д.	мьнѣ, ми	тебѣ, ти	себѣ, си
	А.	мѧ, мене	тѧ, тебе	сѧ, себе
	И.	мъноѭ	тобоѭ	собоѭ
	Л.	мьнѣ	тебѣ	себѣ
Пл.	*Н.*	мъı	въı	
	Г.	насъ	васъ	
	Д.	намъ, нъı	вамъ, въı	
	А.	нъı, насъ	въı, васъ	
	И.	нами	вами	
	Л.	насъ	васъ	
Ду	*Н.*	вѣ	ва	
	А.	на	ва	
	Г—Л.	наю	ваю	
	Д—И.	нама	вама	

Напомене уз промену:

§ 259. У *ном. јед.* — поред обичног азъ — среће се у *Мар.* въпрошѫ и ѣзъ мк XI 29 (§ 113).

Само у *Пс.*: ѣко пѫтьникъ есмъ а оу тебе 38а13.

§ 260. У *ген. јед.* место облика мене среће се мне у *Пс.*: отъстѫпите отъ мне 5б13 и др. (16х) и *Еух.*: отъ мне 47а18 и др. (12х) у *Прашк.* не остави мне IIA18 (то је новија творевина под утицајем *дат.* мнѣ (од старијег мьнѣ).

Поред обичног тебе налазимо усамљено у *Пс.* тве 28б18 и те 87б2.

§ 261. Облици *дат. јед.* ми, ти, си и *мн.* нъı, въı представљају енклитике.

§ 262. У *ак. јед.* првобитни су облици мѧ, тѧ, сѧ и тако исто у *мн.* нъı, въı: мѧ же пріѧтъ десні(ца) твоѣ *Пс.* 76а16 и сл. тѧ молимъ г(оспод)и в(о)же *Еух.* 8а6 и сл. іже въı пріемлетъ мѧ пріемлетъ мт X 40 (мене *Сав.*) лк IX 48 мк IX 38 и сл. У вези с предлогом: на мѧ, на нъı и сл.

Облици мене, тебе, себе и насъ, васъ каснијег су порекла у служби акузатива и аналогијом према *дат.* мьнѣ : ми створени су односи мене : мѧ и сл.

§ 263. У *ном. мн.* место мъı употребљава се облик нъı у *Кијев. мис.* (више пута) и у *Кл.* ни съкровіште раскопаваемъ 1б18

§ 264. У *двојини* поред облика *ак.* на, ва налазимо нъı, въı у *Зо. Мар. Ас. Сав.*

Облик въı среће се и као *ном. дв.* у *Зо. Мар. Ас. Сав.*

НЕЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

§ 265. Већи њихов део мења се по општем типу заменичке деклинације, у оквиру које се разликују сладеће две варијанте:

(а) т в р д а — с наставцима -ъ, -а, о- у *ном. јед.* (тврдим сугласником на крају основе и тематским вокалом о/ѣ) и

(б) м е к а — с наставцима -ь, -а, -е у *ном. јед.* (меким сугласником на крају основе и тематским вокалом е/и)

Обрасци промене

	Тврда варијанта			Мека варијанта		
	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.
Сī Н.	тъ	то	та	мои	моє	моѧ
Г.	того		тоѭ	моєго		моєѭ
Д.	томоу		тои	моємоу		моєи
А.	тъ, того	то	тѫ	мои, моєго	моє	моѭ
И.	тѣмь		тоѭ	моимь		моєѭ
Л.	томь		тои	моємь		моєи
Пл Н.	ти	та	тъı	мои	моѧ	моѭ
Г.		тѣхъ			моихъ	
Д.		тѣмъ			моимъ	
А.	тъı	та	тъı	моѭ	моѧ	моѭ
И.		тѣми			моими	
Л.		тѣхъ			моихъ	
Ду Н—А.	та	тѣ	тѣ	моѧ	мои	мои
Г—Л.		тою			моею	
Д—И.		тѣма			моима	

(а) ТВРДА ВАРИЈАНТА ЗАМЕНИЧКЕ ДЕКЛИНАЦИЈЕ

По њој се мењају:

§ 266. 1) Показне заменице:

тъ, та, то „тај, та, то“

онъ, она, оно (*ијен.* оного, оноѭ итд.) „онај, она, оно“

овъ, ова, ово (*ијен.* ового, овоѭ итд.) употребљава се само у корелацији овъ ... овъ, овъ ... инъ, овъ ... дроугъıи и сл.

Напомене уз промену:

§ 267. У рѣђим примерима јављају се облици по сложеној придевској деклинацији (§ 332): *Нсім.* ı тъı рече къ їнима *Зо.* лк XXIV 25 (=тъ *Мар.*) тъı ... основалъ ѭ естъ *Пс.* 28а3 *Нūл* звѣ-

рин тнı *Суūр.* 15.3 228.9 и тъıѭ ми подовлетъ прівести јв Х16 *Ас.* (=тъı *Мар.*) вса дѣвъı тъıѭ мт XXV 7 *Сав.* (=тъı *Мар.*) и тъıѭ въложи въ оуши *Су.* 552.28 и др.

Облик *ср. р.* у *Суūр.*: въ тои же врѣмѧ 191.1 очигледно је грешка.

§ 268. 2) Заменице изведене суфиксом *-k-*:

такъ, така, тако (*ијен.* такого, такоѭ итд.) „такав“
сикъ, сика, сико (сикого, сикоѭ итд.) „овакав“
какъ, кака, како (какого, какоѭ итд.) „какав“
ѣакъ, ѣака, ѣако (ѣакого, ѣакоѭ итд.) „какав“
вьсѣакъ, -ка, -ко (-кого, -коѭ итд.) „сваки“

Напомене уз промену:

§ 269. Испред наставака -и и -ѣ- врши се друга регресивна палатализација: тацѣмь, таци, тацѣхъ, тацѣмъ, тацѣми и сл.

§ 270. И овде се срећу ређи примери облика по сложеној придевској деклинацији: всацѣı плъти јв XVII 2 *Сав.* (поред всакоı мт XVIII 19) вьсѣцѣї плъти *Пс.* 176б8 на такъıѭ во напрасно притъ сѧ *Суūр.* 29.18.

§ 271. Усамљено стоји пример облика по именичкој деклинацији (или је само грешка): ı изъми є из вьсѣкоѭ напасти дїѣволѧ ı всѣка прѣстоѣникѣ противьнича *Еух.* 56а16.

§ 272. 3) Заменице сложене с препозитивним или постпозитивним партикулама:

тъждє, тажде, тождє (*ијен.* тогождє, тоѭждє итд.) „исти, тај“
такъждє, такажде, такождє (такогождє, такоѭждє итд.)
нѣкакъ, нѣкака, нѣкако (нѣкакого, нѣкакоѭ итд.) „некакав“
никакъже, никакаже, никакоже (никакогоже, никакоѭже итд) „никакав“.

§ 273. 4) Заменички придеви и бројеви:

самъ, сама, само (самого, самоѭ итд.)
инъ, ина, ино (иного, иноѭ итд.)
ѥдинъ, ѥдина, ѥдино (ѥдиного, ѥдиноѭ итд.)

Напомене уз промену:

§ 274. По сложеној придевској деклинацији сагра̑ђени су следећи ретки облици: самоѥ оунъıнии *Суп̄р.* 493.1 инıи же отъ стомцихъ мт XXVII 47 *Сав.*

§ 275. 5) *Упитна* заменица къто „ко“

Има само облике једнине, исте за сва три рода; у промени — партикула -то отпада: *ген.* кого
дат. комоу
ак. кого
ин. цѣмь
лок. комь

§ 276. Тако се исто мењају још сложене замснице:
нѣкъто (нѣкого, нѣкомоу итд.) „неко“
никътоже (никогоже, никомоуже итд.) „нико“
къжьдо (когожьдо, комоужьдо итд.) „свако“

Напомене уз промену:

§ 277. Облици одричне упитне заменице без партикуле -же срећу се врло ретко: никто не слъıшитъ јв V 37 *Ас.* никомоу *Суп̄р.* 53.3

§ 278. У облицима сложених заменица предлог се умеће између нѣ-, ни- и заменице: нѣ оу кого *Суп̄р.* 206.7 и сл. ни о комьже мт XXII 16 и др.

§ 279. Место партикуле -жьдо јавља се понекад -жде: когожде *Суп̄р.* 95.7 комоужде мт XXV 15 *Ас.* XVIII 35 *Зо.*

§ 280. *Инстр. једн.* цѣмь каткад се замењује обликом упитне придевске замснице къıи (§ 308): къımъ лк XIV 8 *Ас.* =цѣмъ *Мар.* никъıимъже *Суп̄р.* 99.10 218.8 Еух 96а14

(б) МЕКА ВАРИЈАНТА ЗАМЕНИЧКЕ ДЕКЛИНАЦИЈЕ

По њој се мењају:

§ 281. 1) *Присвојне* заменице:
мои, моıа, моıе (*ген.* моıего, моıемь итд.)
твои, твоıа, твоıе
нашь, наша, наше (*ген.* нашего, нашемь итд.)
вашь, ваша, ваше

Присвојно-повратна заменица: свои, своıа, своıе (*ген.* своıего, своıемь итд.)

Присвојна и упитно-неодређена: чии, чиıа, чиıе (*ген.* чиıего, чиıемь итд.)

Напомене уз промену

§ 282. У *жен. роду* јављају се „скраћени“ облици: *ген. ј.* моıь (м. моıемь) *Пс. Суп̄р.* твоıь (м. твоıемь) *Пс. Еух. Суп̄р.* своıь (м. своıемь) *Суп̄р. дат. ј.* твои (м. твоıеи) *Кл.* свои (м. своıеи) *Ас. Суп̄р.; инстр. једн.* моıь (м. моıемь) *Пс. ген.=лок. дв.* мою (м. моıею) *Суп̄р.*

По мишљењу С. Кульбакина (Грам.104) наведени „краћи“ облици „постали су по угледу на одговарајуће облике заменице типа тъ: уп. *ген.* тоıь *дат.* тои *инстр.* тоıь, *ген. лок. дв.* тою.“

§ 283. У *лок. једн. м. ср. р.* место -емь јавља се каткад у *Пс.* и *Еух.* -имь: и ѩзъıкъ мои прılъпе грътани моımъ 25Б16 и др. о х(рıст)ѣ ис(оус)ѣ г(оспод)и нашимь 26Б8 и др.

„Порекло облика *лок. једн.* моимь, твоимь, своимь, нашимь — констатује С. Кульбакин (Грам. 109) — у вези је са облицима сложене придевске деклинације, у којој су једнаки *инстр.* и *лок. једн. м. р.* “

§ 284. Сасвим усамљено стоји пример *инстр. једн.* сп(асен)ьıмъ твоемъ *Пс.* 25а4 (м. твоимь).

§ 285. Усамљени су и непоуздани примери: *ген. једн.* мего јв VIII 19 *Со.; дат. мн.* мъımъ *Пс.* 53а1.

§ 286. Поред *ном. једн.* чии срећe се сажети облик (§ 123); чи естъ образосъ и написание мт XXII 20 *Мар.* чи естъ с(ъı)нъ мт XXII 42 *Мар.*

§ 287. 2) *Анафорска* или заменица 3-ег лица (нема облике номинатива од своје основе *ј-* — замењују се облицима показних заменица), обично су то облици показне заменице тъ, та, то (§ 266) или сь, си, се (§ 299):

	Једнина			Множина			Двојина		
	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.
Н.	(тъ)	(то)	(та)	(ти)	(та)	(тъı)	(та)	(тѣ)	(тѣ)
Г.		иего	иѣѫ		ихъ			ею	
Д.		иемоу	иеи		имъ			има	
А.	и		иѫ	ѭ	та	ѭ	та	и	и
И.		имь	иѣѫ		ими			има	
Л.		иемь	иеи		ихъ			ею	

Напомене уз промену:

§ 288. У вези са предлозима заменички облици добијају на почетку сугласник-н- (§ 160): *ген.* отъ нѣго, отъ нѣѫ, отъ нихъ, отъ нею; *дат.* къ немоу и сл.; *ак.* въ ньı, въ ньıѫ и сл. итд.

§ 289. Поред обичног *ак. ј. м. р.* и одн. са предлогом ньı срећу се и облици *ген.* = *ак.* : пꙗдаѭи его мк 14.44 вꙗроуѭи въ него јв 6.40 *Мар. Зо.* (въ ньı *Ас.*) и др.

§ 290. У *ген. јед. ж. р.* срећу се „скраћени“ облици место првобитног иѭ: і мартъı сѣстроуı ѭ јв XI 1 *Мар.* не дѣи ѭ јв XII 7 *Мар.* не достоитъ ти имѣти ѭ мт XIV 4 *Зо.*

Облик ѭ м. иѭ — мисли С. Куљбакин (Грам. 104) — „могао је постати гласовним путем, наиме сажимањем (*јеје*>*јеę*>*је*) или аналогијом: уп. однос облика нова : нова-иего = новъı : новъı-ѭ, въıшьıиа : въıшьıиа-иего = въıшьıиь : въıшьıиь-ѭ и сл.“

Примери таквог писања као што су лице-го мт 26.67 *Зо.* рече-моу лк 20.33 *Мар.* и др. обично се објашњавају као „хаплографске“ грешке (м. лице его, рече емоу); нарочито се често среће у *Пс.* (17 примера), што се објашњава чињеницом да у том рукопису има уопште много грешака.

§ 291. „Облици *акузатива* и, ѥ и др. — констатује А. Вајан (Руководство, 175) употребљавају се енклитички (§ 261): као наглашени облик јавља се показна заменици тъ (§ 93), а поред тога, место и јавља се генитив = акузатив иего; и се може спајати са претходним глаголом: извавитъı-и мт XXVII 43 *Мар.* извавито-і *Пс.* XXI 9 (§ 25).“

§ 292. 3) Односна заменица: иже „који“

	Једнина			Множина			Двојина		
	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.
Н.	иже	ѥже	ѧже	иже	ѧже	ѭже	ѧже	иже	иже
Г.		ѥгоже	ѣѭже		ихъже			ѣюже	
Д.		ѥмоуже	ѣиже		имъже			имаже	
А.	иже	ѥже	ѣжже	ѭже	ѧже	ѭже	ѧже	иже	иже
И.		имьже	ѣьжже		ѥмиже			имаже	
Л.		ѥмьже	ѣиже		ихъже			ѣюже	

Напомене уз промену:

§ 293. Исто као код анафорске заменице — између предлога и заменице умеће се сугласник -н-: отъ нѣгоже, къ нѣиже, съ ньıмьже, о нѣмьже итд. Ак. ј. м. р. у овом случају гласи въ ньıже и сл.

§ 294. Поред обичног *ном. ј. м. р.* иже јавља се у *Зо.* секундарни облик ижь (16 примера).

§ 295. 4) Упитна заменица за ствар: чьто „шта“

Разликује се у промени од свих осталих заменица по томе што у *ген. ј.* има *-so*, а не *-go* (као и у другим падежима секундарног порекла): *Н.* чьто

Г. чесо (чьсо), чесого

Д. чесомоу (чьсомоу), чемоу

А. чьто

И. чимь

Л. чемь, чесомь

§ 296. Тако се исто мењају још: неодређена заменица нѣчьто „нешто“ (*ген.* нѣчесо итд.) и одрична ничьтоже „ништа“ (*ген.* ничесоже итд.).

Напомене:

§ 297. Првобитна заменица **čь* (без партикуле *-to*) јавља се у облику одричне заменице ничьже (ничъже *Пс.* 48.6 *Кл.* 122 поред ничътоже *Кл.* 206) и у глаголу оуничьжити *јев. Пс. Суūр.*

§ 298. Предлог се умеће између нѣ-, ни- и заменице: ни о чемьже јв 16.23 *Сав. Пс.* 80.15 ни при чесомьже *Супр.* 268.28 и др.

§ 299. 5) *Показна заменица* сь „овај“

Слична је у својој промени мекој варијанти заменичке деклинације, али се од ње разликује у појединим облицима који се граде од основе **sьjo-*:

	Једнина			Множина			Двојина		
	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.
Н.	сь	се	си	сии	си	сиѭ	сига	си	си
Г.	сего		сеѭ		сихъ			сею	
Д.	семоу		сеи		симъ			сима	
А.	(=НГ.)	(=Н.)	сиѭ	сиѭ	си	сиѭ		(=Н.)	
И.	симь		сеѭ		сими			(=Д.)	
Л.	семь		сеи		сихъ			(=Г.)	

Тако се исто мења сложена заменица сьжде, сижде, сежде (*ген.* сегожде, сеѭжде итд.)

Напомене уз промену:

§ 300. У облицима с редукованим и срећу се варијантни облици (§ 104): *ак. ј. ж. р.* сьѭ *ак. мн. м. р. ном. ак. мн. ж. р.* сьѭ *ном. ак. дв. ср. р.* сьга

У *ном. јед. м. р.* — поред сь — јавља се још облик сии *Супр.* с варијантама си *Супр.* сьи *Мис.* и сеи *Еух.* (§ 103).

— У *ном. јед. ср. р.* — поред се — налазимо и сие *Еух Супр.*

— У *ном. јед. ж. р.* — поред си — среће се и сии *Ас.* Такође у *ном. ак. дв. ж. р. Супр.* и *ном. ак. мн. ср. р. Ас. Супр.*

§ 302. У *ном. мн. м. р.* — поред сии — јавља се и облик си: у *Сав.* и *Пс.* увек, у осталим споменицима ретко.

§ 303. Усамљено стоји сасвим пример *ген. јед. м. р.*: сега ради мк VI 14 *Мар.*

6) Заменица вьсь, вьсѣ, вьсе

§ 304. Има једне облике по мекој, а друге по тврдој варијанти заменичке деклинације:

	Једнина			Множина		
	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.
Н.	вьсь	вьсе	вьсѣ	вьси	вьсѣ	вьсѧ
А.	вьсь	вьсе	вьсѭ	вьсѧ	вьсѣ	вьсѧ
Г.	вьсего		вьсею		вьсѣхъ	
Д.	вьсемоу		вьсеи		вьсѣмъ	
И.	вьсѣмь		вьсеѭ		вьсѣми	
Л.	вьсемь		вьсеи		вьсѣхъ	

§ 305. Исто као вьсь мења се још заменица сиць, сица, сице (*ген.* сицего, сицеѭ *дат.* сицемоу, сицеи итд.)

Напомене уз парадигму:

§ 306. Облици *ном. јед. ж. р.* и *ном.=ак. мн. ср. р.* пишу се у глагољским споменицима вьсѣ, а у ћирилским (Сав. Супр.) вьса. Графија вьса среће се, спорадично, и у глагољским споменицима: у *Зо.* мт XIII 33 *Пс.* 151б13 *Кл.* 5а38 6а32.

Облик *ак. јед. ж. р.* — поред вьсѭ — пише се и вьсѫ: *Мар. Зо. Ас. Сав. Пс. Кл. Супр. Унд.*

§ 307. Облици ове заменице добијени су на два одн. три начина: једни — другом регресивном палатализацијом, нпр. вьсѣмь, вьсѣхъ, вьсѣмъ, вьсѣми; други — трећом или прогресивном палатализацијом, нпр. вьсего (**vьśego<*vśogo<*vьchogo*) итд.; трећи облици имају *-ś-* по аналогији, нпр. вьсь место **vьchъ*.

§ 308. 7) *Упитна придевска заменица* къи.

Има једне облике по мекој варијанти заменичке деклинације (од основе **kojo-*), а друге по сложеној придевској деклинацији:

	Једнина			Множина		
	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.
Н.	кѣи	кое	каꙗ	ции	каꙗ	кѣꙗ
А.	кѣи	кое	кѫ	кѣꙗ	каꙗ	кѣꙗ
Г.	коего		коею		кѣихъ	
Д.	коемоу		коеи		кѣимъ	
И.	кѣимь		коеѭ		кѣими	
Л.	коемь		коеи		кѣихъ	

§ 309. Исто се тако мењају још заменице:

— неодређена: нѣкѣи, нѣкаꙗ, нѣкое (*ген.* нѣкоего, нѣкоею *дат.* нѣкоемоу, нѣкоеи итд.)

— одрична: никѣиже, никаꙗже, никоеже (*ген.* никоегоже, никоеѭже дат. никоемоуже, никоеиже итд.)

Напомене уз промену:

§ 310. Од облика двојине у споменицима су посведочени: *дат. дв.* дьвѣма кѣима лѫкавома *Супр.* 40.10 и *ак. дв. ж. р.* рж-цѣ-и (=рѫцѣ цѣи) *Супр.* 431.19.

§ 311. У облицима с редукованим ъ и и срећу се варијантни облици (§ 103): *ном. јед. м. р.* къ *Зо. Мар.* нѣкъ *Зо. Мар. Супр.* никъиже *Зо. Мар. Кл. Еух. Сав.* никъиже *Ас.* никъже *Зо. инстр. јед. м. ср. р.* кѣимь *Кл. Еух. Супр.* никѣимъже *Еух. Супр. ген. мн.* кѣихъ *Мар. Кл.*

Такође: нѣци *Супр.* (поред нѣции *Сав. Супр.*).

§ 312. Поред обичних — јављају се и „скраћени" облици (§ 282): *ген. јед.* никоѭже *Мар. дат. јед.* кои-Супр. *ин. јед.* коѭ *Мар. Супр.*

§ 313. У ном. јед. ж. р. и ном. ак. мн. ср. р. може доћи до губљења међусамогласничког *[j]*: каа *Мар.*

§ 314. У *ак. јед. ж. р.* поред кѫ налазимо и коѭ *Кл.* Такође (од основе **kojo-*) у *ген. мн.*, поред обичног кѣихъ, у *Зо.* конхъ лк XXIV 19.

МЕШОВИТА ПРОМЕНА ЗАМЕНИЦА

§ 315. По заменичкој деклинацији или пак као придеви — по именичкој и по сложеној деклинацији — мењају се: заменички придеви на -ликъ (толикъ, коликъ, селикъ, ѥликъ), као и речи мъногъ, -га, -го и тоуждь (штоуждь), -жда, -жде.

Напомене уз промену:

§ 316. Заменички облици срећу се обично у падежима са -ѣ- у основи: *ин. ј. м. ср. р.* толицѣмь, мъногѣмь и сл. *ген.* толицѣхъ, мъногѣхъ и сл. *дат. мн.* толицѣмъ, мъногѣмъ и сл. *ин. мн.* толицѣми, мъногѣми и сл. У осталим падежима ретко: *ген. јед. ж. р.* толикоѭ вѣроы лк VII 9 *Мар. Зо.* (=толикы *Ас. Сав.*).

§ 317. Облици по сложеној придевској деклинацији ређи су и каснији: толикыи *Супр.* толикааго страданьа *Супр.* 529.7 толикыимъ гѣхомъ *Супр.* Такође: ѡ нечювьствье многое *Кл.* 4а36 многааго *Супр.* (4 х) многоуоумоу троудоу *Супр.* 529.7 многѫ *Супр.* многыимъ *Супр.* мъногыихъ мт XXIV 12 *Мар. Ас. Сав. Супр.* многыихъ *Супр. Еух.* многыимъ *Пс. Супр.* многыѭ *Пс.* многыими *Еух. Супр.* многыми *Еух.*

§ 318. Поред *ном. јед. м. р.* тоуждь *Пс. Супр.* посведочени су у споменицима још следећи облици: тоуждии *Супр. ср. р.* стоуждє *Супр. ген. ј.* штюждего *Зо. Еух.* и штюжда *Супр.* и штюждааго *Ас. дат. ј.* штюждемоу *Пс. Супр.* и штюждоу *Супр. ж. р.* тоуждеи *Пс. Кл. Супр.* и тоуждии *Супр. ак. ј. ж. р.* тоуждѫ *Еух. ин. јед. ж. р.* тоуждеѭ *Еух. лок. јед.* тоуждемь *јев. ном. мн.* тоуждї *Пс.* и тоуждіі *Пс. Еух. ген. мн.* тоуждихъ *Мар. Сав.* и тоуждиихъ *Мар. Ас. Супр. Зо. одл. дат. мн.* тоуѕімъ *Кнј.* тоуждемъ *Еух.* тоуждіимъ *Пс. Супр. ак. мн.* тоуждѫ *Еух.*

ИМЕНИЧКА И СЛОЖЕНА ПРИДЕВСКА ПРОМЕНА ЗАМЕНИЦА

§ 319. Само по именичкој деклинацији — као придев неодређеног вида — мења се заменица ѥтеръ, ѥтера, ѥтеро (*ген.* ѥтера, ѥтеры *дат.* ѥтероу, ѥтерѣ итд.)

Напомене:

§ 320. Одступање само у *ном. мн. м. р.* ѥтерии у *Зо.* мт XII 38 и др. у *Ас.* ређе (уколико нису писарске грешке, можда секундаран облик по угледу на облике нѣции, дроуѕии — А. Вајан, Прир. стсл. ј. 181).

§ 321. Од старословенских споменика — ова се заменица доста добро чува у *Зо.* и *Ас.*; у *Мар.* срећe се ређе, у *Сав.* свега 3 пута, а у *Суйр.* 8 пута: замењује се са ѥдинъ или нѣкъіи, таkође са дроугъіи или инъ, нпр. етєрні же отъ нихъ јв XI 37 *Зо. Ас.* (=ѥдини *Мар.* инни *Сав.*) и сл.

§ 322. И по именичкој и по сложеној придевској деклинацији — као придеви неодређеног и одређеног вида — мењају се таковъ, -ва, -во и таковъіи, -ваіа, -воіе; каковъ, -ва, -во и каковъіи, -ваіа, -воіе; сицевъ, -ва, -во и сицевъіи, -ваіа, -воіе. Такође: истъ, -а, -о и истъіи, -аіа, -оіе.

§ 323. Само по сложеној придевској деклинацији — као придеви одређеног вида — мењају се: которъіи, -раіа, котороіе „који? која? које?"; нѣкоторъіи, -раіа, -роіе; никоторъіиже, -раіаже, -роіеже; такође још: вьсѣчьскъіи, -каіа, -коіе; дроугъіи, -гаіа, -гоіе; прочии, -чаіа, -чеіе.

Напомене:

§ 324. Поред облика котор-, који је обичан, јавља се и алтернативни облик котер-: котерааго *Мај.* никотеръиже *Мар. Зо.*

ПРИДЕВИ

НЕОДРЕЂЕНИ И ОДРЕЂЕНИ ВИД

§ 325. У зависности од значења и употребе — код придева разликујемо двојаки вид или облик: неодређени или кратак, прост (*м. р.* новъ, ништь и сл. *ж. р.* нова, ништа и сл. *ср. р.* ново, ниште и сл.) и одређени или дужи, сложен (*м. р.* новъіи, ништин и сл. *ж. р.* новаіа, ништаіа и сл. *ср. р.* новоіе, ништеіе и сл.).

ПРОМЕНА ПРИДЕВА НЕОДРЕЂЕНОГ ВИДА

§ 326. У своме неодређеном виду — придеви се мењају по именичкој деклинацији, и то у мушком и средњем роду као именице с основом на *-ŏ-* одн. *-jŏ-*, а у женском роду као именице с основом на *-ā-* одн. *jā-*, нпр. новъ као кровъ и ново као олово, а нова као вьдова (*тврда* варијанта) одн. ништь као дѣтишть и ниште као пристаниште, а ништа као пишта (*мека* варијанта):

Напомене уз промену:

§ 327. Код придева са к, г, х на крају основе врши се друга регресивна палатализација (§ 134) испред -ѣ у *лок. јед. м. ср. р. дат.* = *лок. јед. ж. р.* и *ном.* = *ак.* = *вок. дв. ж. ср. р.*, пред -и у *ном. мн. м. р.* и пред -ѣхъ у *лок. мн. м. ср. р.*; нпр. кротъкъ: кротъцѣ, кротъци, кротъцѣхъ и сл. галилѣискъ : галилѣистѣ (-сцѣ), галилѣисти (-сци), галилѣистѣхъ (-сцѣхъ) и сл. оубогъ : оубозѣ (-озѣ), оубози (-ози), оубозѣхъ (-озѣхъ) и сл. глоухъ : глоусѣ, глоуси, глоусѣхъ и сл.

§ 328. Код придева на -ии, -иіа, -иіе срећу се одговарајуће промене редукованог и (§ 103):

— колебање и/ь у слабоме положају (§ 104): у завршецима -иіа/-ьіа, -ию/-ью, -иіемь/-ьіемь, -ии/-ьи, -иіѫ/-ьіѫ, -иіѫ/-ьіѫ, -иіе/-ьіе;

	Тврда варијанта			Мека варијанта		
	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.
Сī Н.	новъ	ново	нова	ништь	ниште	ништа
Г.	нова		новъı	ништа		ништѧ
Д.	новоу		новѣ	ништоу		ништи
А.	*(=Н/Г.)*	*(=Н.)*	новѫ	*(=Н/Г.)*	*(=Н.)*	ништѫ
И.	новомь		новоⷨ	ништемь		ништеⷨ
Л.	новѣ		новѣ	ништи		ништи
Пл Н.	нови	нова	новъı	ништи	ништа	ништѧ
Г.	новъ		новъ	ништь		ништь
Д.	новомъ		новамъ	ништемъ		ништамъ
А.	новъı	нова	новъı	ништѧ	ништа	ништѧ
И.	новъı		новами	ништи		ништами
Л.	новѣхъ		новахъ	ништихъ		ништахъ
Ду НА	нова	новѣ	новѣ	ништа	ништи	ништи
ВЛ	новоу		новоу	ништоу		ништоу
ДИ	новома		новама	ништема		ништама

— завршетак -ии (с редукованим и у јакоме положају) јавља се у варијантним облицима -и (§ 103), -ьи (§ 103) и -еи (§ 103): *ном. јед. м. р.* велии и вели мт VIII 24 *Зо.* лк I 15 *Ас.* велы мк XV 37 *Зо. Пс.*велеи мк XVI 4 *Мар. Ас.* и др. *Пс. Еух.* божии и в(о)жьи мк XV 39 *Зо. Пс. Еух.* божеı лк III 38 *Мар. Еух. ген. мн.* божеı *Пс. Еух.*

Такође: исто као код именица — у завршецима *ин. јед.* -иемь (-ьемь) и *ин. дв.* -иема (-ьема) налазимо облике добијене прогресивном асимилацијом (§ 122): велиімь мт XXIV 31 *Зо. Сӯр.* 44.25 дивиимъ *Сӯр.* 233.28 (уколико није одређени вид) очима божиима *Еух.* 68а7.

§ 329. У служби *вокатива једнине* обично се употребљава облик номинатива: ѡ роде невѣрьнъ, сыноу давыдовъ, цѣсарю иудейскъ, земле иудова и сл.

У тврдој варијанти у мушком роду може се срести -е, нпр. фарисею слѣпе *јев.* единъи влаже *Сӯр.* 21.27; безоумьне лк XII *Мар. Зо. Ас.* равьнодоушьне *Пс.* 68а21 оуниле *Сӯр.* 61.16 безгрѣшьне

Еух. 86а9 и сл. Као изузетак: боуе мт V 22 *Зо.* (од боуи = мека варијанта).

Често се место именичког употребљава облик номинитива по сложеној придевској деклинацији: отьче праведьнъıи, радоуи сѧ благодѣтьнаѣ, не вои сѧ малое стадо, вожди слѣпии и сл.

У мушкоме роду понекад се употребљавају један поред другога облици вокатива на -е и номинатива по сложеној придевској деклинацији: доброı рабе влагъı и вѣрьне мт XXV 21 *Мар. Ас.*

§ 330. У *инстр. јед. м. ср. р.* — поред обичних завршетака -омь, -емь — исто као код именица *ŏ-*, *jŏ*-основа (§ 175) — јављају се ређе и облици на -ъмь, -ьмь: свѧтъмь *Мар.* благокоренньмь *Пс.* мрътвъмь *Сӯр.* гоубительнъмь *Хил.* глаголѫщьмь *Сав.*

Такође: у *дат. мн. м. ср. р.* поред -омъ, -емъ срећемо, ређе, и -ъмъ, ьмъ: многъмъ *Сав.* вѣрънъмъ *Кл.* небогъмъ *Сӯр.* помъıшлѣѭщьмъ *Сав.* лъжъмъ *Сав.* ѡшьдъшъмъ *Сав.* къıпѧштьмъ *Сӯр.*

§ 331. У *инстр. јед. ж. р.* — поред обичног завршетка -оⷨ, -еⷨ — исто као код именица *ā-*, *jā*-основа (§ 240) — срећe се врло ретко краћи облик на -ѫ: многѫ силѫ *Пс.* благодѣтиⷨ б(о)жиⷨ *Сӯр.* 12.1 и др.

§ 332. Следећи облици на -ь јављају се у служби непроменљивих придева:

— исплъньь: *ном. јед. м. р.* исоусъ же исплъньь доуха лк IV 1 *Мар. Зо. ак. јед. ж. р.* милости ... їсплъньь землѣ *Пс.* 158б19 и др. *ном. мн. ср. р.* скръби исплъньь сръдъца ваша јв XVI 6 *Мар.* и сл.

— свободь: *ном. јед.* оубогъıи же ... свободь естъ *Сӯр.* 492.15 и др. *ном. мн.* ѣко свободь бѫдете јв VIII 33 *Мар. Зо. Ас.* оубо свободь сѫтъ сънове мт XVII 26 *Ас.* (= свободьни *Мар.*) и сл.

— различь: многоу и различь гнѣвоу раздрѣшение ... даетъ *Сӯр.* 303.4 (*дат. јед.*) стада различь воловъ *Сӯр.* 42.29 (*ген. мн.*).

— соугоубь: соугоубь дьнесь пришьствие господьне. соугоубь съмотрение · соугоубь человѣколюбие · соугоубь сьнитие · въкоупѣ же сьмѣрение · соугубо къ человѣкомъ посѣщтение. *Сӯр.* 449.1-5 (*ном. јед. ср. р.*).

— оудобь: б(о)же вѣдъı немошть · ı оудобь погъıбение рода чл(овѣ)ча *Еух.* 24а8.

Код речи различь, соугоубь, оудобь обичнија је прилошка употреба.

Као променљиви облици у споменицима се јављају придеви: плънъ, свободьнъ, различьнъ, соугоубъ и соугоубьнъ, оудобъ и оудобьнъ.

ПРОМЕНА ПРИДЕВА ОДРЕЂЕНОГ ВИДА

§ 333. У своме одређеном виду — придеви се мењају по нарочитој, с л о ж е н о ј придевској деклинацији.

Ова деклинација је у ствари спој именичке и заменичке деклинације: настала је срастањем у једну реч именичких облика придева и одговарајућих облика анафорске заменице **jь, *ja, *je*. Првобитно је веза између именичког облика и анафорске заменице била механичка и јасно рашчлањива (исп. *ном. јед. ж. р.* новаꙗ + ѧ *ср.р.* ново + е *ген. јед. м. ср. р.* новаꙗ + ѥго *дат. јед. м. ср. р.* новоу + ѥмоу итд.), али касније — услед гласовних и других промена — извршене су одређене модификације, па је тако створен засебан, нов, трећи тип деклинације.

У оквиру сложене придевске деклинације — према разликама у именичкој промени између основа на *-ŏ-*, *-ā-* и на *-jŏ-*, *-jā-* — издвајају се две варијанте: т в р д а и м е к а.

Обрасци промене

	Тврда варијанта			Мека варијанта		
	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.
Сī. Н.	новъıи	новоѥ	новаꙗ	ничтии	ничтеѥ	ничтаꙗ
Г.	новаѥго		новъıѭ	ничтаѥго		ничтаѭ
Д.	новоуѥмоу		новѣи	ничтоуѥмоу		ничтии
А.	(=Н/Г.)	(=Н.)	новѫ	(=Н/Г.)	(=Н.)	ничтѫ
И.	новъıимь		новоѭ	ничтиимь		ничтеѭ
Л.	новѣѥмь		новѣи	ничтиимь		ничтии
Пл. Н.	новии	новаꙗ	новъıѭ	ничтии	ничтаꙗ	ничтаѭ
Г.		новъıихъ			ничтиихъ	
Д.		новъıимъ			ничтиимъ	
А.	новъıѭ	новаꙗ	новъıѭ	ничтаѭ	ничтаꙗ	ничтаѭ
И.		новъıими			ничтиими	
Л.		новъıихъ			ничтиихъ	
Ду. НА	новаꙗ	новѣи	новѣи	ничтаꙗ	ничтии	ничтии
ГЛ		новоую			ничтоую	
ДИ		новъıима			ничтиима	

Напомене уз промену:

§ 334. У *ном. = ак. = вок. јед. м. р.* — поред првобитних облика на -ъıи одн. -ии (§ 133) типа новъıи и сл. ничтии и сл. — у споменипима се јављају и новији облици:

а) на -ъı одн. -и (добијени сажимањем, исп. § 123) типа новъı (новъи) и сл. (врло често у *Еух. Сав.* често у *Мар. Кл.* обично у *Ас. Зо.* ређе у *Пс.* ретко у *Суūр.* у *Киј.* принесенън VII 20) одн. ничти (ничтı) и сл. (у *Мар. Зо. Ас. Кл. Еух.*).

б) на -ъи одн. -ьи (са ъ одн. ь место јаког редукованог ъı одн. и по угледу на облике неодређеног вида; исп. § 103) типа новъи (новъı, новъı) и сл. (у *Еух. Суūр. Зо. Киј.*) одн. усамљени примери искрьны лк X 36 *Сав.* послѣдьны јв XI 24 *Сав.* ближьны лк X 29 *Сав.* грѫдѫшты мк X 30 лк XVIII 30 *Зо.* сѫштьи *Суūр.* 480.16 въıвъшьи *Суūр.* 482.13 прѣвъıшьи *Суūр.* 469.1.

в) на -ои одн. -еи (са вокализацијом аналошког ъ одн ь): свѧтои лк I 72 *Мар. Зо. Еух.* 17а14 нарицаемои јв XXI 2 *Мар.* приснои *Еух.* 5б.3 нешто чешће у *Пс.* грѣшьнои 9а20 -ои 9б3 земьнои 111б.12 лжкавои 14б.12 нечъстивои 10б.15 прѣподовънои 12а9 38а17 юноı 155а4 одн. ничтеи (ничтеı) и сл. (редовно у *Пс.* у *Еух.* въıшънеи 93а14 дънесьнеи 95б14 прочеи 99б22 сѫштеи 28а23 и др. негашѫштеı мр IX 43, 45 *Зо.* прилепъшеи лк X 11 *Мар.* давъшеи *Еух.* 93б12 въıвъшеи *Еух.* 78а24.

§ 335. У *ном. — вок. јед. ж. р.* и тако исто *ном. — ак.-вок. мн. ср. р.* и *ном. — ак. вок. дв. м. р.* првобитни завршетак -аꙗ јавља се такође у новијим облицима.

а) као -аа (§ 128) често у *Зо. Мар. Ас. Пс. Кл. Мак. īл. Суūр.* редовно *Еух.* у *Сав.* влагаа лк XI 12 *Хил.* нъıнѣшьнѣа II Ба 20.

б) као -а’ место -аа ређе у *Суūр.* нъıнѣшьнꙗ’ жизнь 127.30 невесъка’ чоудеса 94.1 и др. (5 п.).

§ 336. У *īен. јед. м. ср. р.* — поред првобитног завршетка -аѥго (среће се само у *Зо. Мар. Пс. Кл.*) — јављају се у споменицима и новији облици:

а) на -ааго (добијени асимилацијом; исп. § 122): новааго и сл. ничтааго и сл. (преовлађују у *Мар. Ас. Еух. Суūр.* обични у *Зо.* нису ретки у *Пс.* врло ретки у *Кл.*).

б) на -аго (добијени сажимањем; исп. § 123): новаго и сл. ничтаго и сл. (ретко у *Мар. Еух.* нешто обичнији у *Зо. Ас.* у *Суūр.* често са апострофом -а’го преовлађују у *Пс. Кл.* такође *Киј. Сав.*).

У *Сав.* налазимо усамљено: ѥлѣ живого сѫща лк X 30 (можда под утицајем заменичке деклинације, уколико није преписивачева грешка).

§ 337. У *дат. јед. м. ср. р.* — поред првобитног завршетка -оуѥмоу (среће се нешто више у *Зо.* ређе у *Пс. Мар.* усамљено у *Суп.* осѫжденоуѥмоу 251.10) — јављају се и новији облици:

а) на -оуоумоу (добијени асимилацијом, исп. § 122): новоуоумоу и сл. ништоуоумоу и сл. (у *Суп.* ређе *Ас. Мар.*)

б) на -оумоу (добијени сажимањем, исп. § 123): новоумоу и сл. ништоумоу и сл. (у *Зо. Мар. Ас. Сав. Кл. Пс. Еух. Киј.* врло ретко у *Суп.*

У појединим примерима срећу се облици добијени, можда, под утицајем заменичке деклинације (уколико нису обичне преписивачке грешке): у *Ас.* с(вѧ)томоу 32ц26 благовѣрном 14б6б ѥлѣпомоу *Прашк.* 1А22 у *Унд.* с(вѧ)томоу 40.

§ 338. У *акуз. јед. ж. р.* — поред завршетка -жь — срећу се и ређи примери са завршетком -оѫ: новоѫ пѣснь *Кл.* 1а29 д(оу)ховъноѫ пі(штѫ) *Кл.* 3а28 о десноѫ тебе *Пс.* 59а9.

Место -жь налазимо једном -ж': скврънавж' жрътвж *Суп.* 22.8.

§ 339. У *инструменталу једнине м. ср. р.* — поред првобитних облика на -ъімь одн. -имь типа новъімь и сл. (у *Ас.* и редовно у *Суп.*) одн. ништимь и сл. (у *Мар. Ас.* редовно у *Еух. Суп.*) — налазимо такође новије облике:

а) на -ъмь одн. -имь (сажимањем, исп. § 123) типа новъмь и сл. (обично у *Мар. Сав. Пс. Киј. Еух. Кл.* ређи *Ас. Суп.*) одн. ништмь и сл. (у *Зо. Сав. Еух. Су.*).

б) на -ъимь (у *Суп.* врло ретко; у *Зо.* обично — пише се -ъмь).

§ 340. — У *инструменталу једнине ж. р.* — поред чешћег завршетка -оѫ одн. -ѣѫ — срећу се ређи примери на -жь: съ мариѣѫ оврѫженжь емоу женоѫ лк II 5 *Мар. Зо. Ас.* сѫштжь исто *Зо. Еух.* 19б25 надъ сіономъ городѫ с(вѧ)тжь *Пс.* 2а12; чешће у *Суп.* своѣѫ влъховънжь хътростиѫ 7.22 и др.

§ 341. У *локативу једнине. м. ср. р.* тврде варијанте — поред првобитног завршетка -ѣмь типа новѣмь и сл. (у *Мар.* ређе у *Зо. Пс. Кл. Сав. Суп.* срећу се и новији облици:

а) на -ѣмь (добијени асимилацијом после губљења *-j-*, § 122) типа новѣмь и сл. (у *Суп.* врло често).

б) на -мь (добијени сажимањем, § 123) типа новмь у *Мар. Ас. Пс. Зо. Кл. Еух. Сав. Киј.* ретко у *Суп.*).

в) на -ѣмь (добијени дисимилацијом, уп. § 125) типа новѣмь и сл. (у *Ас. Суп.* такође -ѣѥмь 448.1).

У мекој варијанти — поред првобитних облика на -иимь типа ништиимь — срећу се такође и новији облици на -имь (добијени сажимањем) типа ништимь (*Зо. Мар. Ас. Еух. Сав. Суп.*

У *Зо.* налазимо усамљено: кажштеімь сѧ лк XV 10.

§ 342. У *ген. мн.* — поред првобитних облика на -ъіихъ одн. -иихъ типа новъіихъ одн. ништиихъ — срећу се варијантни облици на -ъіхъ одн. -ихъ (§ 123) типа новъіхъ одн. ништихъ и на -ъихъ (§ 339) типа новъихъ.

Код партиципа налазимо још облик на -еихъ: въіваѭштеіхъ лк XIII 17 *Сав.* искѫштеіхъ *Пс.* 28а17 и др.

§ 343. У *дат. мн.* — поред првобитних облика на -ъіимъ одн. -имъ типа новъіимъ одн. ништиимъ — срећу се варијантни облици (*а*) на -ъімъ одн. -имъ (§ 123) типа новъімъ одн. ништимъ и (б) на -ъимъ типа новъимъ.

Код партиципа — исто као у *ген. мн.* — налазимо још и облике на -еимъ у *Зо. Мар. Пс. Суп.*

§ 344. У *инстр. мн.* — поред првобитних облика на -ъіими одн. -иими типа новъіими одн. ништиими - – срећу се варијантни облици на -ъіми одн. -ими (§ 123) типа новъіми одн. ништими и (б) на -ъими (§ 123) типа новъими.

§ 345. У *дат.* — *инстр. дв.* — поред првобитних облика на -ъіма типа новъіима — јављају се варијантни облици на -ъіма (§ 123): гѫкшънъіма ми очима *Еух.* 78а11.

ПОРЕЂЕЊЕ ПРИДЕВА

КОМПАРАТИВ

§ 346. Гради се на два начина:

1) наставцима: -ѣи (*м. р.*), -ѣьши (*ж. р.*), -ѣе (*ср. р.*) у *ном. јед.* и -ѣьш- за основу у осталим падежима (уз јотовање основинског сугласника), нпр. лютъ комп. люштии, люштьши, люште (люштьш-) и сл.

2) наставцима: -ѣи (*м. р.*), -ѣиши (*ж. р.*), -ѣе (*ср. р.*) у *ном. јед.* и -ѣиш- у осталим падежима, нпр. новъ комп. новѣи, новѣиши, новѣе (новѣиш-) и сл.

Напомене:

§ 347. Испред наставка -ⷪии итд. врши се јотовање крајњег сугласника основе (§ 138).

§ 348. Код придева са к, г, х на крају основе испред наставка -ѣи итд. врши се прва регресивна палатализација и промена ѣ>а (§ 131), нпр. горькъ комп. горьчаи, горьчаиши, горьчае (горьчаиш-) и сл. оубогъ комп. оубожаи, оубожаиши, оубожае (оубожаиш-) и сл.

Промена ѣ>а врши се уопште после палаталних сугласника (§ 131), нпр. довль комп. довлаи, довлаиши, довлае (довлаиш-) и сл.

§ 349. Продуктиван је други, „дужи" начин грађења на -ѣи, -ѣиши, -ѣе (-ѣиш-). У споменицима је посведочен код извесних простих, неизведених придева: добръ комп. доброѣи (доброѣиш-), новъ = новѣи, простъ = простѣи, скоръ = скороѣи, старъ = староѣи, славъ = славѣи, чистъ = чистѣи, приснъ = присноѣи, юнъ = юноѣи, любъ = любѣи, мѫдръ = мѫдроѣи, прьвъ = прьвѣи, дрьзъ = дрьзѣи, длъгъ = длъжаи и сл.

Код изведених придева: грѣшьнъ = грѣшьноѣи (грѣшьноѣиш-), длъжьнъ = длъжьнѣи, оусрьдьнъ = оусрьдьнѣи, чьстьнъ = чьстьнѣи и сл. свѣтьлъ = свѣтьлѣи и сл. кротъкъ = кротъчаи, тънъкъ = тънъчаи и сл. человѣколюбивъ = человѣколюбивѣи и сл.

§ 350. Први, „краћи" начин грађења компаратива на -ⷪии, -ⷪьши, -ⷪе (-ⷪьш-) ограничен је на следеће групе придева:

(а) без непорећеног облика од исте основе: болии, больши, боле (больш-); вѫштии (вѫштьш-); мьнии (мьньш-); горьии (горьш-); лоучии, оуниии и соулии (лоучьш-, оуньш- и соульш-).

(б) изведених суфиксима -ъкъ, -ькъ, -окъ (који се у компаративу губе): въисокъ комп. въишии, въишьши, въише (въишьш-), глѫбокъ — глѫбльи, широкъ — ширьии, тѫжькъ — тѫжии; крѣпъкъ (и крѣпъ) — крѣпльи, сладъкъ — слаждии.

(в) извесни прости, неизведени придеви: лихъ — лишии, лютъ — люштии, хоудъ — хоуждии горѫкъ — горѫкьии.

ДЕКЛИНАЦИЈА КОМПАРАТИВА

§ 351. И компаративи се — исто као непорећени придеви — мењају по именичкој деклинацији (у неодређеном виду) и по сложеној придевској деклинацији (у одређеном виду).

Неодређени вид

	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.
Сі.						
Н.	болии	боле	больши	новѣи	новѣе	новѣиши
Г.	больша		большѧ	новѣиша		новѣишѧ
Д.	большоу		больши	новѣишоу		новѣиши
А.	большь (= *Н.*)		большѧ	новѣишь (= *Н.*)		новѣишѧ
И.	большемь		большеⷨ	новѣишемь		новѣишеⷨ
Л.	больши		больши	новѣиши		новѣиши
Пл.						
Н.	больше	больша	большѧ	новѣише	новѣиша	новѣишѧ
Г.	большь		большь	новѣишь		новѣишь
Д.	большемъ		большамъ	новѣишемъ		новѣишамъ
А.	большѧ (= *Н.*)		(= *Н.*)	новѣишѧ (= *Н.*)		(= *Н.*)
И.	больши		большами	новѣиши		новѣишами
Л.	большихъ		большахъ	новѣишихъ		новѣишахъ
Ду.						
Н.	больша	больши	больши	новѣиша	новѣиши	новѣиши
Г.	большоу		большоу	новѣишоу		новѣишоу
Д.	большема		большама	новѣишема		новѣишама
А.	(= *Н.*)			(= *Н.*)		(= *Н.*)
И.	(= *Д.*)			(= *Д.*)		(= *Д.*)
Л.	(= *Г.*)			(= *Г.*)		(= *Г.*)

Напомене уз промену:

§ 352. Наставак -ии (у *ном.-ак. ј. м. р.*) јавља се у следећим варијантним облицима: као -и (§ 103), нпр. болѝ *Зо.* јв XI 19 и др. мьнѝ *Зо.* мт XI 11 лк XV 3 лоучѝ *Кл* 5б.3,8; као -ьи у *Зо.* болы лк XXII 26 вѫшты лк IX 48 у *Кл* лоучъı 5б28 горы 4б11 у *Сав.* болы мт XVIII 1 и др. у *Суӣр.* горьльи 378.28 прѣвъшьи 469.1 у *Кл.* тѫжы 11б36; као -еи: болеи *Мар. Ас.* мьнеи *Мар. Ас.* вѫштен *Мар. Ас.* лоучеи *Мар.* крѣпльеи *Зо. Мар. Ас.* хоуждени *Су.* 386.9.

§ 353. У облику *ном.-ак. ј. ср. р.* — поред облика типа болѣ новѣе — јављају се и облици на -ьше, -ѣише: честьнѣише *Суӣр.* 74.1 множаише 94.29 больше лк XX 47 *Мар.* јв XV 13 *Ас. Сав.*

У *Мар.* налазимо облик доброѣа (место доброѣе) мт XVIII 8 XXVI 11 лк IX 43 (исп. § 125).

§ 354. У *ак. ј. м. р.* — поред првобитних облика на -ьшь, -ѣишь — обично се за *ак.* употребљава облик *ном.*: да плодъ волии сътворитъ јв XV 2 *Мар.* и др. гории ... гнои не искъıдаıеши *Суūр.* 338.29 хоуждеи приносъ показаста *Суūр.* 376.9 и сл.

§ 355. У *ном. мн. м. р.* место првобитног наставка -е често се среће -и (добијен аналогијом према именичким облицима): у *Суūр.* (8x) *Мар.* (4x) *Зо. Ас.* (по 3x) и *Сав.* (1x).

§ 356. У *ном. ак. мн. ср. р.* место наставка -а среће се каткад -и: і въıваıжтъ послѣдьнѣıа горьши пръвъıхъ лк XI 26 *Зо.* (= горьша *Мар.*) и іна вольши сихъ сътворѫ *Суūр.* 23.12

§ 357. Одређени вид

	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.
Сī.						
Н.	волии	вольшее	вольшиıа	новѣки	новѣкишее	новѣкишиıа
Г.		вольшаıего	вольшѧıь		новѣкишаıего	новѣкишѧıь
Д.		вольшоуıемоу	вольшии		новѣкишоуıемоу	новѣкишии
А.	*(= Н/Г.)*	*(= Н.)*	вольшѫıь	*(= Н/Г.)*	*(= Н.)*	новѣкишѫıь
И.		вольшиимь	вольшеıѫ		новѣкишиимь	новѣкишеıѫ
Л.		вольшиимь	вольшии		новѣкишиимь	новѣкишии
Пл.						
Н.	вольшеи	вольшаıа	вольшѧıа	новѣкишеи	новѣкишаıа	новѣкишѧıа
Г.		вольшихъ			новѣкишихъ	
Д.		вольшимъ			новѣкишимъ	
А.	вольшѧıа	вольшаıа	вольшѧıа	новѣкишѧıа	*(= Н.)*	*(= Н.)*
И.		вольшими			новѣкишими	
Л.		вольшихъ			новѣкишихъ	
Ду.						
Н.	вольшаıа	вольшии	вольшии	новѣкишаıа	новѣкишии	новѣкишии
Г.		вольшоую			новѣкишоую	
Д.		вольшиима			новѣкишиима	
А.		*(= Н.)*			*(= Н.)*	
И.		*(= Д.)*			*(= Д.)*	
Л.		*(= Г.)*			*(= Г.)*	

Напомене уз промену:

§ 358. У *ном. ј. м. р.* облик је исти као у неодређеном виду. Сасвим усамљено: менъши сънъ лк XV 12 *Ас.* (= мьнии *Зо.*).

§ 359. У *ном. ј. ж. р.* — поред обичних облика на -ьшиıа, -ѣишиıа — налазимо: вольшаа заповѣдь мт XXII 38 (= вольшиѣ *Мар.*)

§ 360. У *ном.-ак. ј. ср. р.* — поред облика на- шее — ређе се срећу и облици на -ѣе, -ѣее: волее *Суūр.* 526.2 въıшее 303.30 тачаее јв II 10 *Зо.*

§ 361. У *ном. мн. м. р.* место облика на -еи јављају се облици на -ии- множаишии *Суūр.* 197.9 и др. горьшии *Суūр.* 385.30.

СУПЕРЛАТИВ

§ 362. Изражава се на више начина:

(а) префиксном речцом наи + компаратив (среће се врло ретко и само у облику *ср. р.*): наивѫште *Суūр.* 201.20 274.26 наискорѣе *Кл* 8а37 наипаче *Пс.* 64б7 169б2. Такође: наитрѣвьши *Суūр.* 339.30.

(б) обликом компаратива у вези са *ген. мн.* заменице вьсѣхъ или сл.: да вѫдетъ всѣхъ мьнии мк IX 35 *Зо.* сами сѫште вьсѣхъ нечистѣише *Суūр.* 358.14 и сл.

(ц) помоћу прилога са значењем „врло, веома", обично зѣло, или пак префиксним сложеницама са прѣ-: прѣвеликъ, прѣмилостивъ, прѣвъıшьнии, прѣисподьнии и сл.

БРОЈЕВИ

§ 363. Прости (основни) бројеви:

1 єдинъ, єдина, єдино
2 дъва, дъвѣ, дъвѣ
3 трие, три, три
4 четъіре, четъіри, четъіри
5 пать
6 шесть
7 седмь
8 осмь
9 девать
10 десать
11 єдинъ (-на, -но) на десате
12 дъва (дъвѣ) на десате
13 трие (три) на десате
14 четъіре (четъіри) на десате
15 пать на десате
16 шесть на десате
17 седмь на десате
18 осмь на десате
19 девать на десате
20 дъва десати
30 трие десате
40 четъіре десате
50 пать десатъ
60 шесть десатъ
70 седмь десатъ
80 осмь десатъ
90 девать десатъ

100 сто
200 дъвѣ стѣ
300 три ста
400 четъіри ста
500 пать сътъ
600 шесть сътъ
700 седмь сътъ
800 осмь сътъ
900 девать сътъ
1000 тъісѧшти (тъісѧшти)
10000 десать тъісѧшть, тъма

ДЕКЛИНАЦИЈА ПРОСТИХ БРОЈЕВА

§ 364. Број 1 мења се по тврдој варијанти заменичке деклинације и има само облике једнине:

	м. р.	ср. р.	ж. р.
Н.	єдинъ	єдино	єдина
Г.	єдиного		єдиноіѧ
Д.	єдиномоу		єдиної
А.	*(= Н/Г.)*	*(= Н.)*	єдинѫ
И.	єдинѣмь		єдиноіѫ
Л.	єдиномь		єдиної

Напомене:

§ 365. Поред основе єдин- среће се у косим падежима и основа єдьн-: у *Зо.* ни єдьного јв X 41 у *Суӣр.* често.

§ 366. У *ген. ј. ж. р.* — поред заменичког облика єдиноіѧ среће се као изузетак: не имъі чѧсти єдинъі тъмънъі лк XI 36 *Мар.* (= єтеръі *Зо.*).

§ 367. Уз именице које имају само множину, а тако исто у заменичкој служби, срећу се и облици множине: изъ єдинѣхъ оустъ *Суӣр.* 59.20 и сл. єдини отъ кънижъникъ мт IX 3 *Мар.* (= єтери *Зо.*) и сл.

§ 368. У придевској служби може имати облике одређеног вида по сложеној придевској деклинацији: единъıи благъıи *Суūр.* 502.27 единое с(ъ)п(ас)ение *Еух.* 84б13 и сл.

§ 369. Број 2 има само облике двојине и мења се по тврдој варијанти заменичке деклинације:

	м. р.	ср. р.	ж. р.
Н—А.	дъва, ова	дъвѣ, обѣ	дъвѣ, обѣ
Г—Л.		дъвою, обою	
Д—И.		дъвѣма, обѣма	

Напомене:

§ 370. У *даū. дв.* — поред облика дъвѣма — налазимо такође: дъвама лк XVI 13 *Зо.*

§ 371. Број 3 има само облике множине по именичкој деклинацији са основом на *-ĭ-*:

	м. р.	ср. р.	ж. р.
Н.	трие	три	три
Г.		трии	
Д.		трьмъ	
А.		три	
И.		трьми	
Л.		трьхъ	

Напомене:

§ 372. У *ном. мн. м. р.* — поред облика трие — јављају се и варијантни облици с ь м. редукованог и: трьие (§ 104).

§ 373. У *ген. мн.* јављају се такође варијантни облици редукованог и (§ 103): три мк XIV 5 *Мар.* и треи мт XVIII 16 *Ас.*

§ 374. Вокализацијом (§ 76) су добијени облици: *даū. мн.* трьмъ јв II 6 *Мар. Зо. Ас. Охр.* лк XII 23 *Мар. лок. мн.* трехъ мт XXVII 63 лк II 46 *Мар. Ас.* мк VIII 31 јв XII 5 *Ас.*

§ 375. Број 4 има само облик множине по консонантској деклинацији:

	м. р.	ср. р.	ж. р.
Н.	четъıре	четъıри	четъıри
Г.		четъıръ	
Д.		четъıрьмъ	
А.		четъıри	
И.		четъıрьми	
Л.		четъıрьхъ	

Напомене:

§ 376. У *ген. мн.* — поред четъıръ — среће се такође и: четъıрь мт XXIV 31 *Зо. Ас. Сав.* лк II 37 *Зо. Суūр.* (9 x).

§ 377. У *даū.* и *лок.* посведочени су у споменицима само облици: четъıремъ мт XVI 10 *Мар. Зо. Суūр.* 95.18 288.21 и четъıрехъ *Кл.* 14а24 *Су.* 290.15 452.11.

§ 378. Бројеви 5 до 9 имају само облике једнине и мењају се исто као именице женског рода са основом на *ĭ*:

Н. А.	пѧть	шесть	седмь	осмь	девѧть
Г. Д. Л.	пѧти	шести	седми	осми	девѧти
И.	пѧтиѭ	шестиѭ	седмиѭ	осмиѭ	девѧтиѭ

Напомене:

§ 379. У *инсūр.* — поред завршетка -иѭ — срећу се и варијантни облици на -ьıѭ (§ 104): пѧтьıѭ и сл.

§ 380. У *ак.* изузетак представља облик: седмиѭ мк VIII 20 *Зо.* (= седмь *Мар.*).

§ 381. Број 10 мења се исто као бројеви 5 до 9, али остаци у саставу сложених бројева показују да се десѧть првобитно мењало као именица *м. р.* сугласничких основа (на *-т-*):

	Једнина	Двојина	Множина
Н.	десать	десати	десате, десати
А.	десати	десатоу	десать
Г.	десати	десатьма	десатьмъ
Д.	десать	(= *Н.*)	десати
И.	десатиѭ	(= *Д.*)	десатъı
Л.	десати, десате	(= *Г.*)	десатьхъ

Напомене:

§ 382. У *дат.* и *лок. мн.* — поред облика на -ьмъ и -ьхъ — срећу се и облици на -емъ и -ехъ: *Мар. Суп̄р. Кл.*

§ 383. У *ин. јед.* посведочен је само варијантни облик на -ьиѭ (§ 104): десатьиѭ *Зо. Мар. Ас.*

§ 384. Бројеви 11 до 19 представљају конструкције састављене од промењљивих бројева за јединице и непромењљивог облика на десате: 11 = *м. ср. р.* единъ (едино) на десате *јен.* единого на десате *дат.* единомоу на десате итд *ж. р.* една на десате *јен.* единоѣ на десате *дат.* единои на десате итд и сл.

Напомене:

§ 385. Поред обичног на десате среће се усамљено: отъ овою на десати мт XVI 47 *Ас.* (= на десате *Зо.*).

§ 386. Поред обичне промене по заменичкој деклинацији срећу се, ређе, и облици по сложеној придевској деклинацији: единъı же на десате мт XXVIII 16 *Зо. Мар. Ас. Сав.* единоуемоу на десате мр XVI 14 *Зо. Мар.* (= единомоу *Ас.*).

§ 387. Број 20 представља дуалску конструкцију с одговарајућом променом оба саставна дела: *ном.-ак.* дъва десати *јен.-лок.* дъвою десатоу *дат.-ин.* дъвѣма десатьма.

Напомене:

§ 388. Одступање представља облик дъва десатѣ јв VI 19 *Мар.* (= десати *Зо.*).

§ 389. Бројеви 30 и 40 представљају плуралске конструкције с одговарајућом променом оба саставна дела:

Н.	трие десате	четъıре десате
Г.	трии десатъ	четъıръ десатъ
Д.	тремъ десатьмъ	четъıремъ десатьмъ
А.	три десати	четъıри десати
И.	треми десатъı	четъıреми десатъı
Л.	трехъ десатьхъ	четъıрехъ десатьхъ

Напомене:

§ 390. У *ном.* — поред облика четъıре десате — такође: четъıри десати *Суп̄р.* 175.9 177.19.

§ 391. У *дат.* и *лок.* такође: тремъ десатемъ *Суп̄р.* 331.29 тремъ десатемъ лк III 23 *Мар.* къ четъıремъ десатемъ *Суп̄р.* 95.18 трехъ десатехъ *Суп̄р.* 419.21 и др. четъıрехъ десатехъ *Кл.* 4a25 *Суп̄р.* 290.15 и др.

§ 392. У *ак.* — поред четъıри десати — и: дьнии ќ и ноштии ќ те мт IV 2 *Ас.*

§ 393. Са „упрошћеном“ променом у сложеном броју: по девати сътъ и тридесати лѣтѣхъ *Суп̄р.* 9.25.

§ 394. Бројеви 50 до 90 представљају једнинске конструкције састављене од промењљивог броја за јединице и облика *јен. мн.* десатъ: 50 = пать десатъ *јен.-дат.-лок.* пати десатъ *ак.* пать десатъ *ин.* патиѭ десатъ.

Напомене:

§ 395. Одступање представља: възвратиша же са седмь десатии лк X 17 *Зо. Мар.* (= десатъ *Ас.*).

§ 396. Број 100 има промену именице *ср. р. ŏ*-основа: *ном. ј.* сто, *дв.* сътѣ, *мн.* съта *јен.* съта, сътоу, сътъ *дат.* сътоу, сътома, сътомъ итд.

§ 397. Број 200 представља дуалску конструкцију с одговарајућом променом оба дела: *ном.-ак.* дъвѣ сътѣ *ген-лок.* дъвою сътоу *дат.-лок.* дъвѣма сътома.

§ 398. Бројеви 300 и 400 представљају плуралску конструкцију с одговарајућом променом оба дела: три съта и четъіри съта *ген.* трии сътъ и четъіръ сътъ *дат.* трьмъ сътомъ и четъірьмъ сътомъ итд.

§ 399. Бројеви 500 до 900 представљају једнинске конструкције састављене од променљивог броја за јединице и непроменљивог облика *ген. мн.* сътъ: 500 = пѧть сътъ *ген.* пѧти сътъ *дат.* пѧти сътъ итд.

§ 400. Број 1000 мења се као именица *jā*-основа с *ном јед.* на -и (§ 214): тъıсѧшти или тъıсѧшти.

§ 401. Број две хиљаде представља дуалску конструкцију с одговарајућом променом оба дела: *ном.-ак.* дъвѣ тъıсѧшти *ген.-лок.* дъвою тъıсѧштоу *дат.-ин.* дъвѣма тъıсѧштама.

§ 402. Бројеви 3000 и 4000 представљају плуралске конструкције с одговарајућом променом оба саставна дела: *ном.-ак:* три тъıсѧшта и четъіри тъıсѧшта *ген.* трии тъıсѧшть и четъірь тъıсѧшть *дат.* трьмъ тъıсѧштамъ и четъірьмъ тъıсѧштамъ итд.

§ 403. Бројеви 5000 до 9000 представљају сингуларне конструкције с променљивим првим делом: 5000 = пѧть тъıсѧшть *ген.-дат.-лок.* пѧти тъıсѧшть *ак.* пѧть тъıсѧшть *ин.* пѧтиѭ тъıсѧшть.

Напомене:

§ 404. Усамљено стоји облик *ген.* у примеру: паче тъıсѧщи злата и сърєвра *Пс.* 159а4.

§ 405. По излагању А. Вајана (Руководство 188) „Основа тъıсѧшт- својствена је *Мар.* (15 прим.) и *Ас.* (5 прим.): тъıсѧшт- — *Сав.* (3 прим.). У осталим споменицима влада колебање, али преовлађује основа тъıсѧшт-. Без обзира на то што *Суūр.* има 9 примера са тъıсѧшт- и само 2 са тъıсѧшт-, несумњиво да је основа тъıсѧшт- везана за старомакедонску традицију, а такође и српскохрватског западног црквенословенског језика, док је тъıсѧшт- источна основа, старобугарског и руског црквенословенског језика.“

§ 406. Број 10000 = десѧть тъıсѧшть мења се нормално: *ин.* съ десѧтиѭ тъıсѧштъ лк XIV 31 *Мар.* (= съ десѧтиѭ тъıсѧштъ *Зо.* Такође: съ дъвѣма десѧтъма тъıсѧштама лк XIV 31 *Мар. Зо.*).

Именица *ж. р.* тьма — поред значења „огроман број“ — употребљава се и место десѧть тъıсѧшть.

РЕДНИ БРОЈЕВИ

§ 407. Исто као придеви — имају облике неодређеног вида (по именичкој деклинацији) и одређеног вида (по сложеној придевској деклинацији):

1. пръвъ, -ва, -во и пръвъıи, -ваıа, -оıе
2. вътораъ, -ра, -ро и вътораъıи,-раıа, -роıе
3. третии, -иıа, -иıе и третии, -иıаıа, -иıеıе
4. четвръть и четвръть
5. пѧть и пѧть
6. шестъ и шестъıи
7. седмъ и седмъıи
8. осмъ и осмъıи
9. девѧть и девѧть
10. десѧть и десѧть

Напомене:

§ 408. Употреба редних бројева у неодређеном виду (изузев у прилошким изразима типа ис пръва и сл.) доста је ретка у старословенским споменицима: каѣ естъ заповѣдь пръва вьсѣхъ мк XII 28 *Мар.* (= пръваѣ *Зо.*) адамъ бо пръвъ съзъданъ бъıстъ *Суūр.* 482.22 да не вътори ıавимъ сѧ *Суūр.* 73.16 видѣти самого третиıа *Суūр.* 158.1.

§ 409. У промени броја третии јављају се варијантни облици редукованог и (§ 103): *ном. ј. м .р.* трети *Мар. Зо. Ас. Сав.* третьи *Еух.* третьиı *Еух.*третьеи *Еух. Охр. ж. р.* третьѣ *Зо.*

§ 410. Од већих редних бројева у споменицима су посведочени:

11. единъıи на десѧте, единонадесѧтъıи
12. въторъıи на десѧте
13. третии на десѧте
15. пѧтъıи на десѧте
16. шестъıи на десѧте
18. осмъıи на десѧте
19. девѧтъıи на десѧте, девѧтьнадесѧтьнъıи
24. дъводесѧтьнъıи и четврьтъıи
28. дъвадесѧтьнъıи и осмъıи
50. пѧтьдесѧтьнъıи
79. седмьдесѧтьнъıи и девѧтъıи
104. сътьнъıи четврьтъıи

ЗБИРНИ БРОЈЕВИ

§ 411. Јављају се у једнини само у облику *ср. р.* и у сва три рода у множини и двојини:

дъвое, обое
троє
четверо
пѧторо
шесторо
седморо
осморо
девѧторо
десѧторо

Напомене:

§ 412. дъвое, обое и троє мењају се по мекој варијанти заменичке деклинације: ед'но отъ двоего *Суп̄р.* 73.23 да обоемоу вѫдѣта съвѣдѣтела *Суп̄р.* 445.28 дъвои людье ... придѫ *Кл.* 1364 по срѣдѣ дъвоихъ люди*Кл.* 13632 естъ господь обоимъ *Суп̄р.* 322.5 пръстъı емоу отъсѣкати обоѧ *Суп̄р.* 268.4 трои сѫтъ *Суп̄р.* 73.1 и сл.

§ 413. четверо, пѧторо итд. мењају се — као придеви неодређеног вида — по именичкој деклинацији (§ 325): четверо четвориценѣ *Суп̄р.* 360.14 седморо седмиценѣ *Суп̄р.* 360.13 десѧторо кратна *Суп̄р.* 279.15 и сл.

ОСТАЛИ БРОЈЕВИ

§ 414. За мултипликативност и дистрибутивност употребљавају се у споменицима следеће речи и изрази:

(а) дъва кратъı *јев.*
три кратъı *јев.* три крата *Зо.* лк XXII 34,61
пѧть кратъı *Суп̄р.* 103.26
седмь кратъı *Пс.* 16666 седмь кратъ *јев.*
седмь десѧтъ кратъ мт XVIII 22 *Мар. Еух.*
р̄ кратъı лк VIII 8 *Сав.*

Такође: мъногъı кратъı мр V.4 *Мар.* (много кратъı *Зо.*) многъкратъı *Суп̄р.* 323.6 и др. коль кратъı *Мар. Ас. Пс.*

(б) д'вашди *Суп̄р.* 165.12 и др.
триш'ди *Суп̄р.* 526.26 трици *Еух.* 46б25 48б1

Такође: многаш'ди *Суп̄р.* мъногашті *Ас. Сав. Кл. Суп̄р.* многышти *Зоір. одл.* 1.15

(в) въторицеѭ *јев. Пс. Суп̄р.*
третиницеѭ, третинци *јев. Еух. Суп̄р.*
четвориценѣ *Мар. Зо. Суп̄р.*
седмоіценѣ, -мерицеѭ *Ас. Мар. Зо. Пс.* седмиценѣ *Мар. Ас. Сав. Еух. Суп̄р.* седмькратиценѣ лк XVII 4 *Ас.*
съторіценѣ *Мар. Зо. Ас.* сътократиценѣ *Мар. Сав.*
Такође: мъножиценѣ

ГЛАГОЛИ

СИСТЕМ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА

§ 415. Глаголски се облици традиционално деле на две групе:

(а) личне — у којима се предикативношћу однос према лицима одређује (*verbum finitum*) и

(б) неличне — у којима се предикативношћу однос према лицима не одређује (*verbum infinitum*).

§ 416. У оквиру прве групе — личних глаголских облика — разликују се:

(аа) глаголска времена (*tempora verbi*) — у која спадају:

(1) садашње време (*презент*)
(2) прећашње свршено време (*аорист*)
(3) прећашње несвршено време (*имперфекат*)
(4) прошло време (*перфекат*)
(5) давнопрошло време (*плусквамперфекат*)
(6) будуће време (*футур*)
(7) будуће свршено време (*футур егзактни*)

(аб) глаголски начини (*modi verbi*) — међу које спадају:

(8) заповедни начин (*императив*)
(9) могућни начин (*потенцијал*)

(ав) глаголска стања или родови (*genera verbi*): радно стање (*актив*) и трпно стање (*пасив*).

§ 417. У оквиру друге групе — неличних или именских глаголских облика — разликују се следећи појединачни облици:

(10) *инфинитив*
(11) *супин*
(12) *партицип презента актива*
(13) *партицип презента пасива*
(14) *партицип претерита актива*
(15) *партицип претерита пасива*
(16) *партицип перфекта*

ГРАЂЕЊЕ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА

§ 418. С обзиром на своје грађење — глаголски се облици деле на просте и сложене.

Прости глаголски облици — који постају од основе различитим наставцима — јесу: *презент*, *имперфекат*, *аорист*, *императив*, *инфинитив*, *супин* и *партицип презента* и *претерита*, *активни* и *пасивни*, као и *партицип перфекта*.

Сложени глаголски облици — који представљају конструкције састављене од именског облика глагола који се мења и одговарајућег облика помоћног глагола — јесу: *перфекат*, *плусквамперфекат*, *футур*, *футур егзактни* и *потенцијал*, као и облици за *пасив*.

ГЛАГОЛСКЕ ОСНОВЕ

§ 419. Прости глаголски облици граде се од двеју основа: презентске и инфинитивне.

Од презентске основе постају: *презент*, *императив* и *партицип презента активни* и *пасивни*.

Од инфинитивне основе постају: *инфинитив* и *супин*, *аорист*, *партицип претерита активни* и *пасивни* и *партицип перфекта*.

Што се тиче имперфекта — или гради своју посебну основу или се везује за инфинитивну основу, а има и примера приближавања презентској основи.

ВРСТЕ ПРЕЗЕНТСКЕ ОСНОВЕ

§ 420. Презентска основа може бити двојака:

(а) тематска = изведена од корена нарочитим основинским наставцима (што је случај код већине глагола) и

(б) атематска = без основинског наставка, једнака с кореном (што је случај само код неколиких глагола).

Према различном основинском или тематском наставку одн. његовом одсуству — разликују се следеће четири тематске и пета или атематска врста презентске основе:

Врста	Темат. суфикс	Презент	
		2. л. мн.	3. л. мн.
I	*-e/o-*	нес-е-те	несѫтъ (<**nes-o-nti*)
II	*-ne/no-*	кос-не-те	коснѫтъ (<**kos-no-nti*)
III	*-je/jo-*	зна-е-те	знаѭтъ (<**zna-jo-nti*)
IV	*-i-*	нос-и-те	носѧтъ (<**nos-i-nti*)
V	атемат.	ѥс-те	

ВРСТЕ ИНФИНИТИВНЕ ОСНОВЕ

§ 421. Инфинитивна основа може бити једнака с кореном или пак изведена нарочитим тематским суфиксима, према чему се разликују следећих шест врста:

I — једнака с кореном
II — изведена суфиксом *-nǫ-*
III — ,, ,, *-ě-*
IV — ,, ,, *-i-*
V — ,, ,, *-a-*
VI — ,, ,, *-ova-*

Врста	Темат. суфикс	Инфинитив	Основа	
				през.
I	*(коренска)*	нести	*(nes-)*	несѫ, несеши
		вести	*(vez-)*	везѫ, везеши
		вести	*(ved-)*	ведѫ, ведеши
		плести	*(plet-)*	плетѫ, плетеши
		рѣшти	*(rek-)*	рекѫ, речеши
		мошти	*(mog-)*	могѫ, можеши
		грѣти	*(greb-)*	гребѫ, гребеши
		тѣти	*(tep-)*	тепѫ, тепеши
		жити	*(živ-)*	живѫ, живеши
		жѧти	*(žem-)*	жьмѫ, жьмеши
		клѧти	*(klen-)*	кльнѫ, кльнеши
		мрѣти	*(mer-)*	мьрѫ, мьреши
		брати	*(bor-)*	борѫ, бореши
		клати	*(kol-)*	колѭ, колеши
		млѣти	*(mel-)*	мелѭ, мелеши
II	*-nǫ-*	кликнѫти	*(klik + nǫ-)*	клиц-а-ти
		канѫти	*(kap + nǫ-)*	кап-а-ти
		зинѫти	*(zi + nǫ-)*	зи-ја-ти
III	*-ě-*	оумѣти	*(um + ě-)*	оум-ъ, оум-ѣнъ
		видѣти	*(vid + ě-)*	вид-ъ
	(-'a-)	кричати	*(krik + ě-)*	крик-ъ
IV	*-i-*	носити	*(nos + i-)*	нес-ти
		гостити	*(gost + i-)*	гост-ь
V	*-a-*	дѣлати	*(děl + a-)*	дѣл-о
		помагати	*(po-mag + a-)*	помошти (**po-mog-ti*)
VI	*-ova-*	вѣровати	*(věr + ova-)*	вѣр-а
		коуповати	*(kup + ova-)*	коуп-и-ти

ЛИЧНИ НАСТАВЦИ

§ 422. Код свих личних облика заједнички су следећи наставци:

у двојини за	1. лице	-вѣ
	2. лице	-та
	3. лице	-те
у множини за	1. лице	-мъ
	2. лице	-те

У једнини и 3. лицу множине разликовали су се примарни (у презенту) и секундарни (у аористу, имперфекту и императиву) наставци.

Примарни су наставци (**-mi*, **-sĭ*, **-tĭ* и **-ntĭ*) дали у старословенском следеће завршетке:

у једнини	за	1. лице	-мь (атем.) и -ж (темат.)
		2. лице	-си -ши
		3. лице	-тъ
у множини	за	3. лице	-жтъ/-ѫтъ

Секундарни су наставци (**-m*, **-s*, **-t* и **-nt*) дали у старословенском следеће завршетке:

у једнини	за	1. лице	-ъ
		2. лице	—
		3. лице	—
у множини	за	3. лице	-ж/-ѫ

Општи преглед личних наставака

	Примарни		Заједнички	Секундарни
	атематски	тематски		
Сі 1.	-мь	-ж		-ъ
2.	-си	-ши		—
3.	-тъ			—
Пл 1.			-вѣ	
2.			-та	
3.			-те	
Ду 1.			-мъ	
2.			-те	
3.	-жтъ/-ѫтъ			-ж/-ѫ

Напомене уз поједина лица:

§ 423. У *1. лицу једнине* атематског презента -мь у вези са енклитичким и може се јавити у облику -ми-и (§ 106) и -ме-и (§ 76): азъ вамъ прѣдамі-и *Кл.* 5а11 и сл. азъ вамъ прѣдаме-и мт XXVI 15 *Мар.* (= прѣдамь и *Зо.*) и сл.

Наставак -мь јавља се у појединим споменицима (пре свега, у *Суӣр.* и *Ас.*) са ъ м. ь, што несумњиво сведоче примери с редукованим ъі у вези с енклитичким и (§ 106): азъ вамъ прѣдамъі-и *Суӣр.* 407.28 и др.

§ 424. У *3. лицу једнине* — наставак -тъ у вези с енклитичким и и сь може се јавити у облику -тъі-и или -то-и (§ 106) и -то-сь (§ 76): надъ вьсѣмь . . . поставитъі-и мт XXIV 17 *Мар.* и сл. оуѹпъва на г(оспод)ѣ да ізвавіто-і *Пс.* 24а16 и сл. како можето-сь дати јв VI 52 *Мар.* (= сь можетъ *Ас.*) и сл.

— Поред облика с наставком -тъ у споменицима се срећу и облици без икаквог наставка: у *Зо.* достоі ли мр III 4 оуподови сѧ мт XXV 1 подовал лк XVIII 1; у *Мар.* да не бѫде мр XIII 18 не може мр IX 3 є јв XXI 22 и др. нѣ јв VI 63; у *Ас.* вѫде лк XIV 10 сѧде мт XIX 28 є лк XII 34 и др.; у *Сав.* є мт VIII 29 и др. нѣ јв X 12; у *Кл.* є 2а2,7 2б8; у *Пс.* истъни 34а4 оцѣсти 102б.9 погоѹві 102б.10 и др.; у *Суӣр.* много чешће него у другим споменицима, нарочито у другом делу рукописа.

§ 425. У *1. лицу множине* — наставак -мъ у вези с енклитичким и може се јавити у облику -мъı-и или -мо-и (§ 106): аштє оставимъı-и тако јв XI 48 *Мар.* и сл. *имēр.* оувиѣмо-и мт XXI 38 *Ас.* и сл.

— У том облику -мъı овај се наставак среће и ван везе с енклитичким и: мъı вѣмъı јв IX 29 *Зо.* и чешће у *Суūр.*

§ 426. У *3. лицу множине* наставак -тъ у вези с енклитичким и јавља се још у облику -тъı-и (§ 106) и -то-и (§ 76): да оутѣшатъı-и јв XI 19 *Мар.* и др. оувижтъıи мт XVII 23 *Ас.* глаголжтъıи лк XXIV 23 *Охр.* и сл. възнесжто-ı *Пс.* 142б17 въсхвалıто-ı 85а3.

И овде — исто као у 3.л. *jeg.* — срећу се ређи примери без наставка -тъ: у *Ас.* ετερı же не вѣроуıж јв VI 64 слѣпıи прозираж мт XI 5; у *Пс.* поıдж 113а5 процвıтж 120а1 у *Сав.* јако ти б(ог)а възра мт V 8; у *Суūр.* сж 38.12 138.11 504.16 528.10 нарицаж 276.24 начıнж 16.18 оклевештж 413.26.

§ 427. У *3. лицу двојине* — поред старијег наставка -тє — јавља се и наставак -та: у *Зо.* (11 примера поред 87 на -тє) у *Ас.* (10 примера поред 75 на -тє) у *Сав.* по правилу -та, само 3 примера са -тє) у *Суūр.* (по правилу -та, свега 8 примера са -тє).

Такође у *2-3. лицу двојине* у случајевима кад је субјекат женског или средњег рода налазимо у споменицима и наставак -тѣ: у *Сав.* посластѣ же сѣстрѣ јв XI 3 јако видѣстѣ очи мои лк II *Зо.* тєкостѣ, идѣстѣ мт XXVIII 8 естѣ са мт XXVIII 9 *Суūр.* 446.7 вѣроуıєтє 445.17.

ПРОСТИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

ПРЕЗЕНТ

§ 428. Према различном тематском суфиксу одн. његовом одсуству — разликују се четири „тематске“ и пета или „атематска“ врста презента: (I врста = тематски суфикс *-o/e-*; II врста = тематски суфикс *-no/ne-*; III врста = тематски суфикс *-jo/je-* одн. *-'o/'e-*; IV врста = тематски суфикс *-i-* и V врста = без тематског суфикса):

	I врста (*-o/e-*)	II врста (*-no/ne-*)	III врста (*-jo/je-*)	III врста (*-'o/'e-*)	IV врста (*-i-*)	V врста (*атематска*)
Сī						
1.	несж	коснж	знаıж	пишж	ношж	ѣсмь
2.	несєшı	коснєшı	знаıєшı	пишєшı	носıшı	ѣсı
3.	несєтъ	коснєтъ	знаıєтъ	пишєтъ	носıтъ	ѣстъ
Ду						
1.	несєвѣ	коснєвѣ	знаıєвѣ	пишєвѣ	носивѣ	ѣсвѣ
2.	несєта	коснєта	знаıєта	пишєта	носıта	ѣста
3.	несєте	коснєте	знаıєте	пишєте	носıте	ѣсте
Пл						
1.	несємъ	коснємъ	знаıємъ	пишємъ	носımъ	ѣсмъ
2.	несєте	коснєте	знаıєте	пишєте	носıте	ѣсте
3.	несжтъ	коснжтъ	знаıжтъ	пишжтъ	носѧтъ	сжтъ

Напомене

§ 429. Код глагола I презентске врсте са задњом пчаним сугласницима к, г на крају корена врши се испред основинског наставка *-є-* прва регресивна палатализација (§ 131): рекж — речєшı ... рекжтъ и сл. могж — можєшı ... могжтъ и сл. искж — иштєшı ... искжтъ и сл.

§ 430. Код глагола III презентске врсте са *-ij-* у основи јављају се варијантни облици с -ь- место редукованог и у слабом положају (§ 104): пиıж, пиıєшı итд. и пьıж, пьıєшı итд. и сл.

§ 431. Код глагола III презентске врсте са основом на *-аı-*, *-оуı-*, *-ѣı-* може доћи до губљења интервокалног *-j-* (§ 128) и потом до прогресивне асимилације (§ 122) и, даље, до сажимања (§ 123) или пак до дисимилације (§ 125), па се тако у споменицима срећу следећи облици:

— на *-аа-* (<*-аı-*), нпр. у *2. jeg.* прѣвъıваашı Су. 50.6 гнѣваашı са 403.21 съвѣштаашı 510.17 въстаашı *Хил.* I Бб13; у *3.л. jeg.* въıваатъ, дѣлаатъ, знаатъ, подобаатъ и др. (врло често у *Мар. Суūр.*, ређе у *Зо.*); у *2. 1. мн.* знаатє, искоушаатє, троужданатє и др. (често у *Мар.*) у *Зо.* помъıшлѣатє мк VIII 17; у *2. дв.* отрѣшаата мт XIX 33 *Мар.*; у *3. дв.* съвѣштаатє мт XVIII 19 *Мар.*

— на -а- (<-аа-), нпр. *2. л. јед.* повѣдаши *Пс.* 63б19 отъвѣщаваши *Сав.* мт XXVI 62; *3. л. јед.* напѧѣтъ лк XIII 15 *Зо.* овладатъ *Пс.* 27а3 обличатъ *Праш.* II Б 5 *Суӣр.* извавъѥтъ 269.29 погоувѣѥтъ 377.20 прѣставѣѥтъ 238.12 гавѣѥтъ 338.22; *2.л. мн.* прѣвѣѥвате *Суӣр.* 33.28 ставѣѥте 403.24 кланѣте *Ас.* јв IV 22;

— на -оуоу- (<-оуѥ-). нпр. вѣроуоутъ, радоуоутъ сѧ, съвѣдѣтелъствоуоутъ и др. (само у *Мар.*); *2.л. мн.* вѣроуоуте, трѣвоуоуте и др. (само у *Мар.*);

— на -оу- (<-оуоу-), нпр. съвѣдѣтелъствоутъ јв V 32 *Мар.*

— на -ѣ- (<-ѣѣ-), нпр. ицѣлѣтъ лк VII 7 *Зо.* наслѣлѣтъ *Пс.* 34а14;

— на -ѣа- (<-ѣѣ-), нпр. *3.л. јед.* оумѣатъ, цѣлѣатъ, дѣатъ и др. (само у *Мар.*); *2.л. мн.* оумѣате, разоумѣате, оскѫдѣате и др. (само у *Мар.*); *2.л. дв.* дѣата *Мар.* мк XI 3,5;

§ 432. Код глагола III презентске врсте — уколико се тематски суфикс *-jo/je-* додаје непосредно на основу која се завршава сугласником — врши се јотовање (§ 138):

с/ш: тесати/тешѫ, тешеши и сл.
з/ж: мазати/мажѫ, мажеши и сл.
т/шт: трепетати/трепештѫ, трепештеши и сл.
д/жд: зьдати/зиждѫ, зиждеши и сл.
ст/шт: ристати/ришту, ришт̀еши и сл.
к/ч: плакати/плачѫ, плачеши
ск/шт: искати/ишту, ишт̀еши и сл.
г/ж: лъгати/лъжѫ, лъжеши и сл.
р/р̂: орати/орѫ, орѥши и сл.
н/н̂: стенати/стенѭ, стенѥши и сл.
л/л̂: стьлати/стелѭ, стелѥши и сл.
в/вл̂: колѣбати/колѣблѭ, колѣблѥши и сл.
п/пл̂: кѫпати/кѫплѭ, кѫплѥши и сл.
м/мл̂: дрѣмати/дрѣмлѭ, дрѣмлѥши и сл.

§ 433. Код глагола IV презентске врсте — у *1-ом лицу* једнине пред наставком *-ǫ* тематски суфикс *-i-*>*-i̯-*[*j*] и јотује претходни сугласник основе:

с/ш : гласити/глашѫ, гласиши и сл.
з/ж : мразити/мражѫ, мразиши и сл.
т/шт: вратити/враштѫ, вратиши и сл.
ст/шт: крьстити/крьштѫ, крьстиши и сл.
д/жд: видѣти/виждѫ, видиши и сл.

зд/жд: пригвоздити/пригвождѫ, пригвоздиши и сл.
р/р̂ : разорити/разорѭ, разориши
н/н̂ : мьнѣти/мьнѭ, мьниши и сл.
сн/шн̂: къснити/къшнѭ, късниши и сл.
зн/жн̂: блазнити/блажнѭ, блазниши и сл.
л/л̂ : вѣлѣти/вѣлѭ, вѣлиши и сл.
сл/шл̂: мъслити/мъшлѭ, мъслиши и сл.
б/бл̂ : гоубити/гоублѭ, гоубиши
п/пл̂ : трьпѣти/трьплѭ, трьпиши и сл.
м/мл̂ : грьмѣти/грьмлѭ, грьмиши и сл.
в/вл̂ : славити/славлѭ, славиши и сл.

§ 434. По V или атематској врсти — поред ѥсмь — имају облике презента још следећи глаголи:

Инфинитив		вѣдѣти	дати	ѥсти	имѣти
Презент					
Једнина	1.	вѣмь	дамь	ѥмь	имамь
	2.	вѣси	даси	ѥси	имаши
	3.	вѣстъ	дастъ	ѥстъ	иматъ
Двојина	1.	вѣвѣ	давѣ	ѥвѣ	имавѣ
	2.	вѣста	даста	ѥста	имата
	3.	вѣсте	дасте	ѥсте	имате
Множина	1.	вѣмъ	дамъ	ѥмъ	имамъ
	2.	вѣсте	дасте	ѥсте	имате
	3,	вѣдѫтъ	дадѫтъ	ѣдѫтъ	имѫтъ

ИМПЕРАТИВ

§ 435. Градио се од презентске основе, а према различним завршецима у једнини и различном тематском вокалу у двојини и множини издвајају се у старословенском језику следећа два одн. три типа императива:

(а) на -и у једнини и са -ѣ- као тематским вокалом у двојини и множини (= код глагола I и II презентске врсте);

(б) на -и у једнини и са -и- као тематским вокалом у двојини и множини (=код глагола III и IV презентске врсте);

(в) на -ѣ у једнини и с тематским вокалом -и- у двојини и множини (=код глагола V или атематске врсте).

Обрасци

Тип		(а)		(б)			(в)
Врста		I	II	III		IV	V (атемат.)
Сг	1.	—	—	—	—	—	—
	2.	несн	коснн	знаи	пиши	носи	даждь
	3.	несн	коснн	знаи	пиши	носи	даждь
Ду	1.	несѣвѣ	коснѣвѣ	знаивѣ	пишивѣ	носивѣ	дадивѣ
	2.	несѣта	коснѣта	знаита	пишита	носита	дадита
	3.	—	—	—	—	—	—
Пл	1.	несѣмъ	коснѣмъ	знаимъ	пишимъ	носимъ	дадимъ
	2	несѣте	коснѣте	знаите	пишите	носите	дадите
	3.	—	—	—	—	—	—

Напомене:

§ 436. Код глагола I презентске врсте са к, г у основи пред завршетком -и и тематским вокалом -ѣ- вршила се друга регресивна палатализација (§ 134): сѣци, сѣцѣвѣ итд. (през. сѣкѫ) и сл. помози, помозѣвѣ итд. (през. помогѫ) и сл.

§ 437. У завршецима -ии, -иивѣ, -иита, -иите могло је доћи до губљења самогласничког *-j-* и затим до сажимања (§ 123): оуви мк X 19 *Мар.* (оувии *Зо.*) оувимъ мт XXI 38 *Мар.* и сл.

Такође у завршецима -ъи, -ъивѣ итд. (§ 123): оумъı јв IX 7 *Зо. Ас.* (=оумъии *Мар.*) и сл.

§ 438. Код дела глагола III презентске врсте (§ 432) вршило се јотовање основинског сугласника (§ 138): пиши, пишивѣ итд. (през. пишѫ, пишеши *инф.* пьсати) и сл.

§ 439. Код глагола треће презентске врсте поред облика *1-2.л. мн.* типа виимъ — виите и сл. кръıимъ — кръıите и сл. и глаголи̂мъ — глаголи̂те и сл. у споменицима се срећу такође и облици на -ѣ-, -а-, ıа- (м. -и-): у *Зо.* оувиѣмъ мк XII 7 и др. покръıѣте лк XXIII 30 гл(агол)ѣте мт VI 7 емлѣте јв X 37 XIV 11 вънемли̂ѣте мт VI 1 и др. заколѣте лк XV 23 съвѫжате мт XII 30 покажѣте лк XX 24 иштѣте мт VI 33 и др. (укупно 22 примера према 11 са -и); у *Мар.* оувиѣмъ мк XII 7 лк XX 14 възмлѣте лı IX 3 вънемлѣте лк XII 1 и др. емлѣте јв X 37 съвѫжате мт XII 30 иштѣте мт VI 33 и др. покаѣте лк XX 14 осѫжате лк XXIV 39 (17:12); у *Ас.* оувиѣмо-и мт XXI 38 емлѣте јв XXIV 13 вънемлѣте мт VI 1 и др. съвѫжате мт XII 30 осѫжате лк XXIV 39 въсплештат(є) 28а иштѣте мт VII 1 и др. (18:7); у *Сав.* пиıате мт XXVI 29 емлѣте јв XIV 13 вънемлѣте, вънемѣте мт VI 1 и др. гл(агол)ѣте мт VI 7 и др. заколѣте лк XV 23 плачате сѧ лк VIII 52 покажѣте мт XXII 19 покажате лк XVII 14 иштѣте мт VII 7 и др. (14:0); у *Пс.* накажѣте 2Б3 въздеждѣте 174а16 въсплештѣте 60Б3 възиштѣте 84Б18 и др. (6:24); у *Супр.* въпиıамъ 319.25 постелıамъ 341.21 просъıплѣмъ 319.25 алчамъı 430.27 съдаштамъ 341.8 и др. приводаштамъı 447.21 постраждамъ 255.30 виıате 103.3 глаголıате 49.2 покажате 69.21 привѫжате 12.29 и др. възиштате 115.25 отъмештате 507.14 помештате 24.15 (20:10); у *Унд.* съвѫжѣте.

Наведени облици објашњавју се двојако: по С. Куљбакину они „су пореклом стари коњуктиви“ (Стсл. грам. 135), док су по Ван Вејку настали „преношењем *ѐ* из тврдих основа“ (Историја стсл. ј. 306); и по А. Вајану се ова појава „објашњава уопштавањем ѣ ... и развијањем алтернације съли̂ : съли̂ѣ- (съли̂а-) према иди : идѣ- у наставцима“ (Прируч. стсл. ј. 252).

§ 440. Код глагола V или атематске врсте налазимо у једнини јотовање коренског сугласника: даждь, ıаждь и вѣждь.

На овај начин гради императив и тематски глагол видѣти : виждь.

У споменицима се срећу и аналошки облици: дажди *Еух.* 7624 повѣжди 48а20 вижди 11Б10 и др.

Код глагола ѥсмь императив се гради од друге основе: вѫди, вѫдѣвѣ итд., а од имамь гласи: имѣи, имѣивѣ итд. (према *инф.* имѣти)

§ 441. За *1. лице једнине*, *3. л. двојине* и *3. л. множине* обично се употребљава конструкцији да + презент: да не постъıждѫ сѧ *Пс.* 28Б14 и сл. да постъıдѧтъ сѧ безаконьноүıштеі *Пс.* 28Б20 и сл.

Конструкција да + *презент* среће се и у другим лицима: нарочито често у *2. л. јед.*

§ 442. У *Пс.* се у служби *1. л. jeg.* императива сређе облик отъпадѣмъ: аще въздахъ ... отъпадѣмъ оубо отъ врагъ моихъ тъщъ 6а13 („Остатак облика *1. л. jeg.* старог оптатива ... с примарним наставком и графичком заменом ъ тј. м. отъпадѣмь)“ — закључује С. Кульбакин, Стсл. грам. 117).

§ 443. У служби *3. л. множине* императива сређе се облик бѫдѫ: бѫдѫ чрѣсла ваша прѣпрѣсана лк XII 35 *Зо. Мар.* бѫдѫ дньі его малі *Пс.* 144Б20 твоѣ свѣтаѣ ... на очищение намъ бѫдѫ *Киј.* VI 6 и др. (=„Облик *3. л. мн.*коњунктива по своме пореклу ...“ — закључује С. Кульбакин, Стсл. грам. 117).

АОРИСТ

§ 444. У старословенском језику налазимо два одн. три типа аориста:

а) асигматски („јаки“, прости) аорист = без сугласника -С-(„*сиіме*“) као карактеристичног обележја аориста;

ба) сигматски стари аорист = карактеристичним сугласником -С- или пак алтернацијом -Х/С/Ш- и

бб) сигматски нови аорист = с карактеристичном групом -ОХ-/-ОС-/-ОШ-

Тип	а)	ба)				бб)
Инф. осн.	ити (*id-*)	вести (*ved-*)	рећи (*rek-*)	начѧти (*-čę-*)	молити (*moli-*)	ити (*id-*)
Сі 1.	идъ	вѣсъ	рѣхъ	начѧсъ	молихъ	идохъ
2.	иде	вѣде	рече	начѧ	моли	иде
3.	иде	вѣде	рече	начѧ	моли	иде
Ду 1.	идовѣ	вѣсовѣ	рѣховѣ	начѧсовѣ	молиховѣ	идоховѣ
2.	идета	вѣста	рѣста	начѧста	молиста	идоста
3.	идете	вѣсте	рѣсте	начѧсте	молисте	идосте
Пл 1.	идомъ	вѣсомъ	рѣхомъ	начѧсомъ	молихомъ	идохомъ
2.	идете	вѣсте	рѣсте	начѧсте	молисте	идосте
3.	идѫ	вѣсѧ	рѣшѧ	начѧсѧ	молишѧ	идошѧ

а) АСИГМАТСКИ АОРИСТ

§ 445. Градио се само од глагола I инфинитивне врсте са основом на сугласник и II инфинитивне врсте који пред основинским наставком -нѫ- имају сугласник.

Обрасци

Инф. осн.	пасти (**pad-*)	моштн (**mog-*)	врѣшти (**vrьg-*)	оврѣсти (*-*rĕt-*)	гаснѫти (*-*gas-*)	тонѫти (*-*top-*)
Сі						
1.	падъ	могъ	врьгъ	оврѣтъ	оугасъ	оутопъ
2.	паде	може	врьже	оврѣте	оугасе	оутопе
3.	паде	може	врьже	оврѣте	оугасе	оутопе
Ду						
1.	падовѣ	моговѣ	врьговѣ	оврѣтовѣ	оугасовѣ	оутоповѣ
2.	падета	можета	врьжета	оврѣтета	оугасета	оутопета
3.	падете	можете	врьжете	оврѣтете	оугасете	оутопете
Пл						
1.	падомъ	могомъ	врьгомъ	оврѣтомъ	оугасомъ	оутопомъ
2.	падете	можете	врьжете	оврѣтете	оугасете	оутопете
3.	падѫ	могѫ	врьгѫ	оврѣтѫ	оугасѫ	оутопѫ

Напомене:

§ 446. Код глагола са к, г, х на крају основе врши се испред тематског вокала -е- прва регресивна палатализација (§ 131): *1. jeg.* мог-ъ али *2—3. jeg.* мож-е итд. навъıкъ — навъıче итд. исъхъ — исъше итд. исл.

§ 447. У погледу употребе облика асигматског аориста у старословенским споменицима влада следећа ситуација:

— само облици *2—3.л. jeg.* посведочени су од свих глагола са инфинитивном основом на сугласник: ти су се облици не само одржали у глаголском систему него су и истиснули облике сигматског аориста.

— код следећих глагола I инфинитивне врсте посведочени су облици асигматског аориста (поред *2—3. jeg.*):

— ити(през. идѫ, идеши): *1. j.* възидъ *Мар. Ас.* вънидъ, изидъ *Зо. Мар. Ас. Сав.* придъ *Зо. Мар. Ас. Сав. Пс. Кл.* сънидъ *Зо. Мар. Ас.* мимоидъ, обидъ *Пс. 3. дв.* идете *Зо. Мар. Ас. Сав.* придете *Зо. Мар.* изидете, вънидете *Мар. 1. мн.* идомъ *Мар. Ас.* придомъ *Зо. Мар. Ас.* проидомъ *Пс. 2 мн.* вънидете *Зо. Мар. Ас.* изидете, придете *Зо. Мар. 3. мн.* идѫ *Зо. Мар. Ас. Сав.* възидѫ, вънидѫ, изидѫ *Зо. Мар. Ас. Сав. Пс.* отидѫ *Зо. Мар. Ас. Сав. Еух.* придѫ *Зо. Мар. Ас. Пс. Еух.* обидѫ, сънидѫ *Зо. Мар. Ас. Пс.* прѣвъзидѫ *Пс. Еух.* прѣидѫ, проидѫ, разидѫ *Пс.* поидѫ *Сав.*

— ꙗ(ха)ти (ꙗдѫ, ꙗдеши): *3. мн.* прѣѣдѫ *Зо. Мар.* въѣдѫ *Мар.*

— красти (крадѫ, крадеши): *3. мн.* оукрадѫ *Мар.*

— пасти (падѫ, падеши): *3. мн.* падѫ *Мар. Ас. Пс.* въпадѫ, допадѫ *Пс.* припадѫ *Сав.* нападѫ *Мар. Ас. Пс.*

— сѣсти (сѧдѫ, сѧдеши): *1. jeg.* сѣдъ *Пс. 1. мн.* сѣдомъ *Пс. Кл. 3. мн.* сѣдѫ *Мар. Пс.* въсѣдѫ *Зо. Мар. Ас.*

— рѣсти (рѧштѫ, рѧштеши): *1. jeg.* оборѣтъ *Зо. Мар. Ас. Сав. Пс. Еух.* приоборѣтъ *Мар. Сав. 1 мн.* оборѣтомъ *Зо. Мар. Ас. Пс. 3 мн.* оборѣтѫ *Зо. Мар. Ас. Сав. Пс. Еух.* сърѣтѫ *Зо. Мар.* сърѣтете *Мар. Пс.* оборѣтете *Мар. Ас.*

— лешти (лѧгѫ, лѧжеши): *3. мн.* възлегѫ *Мар.*

— врѣшти (врьгѫ, врьжеши): *3. мн.* въврьгѫ *Зо. Мар. Ас.* отъврьгѫ *Зо. Мар. Пс. Еух.* привръгѫ *Зо. Мар.* извръгѫ *Мар. Ас.*

— мошти (могѫ, можеши): *1. jeg.* възмогъ *Пс. 1. мн.* възможомъ *Зо. Мар. Ас. 2. мн.* можете *Еух. 3. мн.* могѫ *Мар. Сав.* възмогѫ *Зо. Мар. Ас. Сав.* прѣмогѫ, изнемогѫ, изнеможете *Пс.*

— лѣсти (лѣзѫ, лѣзеши): *3. мн.* вълѣзѫ *Зо. Мар. Ас.* излѣзѫ *Зо. Мар.*

— трясти (трясѫ, трясеши): *3 мн.* сътрясѫ сѧ *Ас.*

од следећих глагола II инфинитивне врсте посведочени су облици асигматског аориста:

— вѣгнѫти (корен *běg-*): *1. j.* привѣгъ *Еух. 3. мн.* отъвѣгѫ *Еух.*

— вънкнѫти (**vyk-*): *3. мн.* навънкѫ *Пс.*

— вънѫти (**vęd-*): *3 мн.* присвѧдѫ *Зо. Мар.*

— гаснѫти (**gas-*): *3. jeg.* оугасе *Суп.*

— глънѫти (**glьb-*): *1. jeg.* оуглевъ *Пс. 3. мн.* оуглъбѫ

— гонезнѫти (**gonez-*): *3. jeg.* гонезе *Суп.*

— гънѫти (**gyb-*): *3. мн.* погъибѫ *Пс.*

— двигнѫти (**dvig-*): *1. jeg.* въздвигъ *Пс. Еух. 3 мн.* въздвигѫ *Сав. Пс.*

— жаснѫти (**žas-*): *2. дв.* оужасете сѧ *Мар. 3. мн.* оужасѫ сѧ *Зо. Мар. Ас.*

— зѧбнѫти (**zęb-*): *3. мн.* прозѧбѫ *Мар.*

— кленѫти (*klep-*): *3. jeg.* заклепе *Kuj.*

— крьснѫти (**krьs-*) *3. мн.* въскрьсѫ *Суп.*

— къснѫти (**kys-*) *3. мн.* въскъсѫ *Ас.*

— льнѫти (**lьp-*): *3. jeg.* прильпе *Пс.*

— лѧкнѫти (**lęk-*): *3. jeg.* налѧче *Суп.*

— млькнѫти (**mlьk-*): *3. мн.* оумлъкѫ *Пс.*

— мрькнѫти (**mrьk-*): *3. jeg.* помръче *Мар.*

— никнѫти (**nik-*): *3. мн.* възникѫ *Пс.*

— нъзнѫти (*nъz-*): *3. мн.* оунъзѫ *Пс. Еух.*

— стигнѫти (**stig-*): *3. jeg.* постиже *Мар. Суп.*

— сънѫти (**sъp-*): *3. jeg.* оусъпе *Кл.*

— съхнѫти (**sъch-*): *1. jeg.* иссохъ *Пс. 3. мн.* исъхѫ *Мар.* сосъхѫ *Пс.*

— тонѫти (**top-*): *3. мн.* оутопѫ *Мар. Ас.* истопѫ *Сав.*

— тъкнѫти (**tьk-*): *3. мн.* потъкѫ сѧ *Сав.*

— тѧгнѫти (**tęg-*): оутяже *Kuj.*

— хръмнѫти (**chrъm-*): *3 мн.* охръмѫ *Пс.*

— чезнѫти (**čez-*): *3 мн.* ичезѫ, иштезѫ *Пс. 3. дв.* иштезете *Пс.*

(б) СИГМАТСКИ СТАРИ АОРИСТ

§ 448. Градио се од свих глагола: (а) са инфинитивном основом на сугласник и (б) са инфинитивном основом на самогласник, при чему се у оба случаја јавља у две варијанте: (α) са остајањем -с- или (β) са смењивањем -х/с/ш- у току промене.

(а) ГЛАГОЛИ С ИНФ. ОСНОВОМ НА СУГЛАСНИК

§ 449. За грађење аориста код ових глагола карактеристични су следећи моменти:

— дуљење основинског самогласника: -о-><-а-, -е-><-ѣ- одн. -а (§ 131), ь-><-и-;

— додавање непосредно на основу аорисног суфикса -с-, који у току промене остаје или се смењује са -х/ш- (кад се инфинитивна основа свршава на -г-, -к-);

— губљење основинског сугласника испред -ѣ- одн. -х/с/ш-;

— облици 2—3.л. јед. узимају се од асигматског аориста (§ 447).

Обрасци

Инф. осн.	вости (*bod-)	вести (*ved-)	чисти (*čit-)	рећи (*rek-)	жећи (*žeg-)
Сі. 1.	васъ	вѣсъ	чисъ	рѣхъ	жахъ
2.	[водѣ]	[ведѣ]	[чьтѣ]	[рече]	[жеже]
3.	[водѣ]	[ведѣ]	[чьтѣ]	[рече]	[жеже]
Ду. 1.	васовѣ	вѣсовѣ	чисовѣ	рѣховѣ	жаховѣ
2.	васта	вѣста	чиста	рѣста	жаста
3.	васте	вѣсте	чисте	рѣсте	жасте
Пл. 1.	васомъ	вѣсомъ	чисомъ	рѣхомъ	жахомъ
2.	васте	вѣсте	чисте	рѣсте	жасте
3.	васѧ	вѣсѧ	чисѧ	рѣшѧ	жашѧ

Напомене:

§ 450. Облици варијанте на -ѣ- посведочени су у споменицима код следећих глагола:

— вести (през. ведѫ, ведеши): *1. јед.* възвѣсъ *Пс.* привѣсъ *Зо. Мар. Ас. 1. мн.* възвѣсомъ *Зо. Мар. Ас. 2. мн.* възвѣсте *Мар. Ас.* привѣсте *3. Мар. Ас. 3. мн.* вѣсѧ, привѣсѧ *Зо. Мар. Ас.* възвѣсѧ *Мар.* извѣсѧ *Мар. Ас.* повѣсѧ *Мар. 3. дв.* възвѣсте *Мар. Пс.* привѣсте *Мар. Ас.* извѣсте *Пс.*

— нести (несѫ, несеши): *1. јед.* възнѣсъ *Пс. 3. мн.* възнѣсѧ *Зо. Мар. Ас. Сав.* принѣсѧ *Мар. Ас. Охр. 3. дв.* възнѣсте *Ас. Пс.*

— грети (гревѫ, гревеши): *3. мн.* погорѣсѧ *Мар. Ас.*

— врѣсти (врьзѫ, врьзеши): *1. јед.* отврѣсъ *Пс. 3. мн.* отврѣсѧ сѧ *Мар. Ас. Пс. Еух. 3. дв.* отврѣсте сѧ *Мар. Ас.* разврѣсте *Мар.*

— трсти (трсѫ, трсеши): *1. јед.* сътрсъ сѧ *Пс.* сътрсѧ сѧ *Мар.*

— цвисти (цвьтѫ, цвьтеши): *3. мн.* процвисѧ *Кл.*

— вости (водѫ, водеши): *3. мн.* провасѧ *Зо. Мар. Ас.*

— влюсти (влюдѫ, влюдеши): *1. јед.* съвлюсъ *Мар. Ас. 3. мн.* съвлюсѧ *Мар. Ас.*

§ 451. Облици варијанте на -х/с/ш- посведочени су у споменицима код следећих глагола:

— рећи (рекѫ, речеши): *1. јед.* рѣхъ *Зо. Мар. Ас. Пс. Еух. Суӣр. 1. мн.* рѣхомъ *Ас. Кл. Суӣр. 2. мн.* рѣсте *Мар. Ас. Суӣр. 3. мн.* рѣшѧ *Зо. Мар. Ас. Сав. Унд. Пс. Еух. Суӣр.* нарѣшѧ *Зо. Мар. Сав. Охр. Суӣр.* прорѣшѧ *Зо. Мар. Ас. Сав. 3. дв.* рѣсте, рѣста *Зо. Мар. Ас. Сав. Охр. Суӣр.* издрѣсте *Пс.*

— тећи (текѫ, течеши): *1. јед.* тѣхъ *Пс. 3. мн.* тѣшѧ, истѣшѧ *Пс.* потѣшѧ *Пс. Еух* притѣшѧ, потѣшѧ *Мар. 3. дв.* тѣсте *Зо. Мар. Ас.*

— сѣћи (сѣкѫ, сѣчеши): *3. мн.* расѣшѧ *Пс.*

— влѣћи (влѣкѫ, влѣчеши): *1. јед.* въвлѣхъ *Пс. 1. мн.* облѣхомъ *Еух. 3. мн.* облѣшѧ *Зо. Мар. Ас. Пс.* съвлѣшѧ *Зо. Мар. Ас. Еух.*

— лѧћи (лѧкѫ, лѧчеши): *1. јед.* сълѧхъ *Еух. Пс. 3. мн.* сълѧшѧ, налѧшѧ *Пс.*

— жећи (жегѫ, жежеши): *3. мн.* възжѣшѧ *Пс.*

§ 452. Облици по обе варијанте посведочени су код следећих глагола с инфинитивном основом на сугласник:

— чисти (чьтѫ, чьтеши): *3. мн.* чисѧ *Мар. Ас.* и чишѧ *Зо.* ичисѧ *Пс.*

— мѧсти (мѧтѫ, мѧтеши): *1. јед.* съмѧсъ *Пс. 1. мн.* съмѧсомъ *Пс. 3. мн.* съмѧсѧ и съмѧшѧ *Пс.* съмѧшѧ *Мар. Ас.* възмѧсѧ *Пс.* и възмѧшѧ *Мар.*

ѣсти (ѣмь *3. мн.* ѣдѧтъ): ѣсъ *Пс.* ѣхъ *Суӣр. 1. мн.* ѣсмъ *Мар.* и ѣхомъ *Ас. Сав. 3. мн.* ѣсѧ *Мар. Ас. Пс.* поѣсѧ, съѣсѧ *Пс.* и ѣшѧ *Зо. Мар. Ас. Сав.* ѣшѧ *Суӣр.*

§ 453. Облици *2-3. лица једнине* узимају се од асигматског аориста: вѣсъ — веде, нѣсъ — несе, отврѣсъ — отвръзе, чисъ — чьте и сл. рѣхъ — рече, жахъ — жеже и сл.

Од глагола ѣсти *2-3. јед.* гласи: ѣстъ *Зо. Мар. Ас. Пс.* ѣстъ *Сав. Суӣр.* поѣстъ *Пс.* съѣстъ *Зо. Ас. Мар. Пс.* (§ 455) и изѣ *Суӣр.* 105.19 220.18.

(б) ГЛАГОЛИ С ИНФ. ОСНОВОМ НА САМОГЛАСНИК

§ 454. Имају следеће карактеристичне моменте у грађењу аориста:

— варијанта на -х/с/ш- овде се уопштила код свих глагола — једино се још код глагола с инф. основом на -ѧ- срећу облици са чувањем -ѣ- у току промене.

— облици 2-3.л. јед. представљају чисту основу — једино се код једносложних основа среће проширење -тъ (-стъ)

Обрасци

Инф. осн.	носити (носи-)	видѣти (видѣ-)	знати (зна-)	минѫти (минѫ-)	начѧти (-чѧ-)
Сі					
1.	носихъ	видѣхъ	знахъ	минѫхъ	начѧсъ и начахъ
2.	носи	видѣ	зна	минѫ	начѧ(тъ)
3.	носи	видѣ	зна	минѫ	начѧ(тъ)
Ду					
1.	носиховѣ	видѣховѣ	знаховѣ	минѫховѣ	начѧсовѣ начѧховѣ
2.	носиста	видѣста	знаста	минѫста	начѧста
3.	носисте	видѣсте	знасте	минѫсте	начѧсте
Пл					
1.	носихомъ	видѣхомъ	знахомъ	минѫхомъ	начѧсомъ начѧхомъ
2.	носисте	видѣсте	знасте	минѫсте	начѧсте
3.	носиша	видѣша	знаша	минѫша	начѧсѧ начѧша

Напомене:

§ 455. Код глагола са инфинитивном основом на -ѧ- посведочени су у споменицима следећи облици аориста:

ѭти (имѫ, имеши): *1. jeg.* отъѭсъ *Пс.* поѭсъ *Мар.* приѭсъ *Мар. Ас. Еух. Пс.* възѧхъ *Пс. Суӣр.* поѭхъ *Зо. Ас. Сав.* приѭхъ *Мар. Ас. Еух. Пс.* възѧхъ *Пс. Суӣр.* поѭхомъ *Зо. Ас. Суӣр.* приѭсомъ *Ас. Зо. Суӣр. 1. мн.* ѭсомъ *Мар.* и ѭхомъ *Зо. Ас. Суӣр.* приѭсомъ *Ас. Зо. Суӣр. 1. мн.* ѭсомъ *Мар.* и ѭхомъ *Зо. Ас. Суӣр.* сънѧсомъ *Пс.* и приѭхомъ *Зо. Суӣр.* възѧсомъ *Мар.* и възѧхомъ *Зо.* сънѧсомъ *Пс.* и приѭхомъ *Зо. Суӣр.* възѧсомъ *Мар.* и възѧхомъ *Зо.* сънѧсомъ *Еух.* пѫѭхомъ *Суӣр. 3. мн.* ѭсѧ *Зо. Мар. Ас. Пс.* и ѭша *Зо. Ас. Сав. Еух. Суӣр.* възѧсѧ *Зо. Мар. Ас.* и възѧша *Зо. Мар. Ас. Сав. Су.* обѧсѧ *Мар. Ас. Пс. и* обѧша *Зо.* поѭсѧ *Мар.* и поѭша *Зо. Су.* приѭсѧ *Мар. Ас.* и приѭша *Зо. Мар. Сав. Суӣр.* пѫѭсѧ *Мар.* и пѫѭша *Суӣр.* въспиѭша, сънѧша *Суӣр.*

— чѧти (-чьнѫ, -чьнеши): *1. jeg.* начѧсъ *Пс.* и начахъ *Суӣр. 1. мн.* начѧхомъ *Суӣр. 3. мн.* начѧсѧ *Зо. Мар.* и начѧша *Зо. Ас. Сав. Суӣр.*

— пѧти (-пьнѫ, -пьнеши): *1. мн.* пропѧхомъ, распѧхомъ *Суӣр. 3. мн.* пропѧсѧ *Зо. Мар.* и пропѧша *Зо. Мар. Су.* распѧсѧ *Ас.* и распѧша *Зо. Ас. Сав. Суӣр.*

клѧти (кльнѫ, кльнеши): *1. jeg.* клѧсъ сѧ *Пс. 3 мн.* проклѧша *Суӣр.*

§ 456. У 2—3. л. *jeg.* проширење -тъ одн. -стъ (пренесено из презента) среће се у споменицима код следећих глагола:

ѭти: ѭтъ *Зо. Мар. Ас.* поѭтъ, приѭтъ, възѭтъ *Зо. Мар. Ас. Сав. Пс. Еух. Кл. Суӣр.*

чѧти: начѧтъ *Зо. Мар. Ас. Сав. Кл.* зачѧтъ *Зо. Мар. Ас. Сав. Пс. Еух. Суӣр.*

пѧти: распѧтъ *Еух.* запѧтъ *Пс.*

клѧти: клѧтъ сѧ *Зо. Мар. Ас. Пс.*

мрѣти: мрѣтъ *Ас.* оумрѣтъ *Зо. Мар. Ас. Сав. Кл. Суӣр. Хил.*

жрѣти: пожрѣтъ *Пс.*

стрѣти: прострѣтъ *Зо. Мар. Ас. Пс.*

пѣти: пѣтъ *Пс.* въспѣтъ *Зо. Мар. Еух.*

пити: питъ *Зо. Мар. Ас.*

вити: повитъ *Зо. Мар. Сав.* обитъ *Зо. Мар. Сав.*

жити: прижитъ *Суӣр.*

дати: дастъ, въдастъ, подастъ, прѣдастъ и сл.

въити: въистъ, прѣвъистъ, извъистъ, съвъистъ и сл.

(55) СИГМАТСКИ НОВИ АОРИСТ

§ 457. Гради се — исто као асигматски аорист — само од глагола I врсте с инф. основом на сугласник и II врсте који пред основинским наставком -нѫ- имају сугласник.

Обрасци

Инф. осн.	вести (*ved-)	рѣшти (*rek-)	бости (*bod-)	двигнѫти (*dvig-)	оутонѫти (-*top-)
Сі 1.	ведохъ	рекохъ	бодохъ	двигохъ	оутопохъ
2.	веде	рече	воде	движе	оутопе
2.	веде	рече	воде	движе	оутопе
Ду 1.	ведоховѣ	рекоховѣ	бодоховѣ	двигоховѣ	оутопоховѣ
2.	ведоста	рекоста	бодоста	двигоста	оутопоста
3.	ведосте	рекосте	бодосте	двигосте	оутопосте
Пл 1.	ведохомъ	рекохомъ	бодохомъ	двигохомъ	оутопохомъ
2.	ведосте	рекосте	бодосте	двигосте	оутопосте
3.	ведоша	рекоша	бодоша	двигоша	оутопоша

Карактеристични моменти у грађењу овог аориста јесу:
— уметање вокала -о- између основе и обележја сигматског аориста -х/с/ш-.
— облици *2—3.л. јед.* узимају се од асигматског аориста.

Напомене:

§ 458. Код глагола са превојем вокала у корену јавља се исти превојни ступањ као у асигматском аористу одн. презенту: врѣшти (врьгѫ, врьжеши): *1. јед.* въвръгохъ *Супр. 2. мн.* въвръгосте, отъвръгосте *Супр. 3. мн.* въвръгошѧ *Зо. Сав. Супр.* извръгошѧ *Зо. Сав.* врьгошѧ, отъвръгошѧ, повръгошѧ, привръгошѧ, съвръгошѧ *Супр.*

-врѣсти (-врьзѫ, -врьзеши): *3. мн.* отвръзошѧ *Зо. Сав. Супр.* разврьзошѧ *Супр. 2. дв.* отвръзосте *Зо. Ас. Сав.*

чисти (чьтѫ, чьтеши): *1. јед.* почтохъ *Супр. 3. мн.* чьтошѧ *Сав.*

цвисти (цвьтѫ, цвьтеши): *3. мн.* процвьтошѧ *Супр.*

§ 459. Сигматски нови аорист је каснија, аналошка творевина: уопште га нема у *Мар. Пс. Кл.*; у *Еух.* има свега неколико примера, у *Ас.* више, а у *Зо.* је однос према старим облицима равноправан; у *Сав.* асигматски се аорист још сређе напоредо са новим сигматским, док је стари сигматски типа вѣсъ скоро сасвим нестао (изузев обичног рѣхъ); у *Супр.* — изузев облика рѣхъ — нови сигматски аорист доминира (усамљено *3. мн.* въскрьсѫ 471.4).

ИМПЕРФЕКАТ

§ 460. Има код свих глагола без обзира на основу следеће завршетке:

Сі	1.	-ахъ	*Ду.*	1.	-аховѣ	*Пл.*	1.	-ахомъ
	2.	-аше		2.	-ашета		2.	-ашете
	3.	-аше		3.	-ашете		3.	-ахѫ

С обзиром на основу којој се ти наставци додају — разликују се следећи начини грађења имперфекта:

§ 461. (а) код глагола с инфинитивима на -ати и -ѣти: горњи се наставци додају непосредно на инфинитивну основу, па су тако добијени завршеци -аахъ, -ѣахъ итд.

Обрасци

Инф. осн.	знати (зна-)	вѣровати (вѣрова-)	стоѩти (стоѩ-)	видѣти (видѣ-)	имѣти (имѣ-)
Сі					
1.	знаахъ	вѣроваахъ	стоѩаахъ	видѣахъ	имѣахъ
2.	знааше	вѣрооваше	стоѩааше	видѣаше	имѣаше
3.	знааше	вѣрооваше	стоѩааше	видѣаше	имѣаше
Ду					
1.	знаахове	вѣроваахове	стоѩаахове	видѣахове	имѣахове
2.	знаашета	вѣроваашета	стоѩаашета	видѣашета	имѣашета
3.	знаашете	вѣроваашете	стоѩаашете	видѣашете	имѣашете
Пл					
1.	знаахомъ	вѣроваахомъ	стоѩаахомъ	видѣахомъ	имѣахомъ
2.	знаашете	вѣроваашете	стоѩаашете	видѣашете	имѣашете
3.	знаахѫ	вѣроваахѫ	стоѩаахѫ	видѣахѫ	имѣахѫ

§ 462. (б) код осталих глагола — имперфекат се гради од нарочите основе проширене самогласником -ѣ- одн. -ѧ- (-ѩ-), према чему се издвајају следеће три варијанте:

(ба) на -ѧахъ, -ѧаше итд. = код глагола IV врсте с инфинитивном основом на -и- (које прелази у -ї- и јотује претходни сугласник):

Инф. осн.		носити (*nosi-)	ходити (*chodi-)	молити (*moli-)	хранити (*chrani-)
Сі	1.	ношаахъ	хождаахъ	молѩаахъ	хранѩаахъ
	2.	ношааше	хождааше	молѩааше	хранѩааше
	3.	ношааше	хождааше	молѩааше	хранѩааше
Дв	1.	ношаахове	хождаахове	молѩаахове	хранѩаахове
	2.	ношаашета	хождаашета	молѩаашета	хранѩаашета
	3.	ношаашете	хождаашете	молѩаашете	хранѩаашете
Мн	1.	ношаахомъ	хождаахомъ	молѩаахомъ	хранѩаахомъ
	2.	ношаашете	хождаашете	молѩаашете	хранѩаашете
	3.	ношаахѫ	хождаахѫ	молѩаахѫ	хранѩаахѫ

§ 463. (бб) на -ꙗахъ, -ꙗаше итд. = код глагола с кореном на -и-, -ъі-, -оу-:

Инф. осн.		вити (*bi-)	кръıти (*kry-)	чоути (*ču-)
Сі	1.	виꙗахъ	кръıꙗахъ	чоуꙗахъ
	2.	виꙗаше	кръıꙗаше	чоуꙗаше
	2.	виꙗаше	кръıꙗаше	чоуꙗаше
Ду	1.	виꙗаховѣ	кръıꙗаховѣ	чоуꙗаховѣ
	2.	виꙗашета	кръıꙗашета	чоуꙗашета
	3.	виꙗашете	кръıꙗашете	чоуꙗашете
Пл	1.	виꙗахомъ	кръıꙗахомъ	чоуꙗахомъ
	2.	виꙗашете	кръıꙗашете	чоуꙗашете
	3.	виꙗахѫ	кръıꙗахѫ	чоуꙗахѫ

§ 464. (бв) на -ѣахъ, -ѣаше итд. = код глагола с инфинитивном основом на сугласник (при чему ѣ>а после ч, ж добијених првом регресивном палатализацијом) и код малобројних имперфективних глагола II врсте на -нѫ-:

Инф. осн.		нести (*nes-)	вести (*ved-)	тешти (*tek-)	мошти (*mog-)	сѣхнѫти (*sѣch-)
Сі						
	1.	несѣахъ	ведѣахъ	течаахъ	можаахъ	сѣхнѣахъ
	2.	несѣаше	ведѣаше	течааше	можааше	сѣхнѣаше
	3.	несѣаше	ведѣаше	течааше	можааше	сѣхнѣаше
Ду						
	1.	несѣаховѣ	ведѣаховѣ	течааховѣ	можааховѣ	сѣхнѣаховѣ
	2.	несѣашета	ведѣашета	течаашета	можаашета	сѣхнѣашета
	3.	несѣашете	ведѣашете	течаашете	можаашете	сѣхнѣашете
Пл						
	1.	несѣахомъ	ведѣахомъ	течаахомъ	можаахомъ	сѣхнѣахомъ
	2.	несѣашете	ведѣашете	течаашете	можаашете	сѣхнѣашете
	3.	несѣахѫ	ведѣахѫ	течаахѫ	можаахѫ	сѣхнѣахѫ

Напомене:

§ 465. У *2. лицу множине* и *2-3. лицу двојине* — поред првобитних облика на -шете, -шета — у споменицима се јављају и новији облици на -сте, -ста (под утицајем сигматског аориста): у *Зо.* и *Кл.* их уопште нема; у *Мар.* само у примеру поношаасте мт XXVII 44 (-ашете *Зо.*); у *Ас.* новији су облици скоро равноправни са старијим (7:9); у *Суӣр.* нови облици преовлађују (40:5), а у *Сав.* налазимо само нове облике на -сте, -ста место првобитних на -шете, -шета.

§ 466. У слоговима -аа-, -ѣа- може доћи до сажимања у -а- (§ 123) одн. -ѣ- (§ 113): вьпиꙗахѫ поред вьпиаахѫ и сл. идѣахѫ поред идаахѫ и сл.

У *Зо.* и *Мар.* сажети облици су још ретки; у *Ас. Пс.* и *Еух.* сажети облици су већ много чешћи; у *Сав.* налазимо само новије, сажете облике, док су у *Суӣр.* обични несажети облици (у *Суӣр.* такође налазимо: словѣѣше 56.17 начьнѣѣхомъ сѧ 73.9 градѣѣше 349.21 гадѣѣше 274.6 297.15 пѫстанѣѣше 515.18 растѣѣше 40.19; строиꙗаше 389.18 твориꙗаше 473.20 и др.

§ 467. У *Суӣр.* налазимо аналошке облике типа: приходѣахѫ 568.25 (м. прихождаахѫ) и не радѣахѫ 180.2 (м. не раждаахѫ).

§ 468. Код глагола къıти (през. несмь, неси) у значењу имперфекта употребљавају се облици сигматског аориста од основе вѣ-:

Сі	1. вѣхъ	*Ду*	1. вѣховѣ	*Пл*	1. вѣхомъ
	2. вѣ		2. вѣста		2. вѣсте
	3. вѣ		3. вѣсте		3. вѣшѧ

У споменицима се срећу такође аналошки облици: *3. јед.* вѣаше и вѣше *3. дв.* вѣашете, вѣаста, вѣсте, вѣста *3. мн.* вѣахѫ, вѣхѫ.

§ 469. Глаголи ити и ꙗхати граде имперфекат од основе која се јавља у презенту:

ити *ӣрез.* идѫ, идеши *имӣф.* идѣахъ, идѣаше итд.

ꙗхати (ꙗдѫ, ꙗдеши): ꙗдѣахъ, ꙗдѣаше итд.

Такође — од дати (*ӣрез.* дамь *3. мн.* ддѧтъ): ддѣахъ итд.

§ 470. Следећи глаголи са алтернацијом у корену имају облике имперфекта ослоњене на презентску основу:

-чѧти (чьнѫ, чьнеши): начьнѣѣхомъ *Суӣр.* 73.9

клѧти (кльнѫ, кльнеши): клъняахѫ сѧ *Пс.* 119.7 кльняхѫ сѧ *Пс.* 61.5

дѫти (дъмѫ, дъмеши): дьмѣ'ше сѧ *Суӣр.* 239.27

слоүти (словѫ, словеши): словѣѣше *Суӣр.* 56.17

мрѣти (мьрѫ, мьреши): мьрѣ'хѫ *Суӣр.* 398.24

жрѣти (жьрѫ, жьреши): жьрѣахѫ мк XIV 12 *Зо. Мар*

врати (ворѭ, ворѥши): ворѣахѫ сѧ *Пс.* 119.7

млѣти (мелѭ, мелѥши): мелѧаше *Суӣр.* 565.10

пѣти (поѭ, поѥши): поѧше *Суӣр.* поѣхѫ *Пс.* 68.13 *Кл.* 7а34 поѧахѫ, поѧхѫ *Суӣр.* поѧста *Суӣр.*

§ 471. Такође — код неких глагола с различном инфинитивном и презентском основом среће се колебање одн. двојаки облици имперфекта:

зъвати (зовѫ, зовеши): зъваахъ итд. и зовѣаше *Суӣр.* 516.6 зовѣахѫ *Суӣр.* 322.12

гънати (женѫ, женеши): гънаахъ итд. и женѣахѫ *Суӣр.* 17.21 196.15

жьдати (жидѫ, жидеши и жьдѫ, жьдеши): жьдаахъ итд. жьдѣаше *Суӣр.* 72.3 жидѣахѫ, жьдѣахѫ *Суӣр.* 125.4 36.3

пльвати (плюѭ, плюѥши): пльваахъ итд. и плюѣхѫ мк XV 19 *Ас.*

метати (мештѫ, мештеши): мештаахѫ *Суӣр.* 216.25 (место метаахѫ)

оврѣсти (овръштѫ, овръштеши): овръштаахъ *Суӣр.* 511.21 овръштахом' *Суӣр.* 72.26

имати (емлѭ, емлеши): приемлѧше *Суӣр.* 383.26 приемьѧше *Суӣр.* 274.24 (поред приимаше)

весѣдовати (-доүѭ, -доүеши): весѣдоүѧше *Суӣр.* 304.18 569.30 (место весѣдоваше)

красовати (-соүѭ, -соүеши): красоүѧше *Суӣр.* 352.6

радовати (-доүѭ, -доүеши): радоүѧше сѧ *Суӣр.* 550.11

трѣвовати (-воүѭ, -воүеши): трѣвоүѧше *Суӣр.* 307.19

ПАРТИЦИП ПРЕЗЕНТА АКТИВА

§ 472. Гради се од презентске основе, према чије се четири тематске врсте разликују и четири типа завршетака овог партиципа:

(а) на -ъı, -ѫшти (-ѫшт-) = код глагола I през. врсте

(б) на -нъı, -нѫшти (-нѫшт-) = код глагола II през. врсте

(в) на -ѭ, -ѭшти (-ѭшт-) одн. -⁀ѧ, -⁀ѫшти (-⁀ѫшт-) = код глаголе III презентске врсте и

(г) на -ѧ, -ѧшти (-ѧшт-) = код глагола IV през. врсте

Обрасци

Врста	I	II	III		IV
През. 3. л. мн.	несѫтъ	чезнѫтъ	знаѭтъ	пишѫтъ	носѧтъ
Н. Сі.					
м. р.	несъı	чезнъı	знаѧ	пишѧ	носѧ
ж. р.	несѫшти	чезнѫшти	знаѭшти	пишѫшти	носѧшти
ср. р.	несъı	чезнъı	знаѧ	пишѧ	носѧ
(Основа)	(несѫшт-)	(чезнѫшт-)	(знаѭшт-)	(пишѫшт-)	(носѧшт-)

Напомене:

§ 473. Глаголи V или атематске врсте граде облик овог партиципа по обрасцу глагола I презентске врсте:

ѥсмь — сѫтъ	*ūарū.* съı, сѫшти, съı (сѫшт-)
имамь — имѫтъ	имъı, имѫшти, имъı (имѫшт-)
вѣмь — вѣдѧтъ	вѣдъı, вѣдѫшти, вѣдъı (вѣдѫшт-)
дамь — дадѧтъ	дадъı, дадѫшти, дадъı (дадѫшт-)
ѣмь — ѣдѧтъ	ѣдъı, ѣдѫшти, ѣдъı (ѣдѫшт-)

§ 474. Код глагола I презентске врсте — у *ном. јед. м. р.* — поред облика на -ъı — срећу се у појединим споменицима такође облици на -ѧ (у *Зо.* и *Мар.* налазимо ту нарочито, модификовано слово за назал [ę], у транскрипцији ѧ) или ѫ: несѧ мк XIV 13 лк XXII 10 *Зо.* (= носѧ *Мар.*) горѧ лк XXIV 32 јв V 35 *Мар.* (варијанта горѫ) сѧи јв I 18 *Зо.* јв XIX 38 *Мар.* и сѫı мт XII 30 *Сав.* и др. грѧдаи мт XI 3 *Зо.* јв XII 13 *Зо.* = грѧдѫи *Мар.* и грѧдѫı *Кл.* 1а39 и др. живаи јв VI 57 *Зо* и живѫı јв XI 26 XIV 10 *Сав.* ѣдаи јв VI 54 *Зо.* јв VI 58 *Мар. Зо.* сѫи јв VI 46 *Мар.* (= сѧи *Зо.*) јв III 31 *Ас. Еух.* 40а1 93а13 грѧджи јв III 31 *Ас. Пс.* 154а5 149а2 стрѣгѫı *Пс.* 171а1.

§ 475. Код следећих глагола налазимо у споменицима извесна одступања:

— хотѣти има *īрез.* хоштѫ, хоштеши итд. с *3. л. мн.* хотѧтъ, па отуда и овај *īарīī.* хотѧ, хотѧшти (хотѧшт-)

— горѣти *īрез.* горѭ, гориши — поред регуларног *īарīī.* горѧ, горѧшти (горѧшт-) — има такође облике: горѫште лк XII 35 *Мар. Зо. Ас.* у *Пс.* горѫщімъ 7а1 горѫщіми 167б16 у *Суīр.* (7 прим. с горѫшт- према 4 са горѧшт-)

ДЕКЛИНАЦИЈА ПАРТ. ПРЕЗ. АКТ.

§ 476. Сем облика *ном. јед. м. ср. р.*, као и *ном. јед. ж. р.* и *ном. мн. м. р.* — ови се партиципи мењају потпуно исто као придеви са основом на палатални сугласник (§ 325):

	Неодређени вид			Одређени вид		
	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.
			ј е д н и н а			
Н.	несъı несъı		несѫшти	несъıи	несѫштеѥ	несѫштиѩ
Г.	несѫшта		несѫштѧ	несѫштаѥго		несѫштѧѭ
Д.	несѫштоу		несѫшти	несѫштоуѥмоу		несѫштии
А.	несѫшть несѫште		несѫштѫ	несѫштии	несѫштеѥ	несѫштѫю
И.	несѫштемь		несѫштеѭ	несѫштиимь		несѫштеѭ
Л.	несѫшти		несѫшти	несѫштиимь		несѫштии
			м н о ж и н а			
Н.	несѫште несѫшта		несѫштѧ	несѫштеи	несѫштаѩ	несѫштѧѭ
Г.	несѫшть		несѫшть		несѫштиихъ	
Д.	несѫштемъ		несѫштамъ		несѫштиимъ	
А.	несѫштѧ несѫшта		несѫштѧ	несѫштѧѭ	несѫштаѩ	несѫштѧѭ
И.	несѫшти		несѫштами		несѫштиими	
Л.	несѫштихъ		несѫштахъ		несѫштиихъ	
			Д в о ј и н а			
Н.А.	несѫшта	несѫшти	несѫшти	несѫштаѩ	несѫштии	несѫштии
Г.Л.		несѫштоу	несѫштоу		несѫштоую	
Д.И.		несѫштема	несѫштама		несѫштиима	

Исто се тако мења *м. ср. р.* знаѧ, пишѧ, носѧ *ж. р.* знаѫшти, пишѫшти, носѫшти, *ген. јед.* знаѫшта, пишѫшта, носѫшта знаѫшта, пишѫшта, носѫшта итд. и одређени вид: знаѩи, пишѧи, носѧи *ср. р.* знаѫштеѥ, пишѫштеѥ, носѫштеѥ *ж. р.* знаѫштиѩ, пишѫштиѩ, носѫштиѩ *ген. јед. м. ср. р.* знаѫштаѥго, пишѫштаѥго, носѫштаѥго *ж. р.* знаѫштѧѭ, пишѫштѧѭ, носѫштѧѭ итд.

Напомене:

§ 477. *Уз неодређени вид*:

— У *ном. јед. м. р.* врло ретко се среће облик акузатива: зѣло лютѣ бѣсѫштъ сѧ юноша приведенъ въıст *Су.* 171.16 Такође у *ср. р.*: сѫште *Су.* 544.22 назнаменоуѫште 567.27.

— У *ак. јед. ср. р.* среће се један пример са обликом *ном.*: вѣчьноѥ и прıсно съı цѣсарьствиѥ имѣıѧ *Су.* 327.16.

— У *ном. мн. м. р.* поред -ѥ (остатак некадашње промене партиципа по сугласничким основама) ређе се среће и наставак -и (по угледу и под утицајем придева): нарочито у сложеној придевској деклинацији.

— Облици на -ѫште, ѧште (*ак. ј. ср. р.*, *ном. мн. м. р.*) срећу се и у слободној употреби, тј. у служби глаголског прилога: ѣко народоу дивити сѧ видѫште нѣмъıѧ глаголѫштѧ мт XV 31 *Мар. Зо.* неже дъвѣ носѣ имѫште въвръженоу бъıти въ ѣеонѫ мк IX 45 *Мар.* (=ıмѫштю *Зо.*) и сл.

§ 478. *Уз одређени вид*:

— У *ном. јед. м. р.* налазимо два примера облика *ак.*: ѣкоже тогда съ гл(агол)ѫштиı *Кл.* 8а21 ı гражѫщеи вѣчьнъı покои *Еух.* 65а8.

— У *ном. јед. ж. р.* место -штиѩ среће се и аналошки облик (као код придева): брат'ıа же сѫштаа *Суīр.* 570.11.

— У *ном. мн. м. р.* — поред регуларних облик на -ѫштеи, -ѧштеи — јављају се у појединим споменицима такође аналошки облици на -штии и сажети (§ 123) на -шти: бѣахѫ во приходѫштии ı оходѫштеи мъноѕи мр VI 31 *Мар.* сѫщи съ нимь мт XII 3 *Мар.* (=сѫштеи *Зо.*) и сл.

— Двојаки облици -штеи и -штии пренесени су и у друге падеже: *дāт. мн.* чаѭштеıмъ (м. -штимъ) лк II 38 *Зо.* и др. *лок. мн.* въıваѭштеıхъ лк XIII 17 *Сав.* и др. *лок. јед. м. ср. р.* каѭштеıмь сѧ лк XV 10 *Зо.*

— У *ном.-ак. мн. ср. р.* поред обичног облика на -штаѩ срећу се и ређи примери на -штиѩ (слично код компаратива; § 345): помъıшлениѣ прѣбъıваѭщиѣ *Еух.* 24а11 море ı въсѣ движѫштиѣ сѧ въ немь *Пс.* 85а5.

ПАРТИЦИП ПРЕЗЕНТА ПАСИВА

§ 479. Гради се карактеристичним суфиксом *-m-* од презентске основе, према чије четири тематске врсте разликујемо и четири типа овог партиципа:

Врста	I	II	III		IV
Сг. Н.					
м. р.	несомъ	косномъ	знаемъ	глаголемъ	носимъ
ж. р.	несома	коснома	знаема	глаголема	носима
ср. р.	несомо	косномо	знаемо	глаголемо	носимо

Напомене:

§ 480. Атематски глаголи имају облике овог партиципа по обрасцу глагола I презентске врсте: вѣдомъ, *-ма, -мо* (*ӣрез.* вѣмь, вѣси ... вѣдмтъ), ѣадомъ, *-ма, -мо* (*ӣрез.* ѣамь, ѣаси ... ѣадмтъ).

§ 481. У вези са одговарајућим облицима помоћног глагола бъıти, бъıвати служи за грађење пасива (§ 533).

§ 482. Употребљава се такође у служби обичног придева, при чему се срећу облици на *-омъ* и, нарочито, на *-имъ* без обзира на глаголску основу: звѣроѣадимо *Суӣр.* 93.12 слово вѣдимок 212.30 неисповѣдимыѫ силѫ 115.19 и др. недовѣдимъıи *Еух.* 56б13 стража видома *Суӣр.* 292. 22. и др. по невидомѣи силѣ 315.112 и др. лакомъıи 41.26 Такође: питомъ *Мар. Зо. Ас. Суӣр.* (поред регуларног питаемы *Суӣр.* 223.15 и др.).

§ 483. Мења се у потпуности исто као придеви с тврдим сугласником на крају основе (§ 324).

ПАРТИЦИП ПРЕТЕРИТА АКТИВА

§ 484. Гради се од инфинитивне основе, ā према различним завршецима у *ном. јед.* (и *основе у косим ӣадежима*) издвајају се следећа два одн. три типа овог партиципа:

(1) на *-ъ, -ъши, -ъ (-ъшъ-)* — код глагола са инфинитивном основом на сугласник;

(2) на *-въ, -въши, -въ (-въш-)* — код глагола са инфинитивном основом на самогласник;

(3) *-ѧ, -ѧши, -ѧ (-ѧш-)* — само код глагола са инфинитивном основом изведеном тематским суфиксом *-и-* (с променом: *-i->-j-* и јотује претходни сугласник; § 138).

Обрасци

Тип	(1)		(2)			(3)
Инф. основа	нести (*nes-*)	вости (*bod-*)	видѣти (*vidě-*)	дѣлати (*děla-*)	носити (*nosi-*)	носити (*nos-i-*)
Сг. Н.						
м. р.	несъ	бодъ	видѣвъ	дѣлавъ	носивъ	ношь
ж. р.	несъши	бодъши	видѣвъши	дѣлавъши	носивъши	ношьши
ср. р.	несъ	бодъ	видѣвъ	дѣлавъ	носивъ	ношь
(*основа*)	(несъш-)	(бодъш-)	(видѣвъш-)	(дѣлавъш-)	(носивъш-)	(ношьш-)

Напомене:

§ 485. Код глагола типа (1) основински сугласник може бити у инфинитиву измењен или пак испасти;

инф. грызти *ӣарт.* грызъ (грызъш-) и сл.
влюсти влюдъ (влюдъш-) и сл.
плести плетъ (плетъш-) и сл.
рещи рекъ (рекъш-) и сл.
мощи могъ (могъш-) и сл.
грети гребъ (гребъш-) и сл.
тети тепъ (тепъш-) и сл.

Извесни глаголи показују алтернационе односе:

инф. -врѣсти *ӣарт.* -врьзъ (-врьзъш-)
чисти чьтъ (чьтъш-)
врѣшти врьгъ (врьгъш-)
врѣшти врьгъ (врьгъш-)
чрѣти чрьпъ (чрьпъш-)
мрѣти мьръ (мьръш-)
-прѣти -пьръ (-пьръш-)
-стрѣти -стьръ (-стьръш-)
клѧти клѧнъ (клѧнъш-)
-пѧти -пѧнъ (-пѧнъш-)
-чѧти -чѧнъ (-чѧнъш-)

Појединачни глаголи:

инф. ѥмти (през. имѫ, имеши) *ӣарт̄.* имъ, имъш- и ѥмъ, ѥмъш- (аналошки облик према възѣмъ од възѣмъ и сл.); слож. приѥмти — приимъ и приѥмъ и сл. възѧти — възѣмъ и сл.

инф. ити (*ӣрез.* идѫ, идеши) *ӣарт̄.* шьдъ, шьдъш- слож. вънити — въшьдъ, съпити — съшьдъ, изити — ишьдъ, отити — ошьдъ, възити — въшьдъ.

§ 486. Код глагола типа (2) ређа одступања представљају следећи глаголи:

инф. ѩхати (*ӣрез.* ѩдѫ, ѩдеши) — поред ѩхавъ — такође: прѣѣвъше мр 6.53 *Зо. Мар.*

§ 487. Следећи глаголи II инфинитивне врсте (на -нѫ-ти) имају овај партицип по типу (1):

инф. въикнѫти *ӣарт̄.* навъікъ *Зо. Мар. Суӣр.* овъікъшимъ *Суӣр.* 170.29 овъікъ 565.8

-жаснѫти	оужасъ, оужасъше *Суӣр.*
-звкнѫти	прозвкъ итд. јев. *Суӣр.*
-слъпнѫти	ослъп'ше *Суӣр.* 484.27
стигнѫти	постигъ итд. *Суӣр.*
-сънѫти	оусъпъ итд. *Еух. Суӣр.*
съхнѫти	оусъхъ, исъхъ итд. *јев. Суӣр.*
-сѫгнѫти	осѫгъшии *Суӣр.* 457.21
-сѫкнѫти	исѫк'шѫ *Суӣр.* 193.13
тъкнѫти	потъкъ итд. *Суӣр.*
-тѫгнѫти	протѫгъ итд. *Суӣр.*

§ 488. Облици типа (3) представљају старији, првобитни начин грађења овог партиципа код глагола IV инфинитивне врсте (крајњи сугласник основе увек је палаталан, добијен јотовањем):

инф. гласити	*ӣарт̄.* глашь (глашьш-) и сл.
мразити	мражь (мражьш-) и сл.
градити	граждь (граждьш-) и сл.
вратити	врашть (враштьш-) и сл.
крьстити	кршть (кршть ш-) и сл.
въгнѣздити	въгнѣждь (въгнѣждьш-) и сл.
сътворити	сътворь (сътворьш-) и сл.
исплънити	исплъньь (исплъньш-) и сл.
съблазнити	съблажньь (съблажньш-) и сл.
изъıснити	изъıшньь (изъıшньш-) и сл.
раздѣлити	раздѣль (раздѣльш-) и сл.
помъıслити	помъıшль (помъıшльш-) и сл.

извавити	извавль ((извавльш-) и сл.
прѣломити	прѣломль (прѣломльш-) и сл.
любити	любль (любльш-) и сл.
искоупити	искоупль (искоупльш-) и сл.

Новији, млађи облици на -ивъ (-ивъш-) уопште се не срећу у *Пс. Кл.* и *Ас.* Тек по неки пример у *Мар.* (1:186) *Сав.* (2:69) *Зо.* (5:160). Нешто чешће у *Еух.* (11:176). Једино у *Суӣр.* нових је облика петоструко више од старијих на -ѣ.

ДЕКЛИНАЦИЈА ПАРТ. ПРЕТ. АКТ.

§ 489. Сем облика *ном. јед. м. ср.*, као и *ном. јед. ж. р.* и *ном. мн. м. р.* — мењају се исто као придеви с меким сугласником на крају основе:

	Неодређени вид			Одређени вид		
	м. р.	ср. р.	ж. р.	м. р.	ср. р.	ж. р.
			једнина			
Н.	несъ	несъ	несъши	несъıи	несъшее	несъшиѧ
Г.	несъша		несъшѧ	несъшаѥго		несъшѧѧ
Д.	несъшоу		несъши	несъшоуѥмоу		несъшии
А.	несъшь	несъше	несъшѫ	несъшии	несъшее	несъшѫѫ
И.	несъшемь		несъшеѭ	несъшиимь		несъшеѭ
Л.	несъши		несъши	несъшиимь		несъшии
			множина			
Н.	несъше	несъша	несъшѧ	несъшеи	несъшаѧ	несъшѧѧ
Г.	несъшь		несъшь		несъшихъ	
Д.	несъшемъ		несъшамъ		несъшимъ	
А.	несъшѧ	несъша	несъшѧ	несъшѧѧ	несъшаѧ	несъшѧѧ
И.	несъши		несъшами		несъшими	
Л.	несъшихъ		несъшахъ		несъшихъ	
			двојина			
Н. А.	несъша	несъши	несъши	несъшаѧ	несъшии	несъшии
Г. Л.	несъшоу		несъшоу		несъшоую	
Д. И.	несъшема		несъшама		несъшима	

Исто се тако мења *м. ср. р.* носивъ, ношь *ж. р.* носивъши, ношьши, *îен.* носивъша, ношьша *ж. р.* носивъшѧ, ношьшѧ итд. и одређени вид: *м. р.* носивъıи, ношии *ср. р.* носивъшее, ношьшее *ж. р.* носивъшиѩ, ношьшиѩ *îен. м. ср. р.* носивъшаѥго, ношьшаѥго, *ж. р.* носивъшѧѧ, ношьшѧѧ итд.

Напомене:

§ 490. Облици на -ъше, -въше (*ак. jед. ср. р., ном. мн. м. р.*) — исто као облици -жште, -шште у *îарт̄. îрез. акт̄.* — срећу се и у слободној употреби, тј. у служби глаголског прилога: повѣли ми древле шедъше погрести отца моего лк IX 59 *Мар. Зо.* (= шедъшоу *Ас.*) и сл.

§ 491. У *ном. јед. м. р.* завршетак -ъıи одн -ии — исто као код придева — јавља се у варијантним облицима -ъı одн. -и, -ъи одн. -ьи и -ои одн. -еи.

У *Суīр.* налазимо акузативни облик у служби *ном.*: въ истинѫ ли страдавъшии вьскр'сьшии тъ же и пришълъ 502.26.

§ 492. У *ном. мн. м. р.* — исто као у партиципу презента — и овде се, поред регуларних облика — -ъшеи, -въшеи и -⁀ьшеи, јављају аналошки облици (према придевима) на -ъшии, -въшии и -⁀ьшии.

ПАРТИЦИП ПРЕТЕРИТА ПАСИВА

§ 493. Гради се од инфинитивне основе, а према карактеристичном суфиксу разликују се два основна типа: (а) на -н- и (б) на -т-.

§ 494. (а) *Тиī на* -н-.

Има следеће варијанте:

(аа) на -нъ, -на, -но = код свих глагола на -ати и -ѣти, нпр. знати — знанъ и сл. видѣти — видѣнъ и сл.

(аб) на -енъ, -ена, -ено = код глагола са инфинитивном основом на сугласник: нести — несенъ и сл.

(ав) на -⁀енъ, -⁀ена, -⁀ено = код глагола са инфинитивном основом изведеном тематским суфиксом -и- (које у позицији пред пред самогласником прелази у -*j*-, јотујући претходни сугласник): носити — ношенъ и сл.

(аг) на -ѥнъ, -ѥна, -ѥно или -вѣнъ, -вѣна, -вѣно = код глагола чија је инфинитивна основа једнака с кореном на самогласник: ити — ѩенъ и сл. обоути — обоувѣнъ и сл.

§ 495. (аа) Варијанта на -нъ, -на, -но

Инф.	зъвати	глаголати	даровати	трьпѣти	видѣти
Сг. Н.					
м. р.	зъванъ	глаголанъ	дарованъ	трьпѣнъ	видѣнъ
ж. р.	зъвана	глаголана	дарована	трьпѣна	видѣна
ср. р.	зъвано	глаголано	дарованo	трьпѣно	видѣно

Напомене:

§ 496. Код глагола са групом -ава- у инфинитивној основи јављају се варијантни облици на -аа- (§ 128) и на -а- (§ 123): оканъıи *Суīр.* 65.17 и др. іже не трѣвоужтъ покание лк XV 7 *Зо.* покаание *Мар.* и сл.

§ 497. Код глагола са -ѣва- у инфинитивној основи јављају се варијантни облици на -ѣа- (§ 128) и на -ѣ- (§ 123): се естъ сѣное при пжти мт XIII 19 *Мар.* = сѣаное *Зо.* одѣание мт XXII 11 *Мар.* одѣние мт XXVIII 3 и сл.

§ 498. Од глагола пѣти *îрез.* пою, поеши: *îлаї. им.* пѣние *јев. Пс. Еух.* и пѣтие *Суīр.*; *îарт̄.* пѣта вѣахѫ мьнѣ оправъданиѣ твоѣ *Пс.* 158а9.

§ 499. Од глагола сѣ(ꙗ)ти — поред облика на -н- јављају се и облици на -т-: несѣта ѭива 243.8 и др. *îлаї. им.* сѣтиемъ *Суīр.* 40.22.

§ 500. (аб) Варијанта -енъ, -ена, -ено

Инф. основа	нести (*nes-*)	мести (*met-*)	вести (*ved-*)	пешти (*pek-*)	жешти (*žeg-*)	грети (*greb-*)
Сг. Н.						
м. р.	несенъ	метенъ	веденъ	печенъ	жеженъ	гребенъ
ж. р.	несена	метена	ведена	печена	жежена	гребена
ср. р.	несено	метено	ведено	печено	жежено	гребено

Напомене:

§ 501. Код глагола са к, г у основи врши се прва регресивна палатализација (§ 131): влѣшти *йрез.* влѣкѫ = влѣченъ и сл. жешти *йрез.* жегѫ = женъ и сл.

§ 502. Алтернацију коренског самогласника показују следећи глаголи:

влѣшти *йрез.* влѣкѫ *йарт̄.* овльченъ итд. *Зо. Мар. Ас. Сав.* съовлъчени *Еух.* 97б4 (поред овлѣченъ и сл. *Супр.*)

врѣшти *йрез.* вьрѫ *йарт̄.* връженъ лк 17.2 *Зо.* и др.

тлѣшти *йрез.* тлькѫ *йарт̄.* тлъчено *Супр.* 104.26

чрѣти *йрез.* чрьпѫ *йарт̄.* ичръпенѣ *Супр.* 431.9

жешти *йрез.* жегѫ *йарт̄.* въжьженѫ *Супр.* 25.20 и др. (поред женъ и др. *Пс. Еух. Супр.*)

чисти *йрез.* чьтѫ *йарт̄.* причьтенъ мк XV 28 *Зо. Мар. Ас. Сав. Супр.* почьтенъ итд. *Супр.* иштьтени *Зо. Мар. Ас.* ичьтена *Еух.*

трѣти *йрез.* тьрѫ *йарт̄.* сътьрени *Кл.* 12б25 *Супр.* и др.

жрьти *йрез.* жьрѫ *йарт̄.* пожъренъіи *Супр.* 460.13

брати *йрез.* борѫ *їлаї. им.* боренни *Супр.* 486.27

клати *йрез.* колѫ *йарт̄.* исколена *Мар. Ас. Еух.* заколенъ *Супр.* 331.30 и др.

дѫти *йрез.* дъмѫ *йарт̄.* надъменъ *Супр.* 117.18

§ 503. Код следећих глагола II инфинитивне врсте налазимо партицип по овој варијанти (без тематског суфикса):

вѣкнѫти: обѣченъіѭ позоръі *Супр.* 226.7 и др. *їлаї. им.* навѣченье *Хил.*

двигнѫти: движенъ *Супр.* 567.25 движеньѣ водѣ итд. јв V 3 и др.

дъхнѫти: *їлаї. им.* отъдъшение *Супр.* 315.1

жаснѫти: *їлаї. им.* отъ оужасенъіа *Супр.* 565.30

зѣбнѫти: *їлаї. им.* прозѣбенье *Супр.* 495.21

крьснѫти: *їлаї. им.* въскрѣсение *Супр.* 478.27 въскрѣсении мт 26.32 27.53 *Ас. Сав.* = въскрьсновени(и) *Зо. Мар.*

пльзнѫти: *їлаї. им.* въспоплъзеньѣ *Пс.* 70а3 и др.

стигнѫти: постижена *Супр.* 472.10 постижение 334.1

тръгнѫти: истръжена *Супр.* 317.23 и др. *Еух.*

тѧгнѫти: вьса оудъі протѧженъі *Супр.* 159.9 и др.

сѣнѫти: *їлаї. им.* оусѣпение *Супр. јев.*

дѣвнѫти: соусана оудѣвена въістъ *Супр.* 135.2

§ 504. (ав) Варијанта на -ѧ̑енъ, -ѧ̑ена, -ѧ̑ено

Инф. основа	возити (*voz-i-*)	родити (*rod-i-*)	мѫтити (*mǫt-i-*)	ловити (*lov-i-*)	хранити (*chran-i-*)	творити (*tvor-i-*)
Сг. Н.						
м. р.	вожень	рожденъ	мѫштенъ	ловленъ	храненъ	творенъ
ж. р.	вожена	рождена	мѫштена	ловлена	храна	творена
ср. р.	вожено	рождено	мѫштено	ловлено	храно	творено

Напомене:

§ 505. Код глагола с усненим сугласником у основи — поред облика са групама вл̂, пл̂, вл̂, мл̂ — срећу се и облици без епентетског л̂ (§ 147) попут: възлюбенъ, оставенъ и сл.

§ 506. (аг) Варијанта на -ѥнъ, -ѥна, -ѥно и -ѣнъ, -ѣна, -ѣно

Инф.	вити	оувѣти	мъіти	шити	ринѫти
Сг. Н.					
м. р.	виенъ	оувѣнъ	мъѣнъ	шьѣнъ	риновенъ
ж. р.	виена	оувѣна	мъѣна	шьѣна	риновена
ср. р.	виено	оувѣно	мъѣно	шьѣно	риновено

Напомене.

§ 507. Код глагола са -ин- у основи јављају се варијантни облици на -ьн- (§ 104): вити = оувиенъ мк IX 31 *Зо.* (оувьенъ *Мар.*) и сл. *їлаї. им.* по оувьении лк XII 5 *Мар. Зо. Ас. Супр.* 186.29 и др. (и оувитие *Супр.* 388.30).

§ 508. Код глагола са -ъі- у корену налазимо -ъѣ- пред наставком -ѥн-:

мъіти *йрез.* мъіѭ *йарт̄.* ізмъѣвенъі јв. XIII 10 оумъѣвенами ржками мт XV 20 и др. *їлаї. им.* немъѣвение *Супр.* 280.20 омъѣвением *Еух.* 36а6.

крꙑти *през.* крꙑѭ *парт.* отъкрꙑвено мт X 26 покрꙑвено лк XII 2 и сл. *ілаї. им.* о(тъ)крꙑвение *Зо. Мар. Ас. Сав. Супр.* прикрꙑвение *Еух.* 38б21.

вꙑти *през.* вѫдѫ *парт.* завꙑвенъ *Мар. Зо. Ас. Пс. ілаї. им.* въ завꙑвении вꙑвъ 99.20 *Супр.* (такође: вꙑтие *Супр. Еух. Кл.*).

шити *през.* шиѭ *парт.* не шꙗвенъ јв XIX 23 *Зо. Мар.* златомъ шꙗвенꙣихъ ризъ *Супр.* 337.9.

§ 509. Облици на -новенъ срећу се код следећих глагола II инфинитивне врсте:

дрꙗзнѫти: дрꙗзновенаꙗ исповѣдаѫ *Супр.* 560.9 и др. *ілаї. им.* съ дрꙗзновениемь јв XVI 25,29 *Сав. Еух. Кл. Супр.*

доуѫти: *ілаї. им.* доуновениемь *Еух.* 2а18.

дъхнѫти: шть дъхновенъѣ д(оу)ха гнѣва твоего *Пс.* 18б21. *Супр.* 469.8 (такође: отъдъшение *Супр.* 315.1).

кликнѫти: *ілаї. им.* кликновение *Пс.* 117б20 и сл.

коснѫти: неприкосновенꙑ *Еух.* 21а21 и др.

-крꙑснѫти: *ілаї. им.* по въскрꙑсновени же моемь мт XXVI 32 *Зо. Мар.* (въскрꙑсении *Ас. Сав.*).

-кꙑнѫти: *ілаї. им.* покꙑновениимъ ... отчемъ *Супр.* 176.7

манѫти: *ілаї. им.* намановениꙗ *Супр.* 443.1.

плинѫти: сътвори врꙗние отъ плиновениѣ јв IX 6.

ринѫти: плотъ вꙑздриновенъ *Пс.* 75а3 и сл.

сѣкнѫти: оусѣкновение с(вѧ)таго иоана *Ас.* 152а27.

§ 510. (б) *Тип на* -тъ, -та, -то

Ограничен је на извесне глаголе с инфинитивном основом једнаком са кореном на самогласник и сонате *т, п, р*:

Обрасци

Инфинитив		вити	пѣти	стрѣти	распѧти	възѧти
Сг. Н.	м. р.	витъ	пѣтъ	стрꙑтъ	распѧтъ	възѧтъ
	ж. р.	вита	пѣта	стрꙑта	распѧта	възѧта
	ср. р.	вито	пѣто	стрꙑто	распѧто	възѧто

Напомене:

§ 511. У споменицима су посведочени облици овог партиципа код следећих глагола:

вити *през.* виѭ: повитъ лк II 12 *Зо. Мар. Ас. Сав.* съвитъ јв XX 7 *Мар. Ас.* изъвитꙑ *Супр.* 125.3

пѣти *през.* поѭ: пѣта вѣахѫ мьнѣ оправъданиѣ твоѣ *Пс.* 158а9 *ілаї. им.* пѣтие *Супр.* 487.1 и др. (и пѣние *јев. Пс. Еух.*)

сѣти *през.* сѣѭ: и въ тѣхъ нивахъ ѥдина ѥаше осѣта слаоуг'комъ *Супр.* 40.24 несѣта 243.28 *ілаї. им.* сѣтиемъ 40.22 (такође: сѣание *Мар. Зо.* сѣаное и сѣное *Зо. Мар.* и др.)

-стрѣти *през.* -стрѫ: прострѣтѣи *Еух.* 31а7 и др. *Кл. Супр.* распрострѣтѣ *Супр.* 55.14 и др.

-жрѣти *през.* -жрꙑѭ: пожрѣтоу *Хил.*

ѩти *през.* имѫ: ѩтъ итд. *Зо. Мар. Пс. Супр.* приѩтъ *Мар. Сав. Супр.* възѧтъ *Зо. Мар. Ас. Сав.* и др.

клѧти *през.* клѧнѫ: проклѧтъ итд. *јев. Пс. Супр.*

-пѧти *през.* -пьнѫ: пропѧтъ итд. *Зо. Мар. Супр.* распѧтъ итд. *јев. Кл. Супр.* и др.

-чѧти *през.* -чьнѫ: зачѧтъ *Пс.* 64б18 начѧтами *Еух.* 16а22

§ 512. О првобитној широј употреби наставка -т- сведоче примери:

— врѣсти *през.* -врьзѫ: н(е)во отвръсто јв I 52 *Зо.* (= невеса отвръста *Мар.*) и др. *Пс. Еух. Кл. Супр. ілаї. им.* отвръстие *Супр.* 469.19

ити *през.* идѫ (*парт. прет. акт.* шьдъ): *ілаї. им.* шьстье творѫ въ ерусалимъ лк XIII 22 *Мар.* (шьствие *Зо.*)

мрѣти *през.* мьрѫ: *ілаї. им.* вмрьтина мт II 15 *Сав.*

слоути *през.* словѫ: слоутиемъ *Супр.* 278.20 и др.

стати *през.* станѫ: по остатии *Супр.* 547.2

ПАРТИЦИП ПЕРФЕКТА

§ 513. Гради се од инфинитивне основе код свих глагола на исти начин: непосредним додавањем наставака -лъ (*м. р.*), -ла (*ж. р.*), -ло (*ср. р*) у једнини; наставака -ла (*м. р.*), лѣ (*ж. р.*), -лѣ (*ср. р.*) у двојини и наставака -ли (*м. р.*), -лъі (*ж. р.*), -ла (*ср. р.*) у множини.

Обрасци

Врста инф.	I		II	III	IV	V	VI
	нести	мѣти	коснѫти	видѣти	молити	дѣлати	радовати
Сг Н.							
м. р.	несълъ	мѣлъ	коснѫлъ	видѣлъ	молилъ	дѣлалъ	радовалъ
ж. р.	несла	мѣла	коснѫла	видѣла	молила	дѣлала	радовала
ср. р.	несло	мѣло	коснѫло	видѣло	молило	дѣлало	радовало
Ду Н.							
м. р.	несла	мѣла	коснѫла	видѣла	молила	дѣлала	радовала
ж. р.	несл҃ѣ	мѣлѣ	коснѫлѣ	видѣлѣ	молилѣ	дѣлалѣ	радовалѣ
ср. р.	несл҃ѣ	мѣлѣ	коснѫлѣ	видѣлѣ	молилѣ	дѣлалѣ	радовалѣ
Пл. Н.							
м. р.	несли	мѣли	коснѫли	видѣли	молили	дѣлали	радовали
ж. р.	несл҃ы	мѣлы	коснѫлы	видѣлы	молимы	дѣлалы	радовалы
ср. р.	несла	мѣла	коснѫла	видѣла	молила	дѣлала	радовала

Напомене:

§ 514. Испред наставка *-л-* испадају сугласници *-т-* и *-д-* (§ 155): плести *prez.* плетѫ *partī.* плелъ и сл. красти *prez.* крадѫ *partī.* кралъ и сл.

§ 515. Алтернацију самогласника показују:

мрѣти *prez.* мьрѫ: оумрѣлъ јв XI 32 *Мар. Зо. Ас. Сав.* и др. *Еух. Супр.* измьли *Супр.* 79.16.

жрѣти *prez.* жьрѫ: пожрѣлы *Пс.* 123.3 пожрѣлъ *Супр.* 460.22.

трѣти *prez.* тьрѫ: сътрѣлъ *Супр.* 473.1.

врѣшти *prez.* вьрьгѫ: отъвръглъ *Супр.* 303.30 и др.

влѣшти *prez.* влѣкѫ: съвлѣклъ *Мак.* овлѣклъ *Супр.* 470.7.

чисти *prez.* чьтѫ: нѣсте ли чъли мт XII 3 *Мар. Зо. Ас. Сав.* и др.

§ 516. Глагол ити *prez.* идѫ, идеши и слож. граде овај партицип од основе *šьd-*: шьлъ, шьла, шьло итд.

§ 517. Следећи глаголи II инфинитивне врсте имају „краћи“ облик овог партиципа:

въıкнѫти: овъıклъ итд. *Супр.* 204.15 и др.

двигнѫти: въздвиглъ *Еух.* 39б14 и др.

гъıбнѫти: погъıблъ лк XV 24 *Сав.* ıзгъıблъ *Зо. Мар.*

СЛОЖЕНИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

ПЕРФЕКАТ

§ 518. Састоји се од партиципа перфекта (§ 513) даног глагола и презента помоћног глагола несмь, еси итд.

Лице	Једнина	Двојина	Множина
1.	дал-ъ, -а, -о несмь	дал-а, -ѣ, -ѣ несвѣ	дал-и, -ъı, -а несмъ
2.	еси	еста	есте
3.	естъ	есте	сѫтъ

Напомене:

§ 519. Није строго утврђено место помоћног глагола, мада се чешће употребљава у својству полуенклитике: ı равънъı намъ сътворилъ ѥ еси мт XX 12 *Мар.* ı что еси сътворилъ јв XX 35 *Мар.* и сл.

Има случајева изостављања помоћног глагола, и то само у *3. л. једнине*, углавном у *Супр.*: г(оспод)ь же на невесехъ написалъ имена ихъ 86.10 съгрѣшилъ адамъ и оумрѣтъ 493.26 и сл.

§ 520. У *3. л. јед.* и *мн.* — поред нормалних облика естъ одн. сѫтъ — срећу се и примери „краћих“ облика (§ 424): мьнѣ ıако оумрѣлъ ѥ *Супр.* 112.7 ıако никътоже ѥго нѣ възалъ 445.30 мьнѣаше ıако съ пѫти сѫ пришьли почитı 38.12 и сл.

§ 521. Негација може бити спојена са помоћним глаголом у једну реч или пак одвојена: не далъ несмь итд. или нѣсмь далъ итд.

§ 522. „Перфекат се у старословенским споменицима — констатује П. Ђорђић (Стсл. језик, 198) — налази најчешће у 2. л. једнине махом као замена за 2. л. једнине аориста који у том глаголском времену има исти облик и у 3. л. једнине...“

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

§ 523. Састоји се од партиципа перфекта (§ 513) глагола који се мења и имперфекта помоћног глагола въıти (§ 467):

		м. р.	ж. р.	ср. р.			
Сі	1.	несл҃ъ	несла	несло	вѣхъ	или	вѣахъ
	2.				вѣ		вѣаше
	3.				вѣ		вѣаше
Ду	1.	несла	несл҃ѣ	несл҃ѣ	вѣховѣ		вѣаховѣ
	2.				вѣста		вѣашета
	3.				вѣсте		вѣашете
Пл	1.	несли	несл҃ы	несла	вѣхомъ		вѣахомъ
	2.				вѣсте		вѣашете
	3.				вѣша		вѣахѫ

Напомене:

§ 524. Место вѣхъ или вѣахъ итд. може се употребити сложени перфекат помоћног глагола бъıлъ есмь итд.

ФУТУР

§ 525. Изражава се у старословенском језику на два начина:

1) обликом презента перфективних глагола, нпр. азъ пришедъ исцѣлѭ и мт VIII 7 просі оу мне и дамъ ті *Пс.* 2а16 и дадите ми м'латъ желѣзнъ и съкроушѭ его *Суӣр.* 27.25 ни единъ ... не въкоуситъ моѥм вечера лк XIV 24 *Мар.* ѣкоже троудиши сѧ тако и мьздѫ приимеши; по глаголоу же твоемоу въвръжемъ мрѣжѫ лк V 5 въстанѫтъ чада на родителѧ и оубьѭтъ ѩ мт X 21 *Мар.* придѫтъ дьнье въ нѫже не останетъ камень на камене лк XXI 6 *Мар.* и сл.

§ 526. 2) конструкцијом састављеном од инфинитива глагола који се мења и презента помоћног глагола, и то:

2а) имамь, имаши итд.: не имамь пити юже отъ сего плода лозънаго мт XXVI 29 *Мар.* іди продждъ имѣние твое і даждъ ништимъ і имѣти имаши съкровиште на нев(ѣ)сѣ мт XIX 21 ходѧи по мнѣ не имать ходити въ тъмѣ јв VIII 12 и сл.

2б) хоштѫ, хоштеши итд: что хоштете ми дати і азъ вамъ предаме-и мт XXVI 15 *Мар.* день въ ньже хоштетъ сѣдити ... всеи земи *Кл.* 11а4 намъ хоштеши сѧ авити а не въсемоу мироу јв XIV 22 *Мар.* и сл.

2в) начьнѫ, начьнеши итд. или въчьнѫ, въчьнеши итд.: і звѣздьı начънѫтъ падати съ н(ѣ)б(ѣ)се мк XIII 25 единого дръжитъ сѧ а о дроузѣемь неродити начьнетъ мт VI 24 *Мар.* (=въчьнетъ *Зо. Ас. Сав.*) и сл.

ФУТУР ЕГЗАКТНИ

§ 527. Састоји се од партиципа перфекта даног глагола и помоћног глагола бѫдѫ, бѫдеши итд.

Примери: прѣклонітъ сѧ і падетъ: егда оудобл҃ѣлъ бѫдетъ оувогъıимъ *Пс.* 10б3 аште на то съткворимъ владъıкъı подражали вѫдемъ *Суӣр.* 379.11 аще нъı деситъ день съморътьнъı въ горѣхъ то въскѫкѫ сѧ и родили бѫдемъ *Еух.* 71а4 и сл.

ПОТЕНЦИЈАЛ

§ 528. Састоји се од партиципа перфекта глагола који се мења и помоћног глагола вимь, би итд. или въıхъ, въı итд.:

		м. р.	ж. р.	ср. р.			
Сі	1.	видѣлъ	видѣла	видѣло	бимь	или	бъıхъ
	2.				би		бъı
	3.				би		бъı
Пл	1.	видѣли	видѣлъı	видѣла	бимъ, бихомъ		бъıхомъ
	2.				бисте		бъıсте
	3.				бѫ, бишѧ		бъıшѧ

Напомене:

§ 529. Од двојинских облика у споменицима је посведочен само *H=A=B.*: въıховѣ *Суӣр.* 211.7 213.7.

§ 530. У млађим споменицима јављају се облици аориста въıхъ, въı (никад въıстъ) итд.

У *2. мн.* место очекиваног облика *вите налазимо висте, са -с- под утицајем аориста въисте. Тако се исто поред вж јавио облик вишѧ по угледу на въишѧ, а 1. *мн.* вихомъ представља компромисни облик између вимъ и въихомъ.

§ 531. Од глагола бъıти потенцијал обично гласи бълъ вимь (въихъ) итд., али се јавља такође и без партиципа перфекта: би оубо вонти сѧ паче вога *Суп̄р.* 149.5 и сл. и, нарочито, у пасивним конструкцијама.

§ 532. У *Суп̄р.* се среће облик аште = аште би (А. Вајан, Руковод. 282): аште сѣ не бълъ 433.1 аште не тъгда въсталъ 433.24 и сл. Такође аштишѧ = аште бишѧ: аштишѧ бо нед'ни воини печатьлѣкли 441.1.

§ 533. Негација може доћи како испред помоћног глагола тако исто и испред партиципа: аште не би отъ в(о)га бълъ съ не могль би творити ничесоже јв IX 33 *Мар.* и сл.

ПАСИВ

§ 524. „Као што се види из превода с грчког језика — констатује А. Вајан (Руковод. 386) — пасивној конструкцији се доста често претпоставља активна. Нарочито се често облик с пасивним значењем замењује 3-им лицем множине, које обично изражава неодређени субјекат оумьрѣтъ же и богатъıи и погрѣсѧ и лк XVI 22 *Мар.* (у грч. „би сахрањен") ...

§ 535. Иначе, пасивно се значење изражава помоћу следећих двеју конструкција:

(1) повратна заменица сѧ додаје се активном облику: азъ трѣбоуѭ отъ тебе крьстити сѧ мт III 14 и крьщахѫ сѧ вси ... отъ него мт III 6 *Сав.* і вѣ весь градъ съвьраль сѧ къ двъремъ мк I 33 *Мар.* горе же чл(о)в(ѣ)коу томоу имьже с(ъı)нъ ч(ловѣчь)скъ прѣдастъ сѧ добрѣ ви въıло емоу аште сѧ ви не родилъ мт XXVI 24 *Мар.* и сл.

§ 536. (2) пасивним партиципом и помоћним глаголима бъıти или въıвати:

Презент се састоји од пасивног партицица глагола који се мења и презента помоћног глагола въıваѭ и есмь: дрѣво ... посѣкаемо въıваетъ и въ огнь въмѣтаемо мт III 10 *Ас.* не дьвѣ ли пьтици на ссарии вѣнимѣ естѣ мт X 29 *Мар.* естъ бо каанние отъ въсем доушѧ износимо и естъ покаание прѣпростъ въ гражданехъ въıскаемо имже ови съпасаеми сѫтъ *Суп̄р.* 362.20.

§ 537. Имперфекат је састављен од пасивног партиципа и имперфекта помоћног глагола вѣхъ или въıваахъ: гонимъ въıвааше вѣсомъ сквозѣ поустъıньѭ лк VIII 29 *Мар.* страхомь великемь одръжими вѣахѫ лк VIII 37 *Мар.* повѣдаеми вѣахѫ вьси гл(агол)и лк I 65 *Мар.* и сл.

§ 538. Аорист је састављен од пасивног партиципа и аориста помоћног глагола въıхъ: слъıшасте ѣко речено въıстъ дрѣвьнимъ мт V 21 *Зо.* тогда ис(оусъ) възведенъ въıстъ д(оу)хомь въ поустъıньѭ мт IV 1 *Зо.* затворенъı въишѧ двьри мт XXV 10 *Зо.* и сл.

§ 539. Перфекат је састављен од пасивног партиципа претерита и презента помоћног глагола есмь: посъланъ есмь гл(агол)ати тебѣ лк I 19 *Зо.* жено отъпоуштена еси отъ недѫга твоего лк XIII 12 *Зо.* слъıшасте ѣко речено естъ мт V 43 *Мар.* вьсѣ мнѣ прѣдана сѫтъ о(ть)цемь моимь мт XI 27 и сл.

§ 54. Плусквамперфекат је састављен од партиципа претерита пасива и имперфекта помоћног глагола вѣхъ: отъвалѣнъ вѣ камень мк XVI 4 *Зо.* градъ ихъ съзъданъ вѣаше лк IV 29 *Зо.* петръ же и сѫштаа съ ѥимь вѣахѫ отѧгъчени сънемь лк IX 32 *Зо.* и сл.

§ 541. Футур је састављен од пасивног партиципа и помоћног глагола вѫдѫ: і вѫдете ненавидими вьсѣми имз(ъı) къı мт XXIV 9 *Мар.* да видими вѫдете іми мт VI 1 *Зо.* съпасенъ вѫдетъ ... осѫжденъ вѫдетъ мк XVI 16 *Мар.* г(лаго)лашѧ емоу вси да распнетъ вѫдетъ мт XXVII 22 *Зо.* и сл.

§ 542. Потенцијал: і аште не би г(оспод)ь прѣкратилъ днии не би въıла сп(ас)ена вьсѣка плъть мт XIII 20 *Зо.* не імаши области на мьнѣ никоиѭже аште не би ти дано съ въıше јв XIX 11 *Зо.*

аште отъ сего мира би въıло ц(ѣса)р(ь)с(тв)о мое слоугъı оубо моıм подвизалъı сѧ въıшѧ да не прѣдамъ бимь іюдеомъ јв XVIII 36 *Зо.* и сл.

§ 543. Императив: састоји се од пасивног партиципа и облика императива помоћног глагола, нпр. завъвена бѫди десница моѣ *Пс.* 177а2 и сл.

§ 544. Инфинитив: както можетъ с(ъ)п(ас)енъ бъıти мк X 26 *Зо.* и сл.

§ 545. Партицип и: прѣтрьзаахѫ сѧ отъ їего жжа за їе вмоу много кратъı пѫтъı и жжи желѣзнъı съвѧзаноу сѫштю мк V *Зо.* и сл. і оубиенъ въıвъ въ третиі днь въскръснетъ мк IX 31 *Зо.* и сл.

КЛАСИФИКАЦИЈА ГЛАГОЛА

§ 546. С обзиром на презентску основу (§ 420) у старословенском језику разликујемо 5 врста глагола, а у свакој од њих издвајају се уже групе према инфинитивној основи (§ 421):

I ВРСТА

ГЛАГОЛИ С ПРЕЗЕНТСКОМ ОСНОВОМ *-e/o-*

§ 547. Код глагола ове презентске врсте — инфинитивна основа може бити двојака: (А) једнака са кореном или (Б) изведена од корена наставком *-a-*.

У оквиру прве групе — код глагола чија инфинитивна основа представља чист корен — издвајају се следећи типови према завршном гласу корена:

(а) на сугласнике *s* и *z*: тип нес-е-те инф. нести
(б) на сугласнике *t* и *d*: плет-е-те плести
(в) на сугласнике *p* и *b*; греб-е-те грести
(г) на сугласнике *k* и *g*: теч-е-те тешти
(д) на сонанте *n* и *m*: кльн-е-те клѧти
(ђ) на сонант *r*: мьр-е-те мрѣти
(е) на сонант *v*: плов-е-те плоути

У оквиру друге групе — код глагола чија је инфинитивна основа изведена од корена наставком *-a-* — постоји само један тип: ръв-е-те инф. ръвати.

§ 548. (Аа) Тип несе- инф. нести
везе- вести

		Презент		*Императив*	
Сг.	1.	несѫ	везѫ	—	—
	2.	несеши	везеши	неси	вези
	3.	несетъ	везетъ	неси	вези
Ду.	1.	несевѣ	везевѣ	несѣвѣ	везѣвѣ
	2.	несета	везета	несѣта	везѣта
	3.	несете	везете	—	—
Пл.	1.	несемъ	веземъ	несѣмъ	везѣмъ
	2.	несете	везете	несѣте	везѣте
	3.	несѫтъ	везѫтъ	—	—

Партицип през. акт.: несъı, несѫшти (несѫшт-)

Партицип през. пас.: несом-ъ, -а, -о

		Аорист		*Имперфекат*	
Сг.	1.	вълѣзъ	нѣсъ	несохъ	несѣахъ
	2.	вълѣзе	несе	несе	несѣаше
	3.	вълѣзе	несе	несе	несѣаше
Ду.	1.	вълѣзовѣ	нѣсовѣ	несоховѣ	несѣаховѣ
	2.	вълѣзета	нѣста	несоста	несѣашета
	3.	вълѣзете	нѣсте	несосте	несѣашете
Пл.	1.	вълѣзомъ	нѣсомъ	несохомъ	несѣахомъ
	2.	вълѣзете	нѣсте	несосте	несѣашете
	3.	вълѣзѫ	нѣсѧ	несошѧ	несѣахѫ

Инфинитив: нести, вести, възѣсти

Супин: нестъ, вестъ, възѣстъ

Партиций прет. акт.: несъ, несъши (несъш-)
везъ, везъши (везъш-)

Партиций перфекта: несл-ъ, -а, -о
везл-ъ, -а, -о

Партиций прет. пас.: несен-ъ, -а, -о
везен-ъ, -а, -а

Глаголска именица: несение
везение

§ 549. У споменицима су посведочени облици следећих глагола овог типа:

през. вез-ж, -еши инф. вести и слож. извести, привести, провѣсти;

-вяз-ж, -еши инф. -вѣсти у слож. отвѣсти, повѣсти, развѣсти, увѣсти;

-вяз-ж, -еши инф. -вясти у слож. увясти;

гонез-ж, -еши инф. гонести и гонезне-/гонезнѫти;

гръз-ж, -еши инф. гръсти;

-лез-ж, -еши инф. -лѣсти у слож. възлѣсти, вълѣсти, излѣсти, пролѣсти, сълѣсти;

нес-ж, -еши инф. нести и слож. възнести, внести, вънести, донести, изнести, нанести, понести, принести, пронести, провъзнести, роднести, сънести;

-ньз-ж, -еши али инф. вяньзнѫти;

пас-ж, -еши инф. пасти и слож. съпасти, упасти;

трас-ж, -еши инф. трасти и слож. въстрасти, истрасти, отрасти, отътрасти, потрасти, сътрасти.

§ 549. (*Аб*) Тип плете- инф. плести
краде- красти

		Презент		*Императив*	
		—	—	—	—
Сг.	1.	плетѫ	крадѫ	плети	кради
	2.	плетеши	крадеши	плети	кради
	3.	плететъ	крадетъ		
Ду.	1.	плетевѣ	крадевѣ	плетѣвѣ	крадѣвѣ
	2.	плететa	крадета	плетѣта	крадѣта
	3.	плетете	крадете	—	—
Пл.	1.	плетемъ	крадемъ	плетѣмъ	крадѣмъ
	2.	плетете	крадете	плетѣте	крадѣте
	3.	плетѫтъ	крадѫтъ	—	—

Партиций презента акт.: плетъı, плетѫшти (плетѫшт-)
крадъı, крадѫшти (крадѫшт-)

Партиций презента пас.: плетом-ъ, -а, -о
крадом-ъ, -а, -о

		Аорист			*Имперфект*
Сг.	1.	крадъ	вясъ	водохъ	плетѣахъ
	2.	краде	воде	воде	плетѣаше
	3.	краде	воде	воде	плетѣаше
Ду.	1.	крадовѣ	васовѣ	водоховѣ	плетѣаховѣ
	2.	крадета	васта	водоста	плетѣашета
	3.	крадете	васте	водосте	плетѣашете
Пл.	1.	крадомъ	васомъ	водохомъ	плетѣахомъ
	2.	крадете	васте	водосте	плетѣашете
	3.	крадѫ	васѧ	водоша	плетѣахѫ

Партиций претерита акт.: крадъ, крадъши (крадъш-)
плетъ, плетъши (плетъш-)
водъ, водъши (водъш-)

Партицип перфекта: крал-ъ, -а, -о
плел-ъ, -а, -о

Партицип претерита пас.: плетен-ъ, -а, -о
краден-ъ, -а, -о

Глаголска именица: плетение
краденије

Инфинитив: плести, красти, вости

Супин: плестъ, крастъ, востъ

§ 551. У споменицима су посведочени облици следећих глагола овог типа:

през. влѧд-ѫ, -еши инф. влѧсти;
влюд-ѫ, -еши инф. блюсти и слож. възблюсти, съблюсти;
вод-ѫ, -еши инф. вости и слож. извости, провости, съвости;
вед-ѫ, -еши инф. вести и слож. възвести, въвести, довести, извести, навести, низъвести, отъвести, повести, привести, провести, прѣдъвести, прѣвести, съвести;
влад-ѫ, -еши инф. власти и слож. съвласти;
гнет-ѫ, -еши инф. гнести и слож. погнести;
грѧд-ѫ, -еши инф. грѧсти и слож. мимогрѧсти, огрѧсти;
гѫд-ѫ, -еши инф. гѫсти;
жлѣд-ѫ, -еши инф. жлѣсти и жлад-ѫ, -еши инф. жласти;
клад-ѫ, -еши инф. класти и слож. въсклласти, наклласти;
крад-ѫ, -еши инф. красти и слож. искрасти, окрасти, оукрасти;
мет-ѫ, -еши инф. мести и слож. въмести, отъмести, помести, съмести;
мѧт-ѫ, -еши инф. мѧсти и слож. възмѧсти, съмѧсти;
пад-ѫ, -еши инф. пасти и слож. въпасти, допасти, испасти напасти, низъпасти, отъпасти, припасти, распасти, съпасти, оупасти;

плет-ѫ, -еши инф. плести и слож. исплести,приплести, съплести;
прѧд-ѫ, -еши инф. прѧсти;
раст-ѫ, -еши инф. расти и слож. порасти, прорасти;
цвьт-ѫ, -еши инф. цвисти и слож. отъцвисти, процвисти;
чьт-ѫ, -еши инф. чисти и слож. въчисти, изъчисти, ичисти, иштисти, отъчисти, почисти, причисти, рашстисти;

§ 552. „Неправилан“ однос између презентске и инфинитивне основе показују: през. ид-ѫ, -еши инф. ити и слож. възити, вънити, донти, изити, мимоити, наити, обити, отити, подъити, поити, прѣдъити, прѣити, прѣвъзити, прнити проити, разити, сънити.

Такође: ѩд-ѫ, -еши инф. ѩхати и слож. възѣхати, въѩхати, приѩхати, прѣѩхати.

Исто тако: вѫд-ѫ, -еши инф. бъıти и слож. завъıті, избъıти, привъıти, съвъıти.

§ 553. (Ав) Тип гребе- инф. грети
чрьпе- чрѣти

		Презент		*Императив*	
Сг.	1.	гребѫ	чрьпѫ	—	—
	2.	гребеши	чрьпеши	греби	чрьпи
	3.	гребетъ	чрьпетъ	греби	чрьпи
Ду.	1.	гребевѣ	чрьпевѣ	гребѣвѣ	чрьпѣвѣ
	2.	гребета	чрьпета	гребѣта	чрьпѣта
	3.	гребете	чрьпете	—	—
Пл.	1.	гребемъ	чрьпемъ	гребѣмъ	чрьпѣмъ
	2.	гребете	чрьпете	гребѣте	чрьпѣте
	3.	гребѫтъ	чрьпѫтъ	—	—

Партицип презента акт.: гребъı, гребѫшти (гребѫшт-)

Партицип презента пас.: гребом-ъ, -а, -о

		Аорист		*Имперфект*
Сг.	1.	грѣсъ	гревохъ	гревѣахъ
	2.	гребе	гребе	гревѣаше
	3.	гребе	гребе	гревѣаше
Ду.	1.	грѣсовѣ	гревоховѣ	гревѣаховѣ
	2.	грѣста	гревоста	гревѣашета
	3.	грѣсте	гревосте	гревѣашете
Пл.	1.	грѣсомъ	гревохомъ	гревѣахомъ
	2.	грѣсте	гревосте	гревѣашете
	3.	грѣсѧ	гревошѧ	гревѣахѫ

Партицип претерита акт.: гревъ, гревъши (гревъш-)
чрьпъ, чрьпъши (чрьпъш-)

Партицип претерита пас.: гребен-ъ, -а, -о

Глаголска именица: гребение

Инфинитив: грети, чрѣти

Супин: гретъ, чрѣтъ

§ 554. У споменицима су посведочени облици следећих глагола овог типа:

през. грѣд-ѫ, -еши инф. грети и слож. погрети;
зѧд-ѫ, -еши *парт. през. пас.* зѧдоми *Супр.* 397.27;
сод-ѫ, -еши инф. сести именица сосьць;
тѣп-ѫ, -еши инф. тети и слож. оутети;
-чьрьп-ѫ, -еши инф. -чрѣти у слож. почрѣти.

§ 555. „Неправилан" однос између презентске и инфинитивне основе показују:

през. живѫ, живеши инф. жити и слож. иждити, ожити, пожити, прижити, съпожити.

плѣд-ѫ, -еши инф. плѣсти и слож. исплѣсти.

§ 556. (Аг) Тип тече- инф. тешти
може- мошти

		Презент		*Императив*	
Сг.	1.	текѫ	могѫ	—	—
	2.	течеши	можеши	тьци	помози
	3.	течетъ	можетъ	тьци	помози
Ду.	1.	течевѣ	можевѣ	тьцѣвѣ	помозѣвѣ
	2.	течета	можета	тьцѣта	помозѣта
	3.	течете	можете	—	—
Пл.	1.	течемъ	можемъ	тьцѣмъ	помозѣмъ
	2.	течете	можете	тьцѣт	помозѣте
	3.	текѫтъ	могѫтъ	—	—

Партицип презента акт.: текъı, текѫшти (текѫшт-)
могъı, могѫшти (могѫшт-)

Партицип презента пас. жегом-ъ, -а, -о

		Аорист			*Имперфекат*
Сг.	1.	могъ	тѣхъ	текохъ	течаахъ
	2.	може	тече	тече	течааше
	3.	може	тече	тече	течааше
Ду.	1.	моговѣ	тѣховѣ	текоховѣ	течааховѣ
	2.	можета	тѣста	текоста	течаашета
	3.	можете	тѣсте	текосте	течаашете
Пл.	1.	могомъ	тѣхомъ	текохомъ	течаахомъ
	2.	можете	тѣсте	текосте	течаашете
	3.	могѫ	тѣшѧ	текошѧ	течаахѫ

Инфинитив: тешти, мошти, жешти

Партицип претерита акт.: могъ, могъши (могъш-)

Партицип перфекта: могл-ъ, -а, -о

Партицип претерита пас.: жежен-ъ, -а, -о
речен-ъ, -а, -о

§ 557. У споменицима су посведочени облици следећих глагола овог типа:

през. врѣгѫ, врѣжеши инф. врѣшти (скоро увек не врѣшти); влѣкѫ, влѣчеши инф. влѣшти и слож. въвлѣшти, извлѣшти, облѣшти, отъвлѣшти, повлѣшти, привлѣшти, провлѣшти, съоблѣшти, съвлѣшти;

вьрьгѫ, вьрьжеши инф. врѣшти и слож. възврѣшти, выврѣшти, изврѣшти, испроврѣшти, низврѣшти, опроврѣшти, отъврѣшти, поврѣшти, приврѣшти, разврѣшти, съврѣшти;

звѧгѫ, звѧжеши инф. звѧшти;

жегѫ (жьгѫ), жежеши (жьжеши) инф. жешти и слож. възжешти, иждешти, зажешти, ожешти, пожешти, раждешти, съжешти, оужешти;

лѧгѫ, лѧжеши инф. лешти (лѧжѧѣ мт XXIII 37 *3о.*);

-лѧкѫ, -лѧчеши инф. -лѧшти у слож. налѧшти, сълѧшти;

могѫ, можеши инф. мошти и слож. изнемошти, отънемошти, помошти, провмошти, провънемошти, възмошти;

пекѫ, печеши инф. пешти и слож. попешти;

-прѧгѫ, прѧжеши инф. -прѧшти у слож. въпрѧшти, припрѧшти, распрѧшти, съпрѧшти;

рекѫ, речеши инф. рѣшти и слож. зарѣшти, издрѣшти, нарѣшти, отърѣшти, предърѣшти, преждерѣшти, прерѣшти, прорѣшти, оурѣшти;

стригѫ, стрижеши инф. стрищи (стрѣшти);

стрѣгѫ, стрѣжеши инф. стрѣшти;

сѣкѫ, сѣчеши инф. сѣшти и слож. исѣшти, отъсѣшти, посѣшти, провсѣшти; расѣшти, съсѣшти, оусѣшти;

-сѧгѫ, -сѧжеши инф. -сѧшти и присягнѫти;

текѫ, течеши инф. тешти и слож. истешти, мимотешти, овътешти, отътешти, потешти, предътешти, претешти, растешти, сътешти;

тлъкѫ, тлъчеши инф. тлѣшти и слож. сътлѣшти;

§ 558. „Неправилан“ однос између презентске и инфинитивне основе налазимо код: през. лѧгѫ, лѧжеши инф. лешти и слож. възлешти, облешти, оулешти.

§ 559. (Ад) Тип кльне- / отъме- инф. клѧти / отѧти

		Презент		*Императив*	
Сг.	1.	кльнѫ	отъмѫ	—	—
	2.	кльнеши	отъмеши	кльни	отъми
	3.	кльнетъ	отъметъ	кльни	отъми
Ду.	1.	кльневѣ	отъмевѣ	кльнѣвѣ	отъмѣвѣ
	2.	кльнета	отъмета	кльнѣта	отъмѣта
	3.	кльнете	отъмете	—	—
Пл.	1.	кльнемъ	отъмемъ	кльнѣмъ	отъмѣмъ
	2.	кльнете	отъмете	кльнѣте	отъмѣте
	3.	кльнѫтъ	отъмѫтъ	—	—

Партиций презента акт.: кльнъı, кльнѫшти (кльнѫшт-)

Партиций презента пас.: начьном-ъ, -а, -о

		Аорист		*Имперфекат*
Сг.	1.	начѧсъ	начѧхъ	кльнѣахъ
	2.	начѧ[тъ]		кльнѣаше
	3.	начѧ[тъ]		кльнѣаше
Ду.	1.	начѧсовѣ	начѧховѣ	кльнѣаховѣ
	2.	начѧста		кльнѣашета
	3.	начѧсте		кльнѣашете
Пл.	1.	начѧсомъ	начѧхомъ	кльнѣахомъ
	2.	начѧсте		кльнѣашете
	3.	начѧсѧ	начѧшѧ	кльнѣахѫ

Партиций претерита акт.: кльнъ, кльнъши (кльнъш-)
овьмъ, овьмъши (овьмъш-)

Партиций претерита пас.: проклѧт-ъ, -а, -о
възѧт-ъ, -а, -о

Партицип перфекта: НАЧАЛ-Ъ, -А, -О
ВЪЗАЛ-Ъ, -А, -О

Инфинитив: КЛАТИ, ОТАТИ, НАЧАТИ, ОБАТИ, ПРОКЛАТИ, ВЪЗАТИ
Супин: КЛАТЪ, ОТАТЪ, НАЧАТЪ, ОБАТЪ, ПРОКЛАТЪ, ВЪЗАТЪ

§ 560. У споменицима су посведочени облици следећих глагола овог типа:

през. -ЖЬМ-Ж, -ЕШИ инф. -ЖАТИ у слож. СЪЖАТИ;
ИМ-Ж, -ЕШИ инф. ЬАТИ и слож. ВЪЗАТИ, ВЪНАТИ, СЪНАТИ, ИЗАТИ, ОБАТИ, ОТАТИ; ВЪСПРИЬАТИ, ЗАЬАТИ, НАЬАТИ, ПОЬАТИ, ПРИЬАТИ, ПРѢЬАТИ, ОУЬАТИ; ОБЪЬАТИ, ОТЪЬАТИ, ПОДЪЬАТИ;
КЛЬН-Ж, -ЕШИ инф. КЛАТИ и слож. ЗАКЛАТИ, ПРОКЛАТИ;
-ПЬН-Ж, -ЕШИ инф. -ПАТИ у слож. ЗАПАТИ, ПРИПАТИ, ПРОПАТИ, РАСПАТИ, СЪПАТИ;
-ЧЬН-Ж, -ЕШИ инф. -ЧАТИ у слож. ВЪЧАТИ, ЗАЧАТИ, НАЧАТИ, ОУЧАТИ;

§ 561. (Ађ) Тип МЬРЕ- инф. МРѢТИ

		Презент		*Императив*	
Сг.	1.	МЬРЖ	СТЬРЖ	—	—
	2.	МЬРЕШИ	СТЬРЕШИ	МЬРИ	СТЬРИ
	3.	МЬРЕТЪ	СТЬРЕТЪ	МЬРИ	СТЬРИ
Ду.	1.	МЬРЕВѢ	СТЬРЕВѢ	МЬРѢВѢ	СТЬРѢВѢ
	2.	МЬРЕТА	СТЬРЕТА	МЬРѢТА	СТЬРѢТА
	3.	МЬРЕТЕ	СТЬРЕТЕ	—	—
Пл.	1.	МЬРЕМЪ	СТЬРЕМЪ	МЬРѢМЪ	СТЬРѢМЪ
	2.	МЬРЕТЕ	СТЬРЕТЕ	МЬРѢТЕ	СТЬРѢТЕ
	3.	МЬРЖТЪ	СТЬРЖТЪ	—	—

Партицип презента акт. МЬРЪІ, МЬРЖШТИ (МЬРЖШТ-)
Партицип презента пас.: МЬРОМ-Ъ, -А, -О

		Аорист		*Имперфекат*
Сг.	1.	ОУМРѢХЪ	ПРОСТРѢХЪ	МЬРѢАХЪ
	2.	ОУМРѢ[ТЪ]	ПРОСТРѢ[ТЪ]	МЬРѢАШЕ
	3.	ОУМРѢ[ТЪ]	ПРОСТРѢ[ТЪ]	МЬРѢАШЕ
Ду.	1.	ОУМРѢХОВѢ	ПРОСТРѢХОВѢ	МЬРѢАХОВѢ
	2.	ОУМРѢСТА	ПРОСТРѢСТА	МЬРѢАШЕТА
	3.	ОУМРѢСТЕ	ПРОСТРѢСТЕ	МЬРѢАШЕТЕ
Пл.	1.	ОУМРѢХОМЪ	ПРОСТРѢХОМЪ	МЬРѢАХОМЪ
	2.	ОУМРѢСТЕ	ПРОСТРѢСТЕ	МЬРѢАШЕТЕ
	3.	ОУМРѢША	ПРОСТРѢША	МЬРѢАХѫ

Инфинитив: МРѢТИ, СТРѢТИ

Супин: МРѢТЪ, СТРѢТЪ

Партицип претерита акт. МЬРЪ, МЬРЪШИ (МЬРЪШ-)

Партицип перфекта: МЬЛ-Ъ, -А, -О

Партицип претерита пас.: РАС-ПРО-СТРЬТ-Ъ, -А, -О

Глаголска именица: ОУ-МРЬТИЄ

§ 562. У старословенским споменицима посведочени су облици следећих глагола овог типа:

през. -ВЬР-Ж, -ЕШИ инф. -ВРѢТИ у слож. ВЪВРѢТИ, ЗАВРѢТИ, ПРОВРѢТИ;
ЖЬР-Ж, -ЕШИ инф. ЖРѢТИ и слож. ПОЖРѢТИ;
МЬР-Ж, -ЕШИ инф. МРѢТИ и слож. ИЗМРѢТИ, ОУМРѢТИ;
-ПЬР-Ж, -ЕШИ инф. -ПРѢТИ у слож. ОПРѢТИ;
-СКВЬР-Ж, -ЕШИ инф. -СКВРѢТИ у слож. РАСКВРѢТИ;
-СТЬР-Ж, -ЕШИ инф. -СТРѢТИ у слож. ПРОСТРѢТИ, РАСПРОСТРѢТИ;

По овоме типу граде делимично своје облике глаголи III презентске врсте: през. ЖЬРЬ, ЖЬРЬШИ инф. ЖРЬТИ (§ 579) и ТЬРЬ, ТЬРЬШИ инф. ТРЬТИ (§ 579).

§ 563. (Ае) Тип плове-, инф. плоути

		Презент		*Императив*	
		—	—		
Сі.	1.	плоѫ	словѫ	плови	слови
	2.	пловеши	словеши	плови	слови
	3.	пловетъ	словетъ		
Ду.	1.	пловевѣ	словевѣ	пловѣва	словѣва
	2.	пловета	словета	пловѣта	словѣта
	3.	пловете	словете	—	—
Пл.	1.	пловемъ	словемъ	пловѣмъ	словѣмъ
	2.	пловете	словете	пловѣте	словѣте
	3.	пловѫтъ	словѫтъ	—	—

Партицип презента акт.: словъı, словѧшти (словѧшт-)

Партицип презента пас.: словом-ъ, -а, -о

		Аорист		*Имперфекат*
Сі.	1.	плоухъ	натроухъ	словѣахъ
	2.	плоу	натроу	словѣаше
	3.	плоу	натроу	словѣаше
Ду.	1.	плоуховѣ	натроуховѣ	словѣаховѣ
	2.	плоуста	натроуста	словѣашета
	3.	плоусте	натроусте	словѣашете
Пл.	1.	плоухомъ	натроухомъ	словѣахомъ
	2.	плоусте	натроусте	словѣашете
	3.	плоушѧ	натроушѧ	словѣахѫ

Партицип претерита акт.: отъ-плоувъ, -плоувъши (-плоувъш-)

Партицип перфекта: плоул-ъ, -а, -о

Партицип претерита пас.: словен-ъ, -а, -о (у благословенъ)

Глаголска именица: слоутие, али такође: отровение

§ 564. У старословенским споменицима су посведочени облици следећих глагола овог типа:

йрез. плов-ѫ, -еши инф. плоути и слож. отъплоути, прѣплоути;
-тров-ѫ, -еши инф. -троути у слож. натроути, отроути;
слов-ѫ, -еши инф. слоути и слож. прослоути;

У напоредним — меким и тврдим — облицима јавља се следећи глагол овог типа: през. ѣев-ѫ, -еши инф. роути и рев-ѫ, -еши инф. роути.

§ 565. (Б) Тип ръве- инф. ръвати

		Презент		*Императив*	
Сі.	1.	ръвѫ	берѫ	—	—
	2.	ръвеши	береши	ръви	бери
	3.	ръветъ	беретъ	ръви	бери
Ду.	1.	ръвевѣ	беревѣ	ръвѣва	берѣва
	2.	ръвета	берета	ръвѣта	берѣта
	3.	ръвете	бевете	—	—
Пл.	1.	ръвемъ	беремъ	ръвѣмъ	берѣмъ
	2.	ръвете	берете	ръвѣте	берѣте
	3.	ръвѫтъ	берѫтъ	—	—

Партицип презента акт.: ръвъı, ръвѧшти (ръвѧшт-)

Партицип презента пас.: ръвомъ, -а, -о

		Аорист		*Имперфекат*
Сі.	1.	ръвахъ	бѣрахъ	ръваахъ
	2.	ръва	бѣра	ръваше
	3.	ръва	бѣра	ръваше
Ду.	1.	ръваховѣ	бѣраховѣ	ръваховѣ
	2.	ръваста	бѣраста	ръвашета
	3.	ръваste	бѣраste	ръвашете
Пл.	1.	ръвахомъ	бѣрахомъ	ръваахомъ
	2.	ръваste	бѣраste	ръвашете
	3.	ръвашѧ	бѣрашѧ	ръваахѫ

Партицип претерита акт.: ръвавъ, ръвавъши (ръвавъш-)

Партицип перфекта.: ръвал-ъ, -а, -о

Партицип претерита.: ръван-ъ, -а, -о

Глаголска именица: ръваниѥ.

§ 566. У старословенским споменицима посведочени су облици следећих глагола овог типа:

през. ръв-ѫ, -еши инф. ръвати и слож. въздръвати, отъръвати, оурръвати;

със-ѫ, -еши инф. съсати;

тъкѫ, тъчеши инф. тъкати и слож. истъкати, натъкати;

(о)снов-ѫ, -еши инф. (о)сновати;

искѫ, ищеши инф. искати и слож. възискати, изискати, обискати, поискати, сънискати;

Група глагола овог типа показује алтернацију коренског вокала ь/ѣ, ъ/о, ь/и, ъ/е:

през. вер-ѫ, -еши инф. вьрати и слож. възвьрати, извьрати, привьрати, съвьрати;

дер-ѫ, -еши инф. дьрати и слож. въздьрати, издьрати, одьрати, прѣдьрати, раздьрати;

пер-ѫ, -еши инф. пьрати;

зов-ѫ, -еши инф. зъвати и слож. възъвати, позъвати, призъвати, прозъвати, съзъвати;

жид-ѫ, -еши инф. жьдати и слож. дожьдати, пожьдати;

жен-ѫ, -еши инф. гънати и слож. въигънати, изгънати, отъгънати, погънати, прогънати, разгънати;

II ВРСТА

ГЛАГОЛИ С ПРЕЗЕНТСКОМ ОСНОВОМ НА *-ne/no-*

§ 567. Код глагола с презентском основом на *-ne/no-* инфинитивна основа је изведена наставком *-nǫ-*, а према завршном гласу корена — разликују се два типа ових глагола: (А) с кореном на сугласник и (Б) с кореном на самогласник.

§ 568. (А) Тип двиг-не- инф. двиг-нѫ-ти

Презент: *Сі.* 1. двигнѫ *Ду.* 1. двигневѣ *Пл.* 1. двигнемъ
2. двигнеши 2. двигнета 2. двигнете
3. двигнетъ 3. двигнете 3. двигнѫтъ

Императив: 1. — двигнѣвѣ двигнѣмъ
2. двигни двигнѣта двигнѣте
3. двигни — —

Парт. през. акт.: двигнъı, двигнѫшти (двигнѫшт-)

Парт. през. пас.: двигном-ъ, -а, -о

Аорист асимат̀ски: 1. двигъ двиговѣ двигомъ
2. движе движета движете
3. движе движете двигѫ

Аорист сим. нови: 1. двигохъ двиговѣ двигохомъ
2. движе двигоста двигосте
3. движе двигосте двигошѧ

Имперфекат: 1. съхнѣахъ съхнѣаховѣ съхнѣахомъ
2. съхнѣаше съхнѣашета съхнѣашете
3. съхнѣаше съхнѣашете съхнѣахѫ

Парт. прет. акт.: двигъ, двигъши (двигъш-)

Парт. перфекта: двигл-ъ, -а, -о

Парт. прет. пас.: движен-ъ, -а, -о и такође: дрьзновен-ъ, -а, -о

Глаол. именица: движениѥ и такође: дрьзновениѥ

§ 569. У старословенским споменицима посведочени су облици следећих глагола овог типа:

през. -вѣгнѫ, -неши инф. -вѣгнѫти у слож. извѣгнѫти и сл.
въıкнѫ, -неши инф. въıкнѫти и слож.
-вѧзнѫ, -неши инф. -вѧзнѫти у слож. оувѧзнѫти и сл.
-гаснѫ, -неши инф. -гаснѫти у слож. оугаснѫти и сл.

-грѧзнѫ, -неши инф. -грѧзнѫти у слож. погрѧзнѫти и сл.

гъівнѫ, -неши инф. гъівнѫти и слож.

двигнѫ, -неши инф. двигнѫти и слож.

дрьзнѫ, -неши инф. дрьзнѫти и слож.

дъхнѫ, -неши инф. дъхнѫти и слож.

-жаснѫ, -неши инф. -жаснѫти у слож. оужаснѫти и сл.

-забнѫ -неши инф. -забнѫти у слож. прозабнѫти и сл.

кликнѫ, -неши инф. кликнѫти и слож.

коснѫ, -неши инф. коснѫти и слож.

-крьснѫ, -неши инф. -крьснѫти у слож. въскрьснѫти и сл.

-къіснѫ, -неши инф. -къіснѫти у слож. въкъіснѫти и сл.

-млъкнѫ, -неши инф. -млъкнѫти у слож. оумлъкнѫти и сл.

мрькнѫ, -неши инф. мрькнѫти и слож.

-макнѫ, -неши инф. -макнѫти у слож. оумакнѫти и сл.

-мрьзнѫ, -неши инф. мрьзнѫти у слож. помрьзнѫти и сл.

-мъкнѫ, -неши инф. -мъкнѫти у слож. промъкнѫти и сл.

-никнѫ, -неши инф. -никнѫти у слож. проникнѫти и сл.

плъзнѫ, -неши инф. плъзнѫти и слож.

-ригнѫ, -неши инф. -ригнѫти у слож. отъригнѫти и сл.

-сагнѫ, -неши инф. сагнѫти у слож. посагнѫти и сл.

-сльпнѫ, -неши инф. -сльпнѫти у слож. осльпнѫти и сл.

-стигнѫ, -неши инф. -стигнѫти у слож. постигнѫти и сл.

съхнѫ, -неши инф. съхнѫти и слож.

-сѧкнѫ, -неши инф. -сѧкнѫти у слож. исѧкнѫти и сл.

тлькнѫ, -неши инф. тлькнѫти и слож.

-то(п)нѫ, -неши инф. -то(п)нѫти у слож. исто(п)нѫти и сл.

-тръгнѫ, -неши инф. -тръгнѫти у слож. растръгнѫти и сл.

тъкнѫ, -неши инф. тъкнѫти и слож.

-тѧгнѫ, -неши инф. -тѧгнѫти у слож. протѧгнѫти и сл.

-хръмнѫ, -неши инф. -хръмнѫти у слож. охръмнѫти и сл.

-чезнѫ, -неши инф. -чезнѫти у слож. ишчезнѫти (ичезнѫти) и сл.

Код следећих глагола овог типа крајњи сугласник корена испао је пред -н-:

ӣрез. блѣснѫ, неши инф. блѣснѫти (несврш. блисцати, блискати)

-бъснѫ, -неши инф. -бъснѫти у слож. възбъснѫти и сл. (уп. бъд-ѣ-ти и сл.)

-вѧнѫ, -неши инф. -вѧнѫти у слож. оувѧнѫти

-гънѫ, -неши инф. -гънѫти у слож. съгънѫти и сл. (несврш. съгъвати и сл.)

канѫ, -неши инф. канѫти (несврш. капати)

-кленѫ, -неши инф. -кленѫти у слож. заклснѫти (аор. заклепе)

-льнѫ, -неши инф. -льнѫти у слож. прильнѫти и сл. (аор. прильпе и сл.)

-прѧнѫ, -неши инф. -прѧнѫти у слож. въспрѧнѫти (прѧдати)

-свѧнѫ, -неши инф. -свѧнѫти у слож. присвѧнѫти (аор. присвѧде и сл.)

-сънѫ, -неши инф. -сънѫти у слож. оусънѫти и сл. (аор. оусъпе и сл. уп. съпати)

-трьнѫ, -неши инф. -трьнѫти у слож. оутрьнѫти (аор. оутрьпоста и сл.)

Извесни глаголи показују колебање између ове врсте и I презентске врсте: — инф. присегнѫти *Суӣр.* 43.5 и присѧшти *Суӣр.* 504.24 през. досѧжеши *Суӣр.* 511. 12 и др. — инф. въпъзнѫти *Суӣр.* 2. 23 импер. въпьзи јв. XVIII 11. — инф. оусѣкнѫтъ 14. 14 аор. оусѣкнѫхъ мк VI 16 и др. поред обичнијег сѣщи, сѣкѫ и слож.

§ 570. (Б) Тип ми-не- инф. ми-нѫ-ти

Презенӣ:	*Сі*	1. минѫ	*Ду*	миневѣ	*Пл* минемъ
		2. минеши		минета	минете
		3. минетъ		минете	минѫтъ
Имӣерашив:		1. —		минѣвѣ	минѣмъ
		2. мини		минѣта	минѣте
		3. мини		—	—

Партицип презента акт.: минѣ, мѣинѫшти (минѫшт-)

Аорист:			
1.	минѫхъ	минѫховѣ	минѫхомъ
2.	минѫ	минѫста	минѫсте
3.	минѫ	минѫсте	минѫшѧ

Парт. прет. акт.: минѫвъ, минѫвъши (минѫвъш-)

Парт. перфекта: минѫл-ъ, -а, -о

Парт. прет. пас.: ꙗиновен-ъ, -а, -о

Глаголи. именица: плиновение

§ 571. У старословенским споменицима посведочени су облици следећих глагола овог типа:

през. доу-нѫ, -неши инф. доунѫти и слож. въдоунѫти, въздоунѫти;

зи-нѫ, -неши инф. зинѫти;

-къі-нѫ, -неши инф. -къінѫти у слож. накъінѫти, покъінѫти;

ма-нѫ, -неши инф. -манѫти у слож. наманѫти, поманѫти;

ми-нѫ, -неши инф. минѫти и слож. прѣминѫти;

-пла-нѫ, -неши инф. -планѫти у слож. въспланѫти;

пли-нѫ, -неши инф. плинѫти;

ри-нѫ, -неши инф. ринѫти и слож. въздринѫти въринѫти, въіринѫти, низъринѫти, отъринѫти, съринѫти;

III ВРСТА

ГЛАГОЛИ С ПРЕЗЕНТСКОМ ОСНОВОМ НА *-je|jo-*

§ 572. Глаголи ове презентске врсте — према односу инфинитивне и презентске основе — деле се на две групе:

(А) глаголи чија инфинитивна основа улази неокрњена у састав презентске, тј. презентска се основа гради додавањем тематског суфикса *-je|jo-* и

(Б) глаголи са инфинитивном основом на *-a-*, које не улази у састав презентске основе.

У оквиру обеју група — према различном завршном гласу на крају основе одн. испред тематског суфикса *-je|jo-* — издвајају се следећи типови:

(Аа) инфинитивна основа на *-а-* и презент на -аѭ, -аѥши (тип дѣлати през. дѣлаѭ, дѣлаѥши и сл.)

(Аб) инфинитивна основа на -ѣ- и презент на -ѣѭ, -ѣѥши (тип оумѣти през. оумѣѭ, оумѣѥши и сл.)

(Ав) инфинитивна основа на -и-, -ъі-, -оу- и презент на -иѭ, -иѥши одн. -ъіѭ, -ъіѥши одн. -оуѭ, -оуѥши (тип вити през. виѭ, виѥши и сл.)

(Аг) инфинитивна се основа првобитно свршавала на сонате *r, l, n* (али се услед гласовних промена изједначила са типом (а), док се огледа у презенту (тип врати<**bor-ti* през. воръѭ, воръѥши и сл.)

(Ба) глаголи са самогласником испред тематског суфикса *-je|jo-* у презентској основи и пред *-а-* у инфинитивној (тип да-ти през. да-ѭ, -еши и сл.)

(Бб) глаголи са сугласником испред тематског суфикса *-je|jo-* у презентској основи и пред *-а-* у инфинитивној (тип сълати през сълѭ, сълѥши и сл.).

§ 573. (Аа) Тип дѣлати през. дѣлаѭ

		Сі.	*Ду.*	*Пл.*
Презент:	1.	дѣлаѭ	дѣлаѥвѣ	дѣлаѥмъ
	2.	дѣлаѥши	дѣлаѥта	дѣлаѥте
	3.	дѣлаѥтъ	дѣлаѥте	дѣлаѭтъ
Императив:	1.	—	дѣлаивѣ	дѣлаимъ
	2.	дѣлаи	дѣланта	дѣланте
	3.	дѣлаи	—	—

Прат. прет. акт.: дѣлаѣ, дѣлаѭшти (дѣлаѭшт-)

Парт. прет. пас.: дѣлаем-ъ, -а, -о

Аорист:	1. дѣлахъ	дѣлаховѣ	дѣлахомъ
	2. дѣла	дѣласта	дѣласте
	3. дѣла	дѣласте	дѣлашѧ
Имперфект:	1. дѣлаахъ	дѣлааховѣ	дѣлаахомъ
	2. дѣлааше	дѣлаашета	дѣлаашете
	3. дѣлааше	дѣлаашете	дѣлаахѫ

Прат. прет. акт.: дѣлавъ, дѣлавъши (дѣлавъш-)

Парт. перфекта: дѣлал-ъ, -а, -о

Прат. прет. пас.: дѣлан-ъ, -а, -о

Инфинитив: дѣлати

Супин: дѣлатъ

§ 574. Глаголи овог типа изведени су (а) од имена или (б) од других глагола (сем коренског глагола знати през. зна-ѭ -еши):

(а) работати през. работаѭ (работа)
вечерати през. вечераѭ (вечера)
вонѩти през. вонѩѭ (вонѩ)
гнѣвати сѧ през. гнѣваѭ (гнѣвъ)
слоушати през. слоушаѭ (слоухъ)
вѣньчати през. вѣньчаѭ (вѣньць)
коньчати през. коньчаѭ (коньць)
знаменати през. знаменаѭ (знамѧ) и сл.

(б) падати през. падаѭ — пасти през. падѫ
(оу)мирати, (оу)мираѭ — (оу)мрѣти, (оу)мьрѫ
начинати, начинаѭ — (на)чѧти, (на)чьнѫ
(по)магати, (по)магаѭ — (по)моштн, (по)могѫ
оугнѣтати, оугнѣтаѭ — (по)гнести, (по)гнетѫ
погрѣвати, погрѣваѭ — погрети, погревѫ
(на)рицати, (на)рицаѭ — (на)рѣшти, (на)рекѫ
(съ)жизати, (съ)жизаѭ — (съ)жешти, (съ)жегѫ

дъıхати, дъıхаѭ — дъхнѫти, дъхнѫ
прикасати сѧ, прикасаѭ — прикоснѫти сѧ, прикоснѫ
ıштазати, ıштазаѭ — ıштезнѫти, ıштезнѫ
блıсцати, блıсцаѭ — бльснѫти, бльснѫ
(по)двизати, (по)двизаѭ — (по)двигнѫти, (по)двигнѫ
оужасати сѧ, оужасаѭ — оужаснѫти сѧ, оужаснѫ

постилати, постилаѭ — постьлати, -стелѫ
съзидати, -зидаѭ — съзьдати, -зиждѫ
ловъıзати, ловъıзаѭ — ловъзати, ловъжѫ
(по)съıлати, -съıлаѭ — (по)сълати, -сълѫ
закалати, -калаѭ — заклати, -колѫ

полагати, -лагаѭ — положити, -ложѫ
омакати, омакаѭ — омочити, омочѫ
(съ)гарати, -гараѭ — (съ)горѣти, -горѭ

оубıвати, оубıваѭ — оубити, оубıѭ
напаıвати, напаıваѭ — напоити, -поѭ
исцѣлıвати, -цѣлıваѭ — исцѣлити, -цѣлѭ
оукрѣплıвати, -крѣплıваѭ — оукрѣпити, -крѣплѭ
помъıшлıвати, -мъıшлıваѭ — помъıслити, -мъıшлѭ
потаплıвати, -таплıваѭ — потопити, -топлѭ
покланıвати, -кланıваѭ — поклонити, -клонѭ
разарıвати, разарıваѭ — разорити, разорѭ
раждати, раждаѭ — родити, рождѫ
пригваждати, -гваждаѭ — пригвоздити, -гвождѫ
поглъштати, -глъштаѭ — поглътити, -глъштѫ
праштати, праштаѭ — простити, прошту
растачати, -тачаѭ — расточити, -точѫ
оуничижати, оуничижаѭ — оуничьжити, оуничьжѫ

въıвати, въıваѭ — въıти
съгрѣвати, съгрѣваѭ — съгрѣти, -грѣѭ
(въс)пѣвати, -пѣваѭ — (въс)пѣти, -поѭ
почıвати, почıваѭ — почити, почıѭ и сл.

§ 575. (Аб) Тип оумѣти през. оумѣѭ

Презент.	*Сг.* 1. оумѣѭ	*Ду.* оумѣевѣ	*Пл.*	оумѣемъ
	2. оумѣеши	оумѣета		оумѣете
	3. оумѣетъ	оумѣете		оумѣѭтъ

Парт. през. акт.: оумѣѩ, оумѣѭшти (оумѣѭшт-)

Парт. през. пас.: оумѣем-ъ, -а, -о

Императив:	1. —	оумѣивѣ	оумѣимъ
	2. оумѣи	оумѣита	оумѣите
	3. оумѣи	—	—
Имперфекат:	1. оумѣахъ	оумѣаховѣ	оумѣахомъ
	2. оумѣаше	оумѣашета	оумѣашете
	3. оумѣаше	оумѣашете	оумѣахѫ
Аорист:	1. оумѣхъ	оумѣховѣ	оумѣхомъ
	2. оумѣ	оумѣста	оумѣсте
	3. оумѣ	оумѣсте	оумѣшѧ

Парт. прет. акт.: оумѣвъ, оумѣвъши (оумѣвъш-)

Парт. перфекта: оумѣл-ъ, -а, -о

Парт. прет. пас.: оумѣн-ъ, -а, -о

Глаг. именица: оумѣние

Инфинитив: оумѣти

Супин: оумѣтъ

§ 576. Продуктивну групу представљају глаголи изведени од придева и ређе од именица:

богатъ — богатѣти през. богатѣѭ
гръдъ — у слож. разгръдѣти, -гръдѣѭ
жестокъ — у слож. ожестѣти, -жестѣѭ
нѣмъ — у слож. онѣмѣти, -нѣмѣѭ
сверѣпъ — у слож. въсверѣпѣти, -сверѣпѣѭ
сѫдъ — сѫдѣти и слож. осѫдѣти, -сѫдѣѭ
славъ — у слож. ославѣти, прослављати през. -славѣѭ

тлъстъ — у слож. отлъстѣти, през. -тлъстѣѭ
цѣлъ — цѣлѣти през. цѣлѣѭ
врада — брадѣти през. брадѣѭ
желꙗ — желѣти през. желѣѭ
пишта — питѣти през. питѣѭ

После *-j-* и палаталних сугласника -ѣ- прелази у -ꙗ-одн. -а-:

вои — у слож. обоꙗти през. -боꙗѭ
великъ — величати през. величаѭ
ветъхъ — ветъшати през ветъшаѭ
жестокъ — у слож. ожесточати през. -жесточаѭ
ништь — у слож. овништати през. -ништаѭ
тѫжькъ — у слож. отѫжати и отѫжьчати

§ 576. Изван продуктивне групе глагола изведених од придева иду овамо још следећи: разоумѣти, оумѣти, съмѣти, тлѣти, зьрѣти, (о)долѣти и (о)делѣти, гонѣти и сл.

§ 577. (Ав) Тип вити през. виѭ

Презент:	*Сг.* 1. виѭ	*Ду.* виевѣ	*Пл.*	виемъ
	2. виеши	виета		виете
	3. виетъ	виете		виѭтъ

Парт. през. акт.: виѩ, виѭшти (виѭшт-)

Парт. през. пас.: вием-ъ, -а, -о

Императив:	1. —	виивѣ	виимъ
	2. ви	виита	виите
	3. ви	—	—
Имперфекат:	1. виꙗахъ	виꙗаховѣ	виꙗахомъ
	2. виꙗаше	виꙗашета	виꙗашете
	3. виꙗаше	виꙗашете	виꙗахѫ
Аорист:	1. вихъ	виховѣ	вихомъ
	2. ви	вista	виste
	3. ви	виste	вишѧ

Парт. прет. акт.: вивъ, вивъши (вивъш-)
Парт. перфекта: вил-ъ, -а, -о
Парт. перт. пас.: вивен-ъ, -а, -о
Инфинитив: вити
Супин: витъ

§ 578. Поред вити през. вив- у ову групу иду још следећи глаголи:

вити през. вијѫ и слож. извити, повити, съвити, обити
гнити през. гнијѫ и слож. съгнити
лити през. лијѫ и слож. вълити, излити, пролити
пити през. пијѫ и слож. оупити
въпити през. въпијѫ и слож. възъпити
почити през. почијѫ
шити през. шијѫ и слож. пришити, съшити.

Инфинитивну основу на -ъі- и презент на -ъіѭ, -ъіеши имају следећи глаголи:

кръіти през. кръіѭ и слож. отъкръіти, съкръіти, покръіти и сл.
мъіти през. мъіѭ и слож. измъіти, омъіти, оумъіти
(оу)нъіти през. (оу)нъіѭ
ръіти през. ръіѭ и слож. издръіти, подъръіти

У споменицима су посведочени облици следећих глагола са -оу- у инфинитивној основи и презентом на -оуѭ, -оуеши:

чоути през. чоуѭ и слож. почоути
обоути през. обоуѭ.

§ 579. (Аг) Тип врати през. ворѭ

Презент:	*Сі.*	1. ворѭ	*Ду.* ворівѣ	*Пл.* ворімъ
		2. воріши	воріта	воріте
		3. воріть	воріте	ворѧть

Парт. през. акт.: ворѧ, ворѧшти (ворѧшт-)
Парт. през. пас.: ворім-ъ, -а, -о

Императив:	1. —	воⷣивѣ	воⷣимъ
	2. воⷣи	воⷣита	воⷣите
	3. воⷣи	—	—
Имперфекат:	1. ворѣахъ	ворѣаховѣ	ворѣахомъ
	2. ворѣаше	ворѣашета	ворѣашете
	3. ворѣаше	ворѣашете	ворѣахѫ
Лоризт:	1. врахъ	враховѣ	врахомъ
	2. вра	враста	врасте
	3. вра	враста	враша

Парт. прет. акт.:
Парт. перфекта: врал-ъ, -а, -о
Парт. прет. пас.: колен-ъ, -а, -о клан-ъ, -а, -о
Инфинитив: врати, клати
Супин: вратъ, клатъ

§ 580. У старословенским споменицима посведочени су облици следећих глагола овог типа:

врати през. ворѭ, ворішеши и слож. поврати, непрѣврати
клати през. колѭ, колішеши и слож. заклати, исклати
млѣти през. мелѭ, мелішеши и слож. съмлѣти
жѫти през. жьнѭ, жьнішеши и слож. пожѫти.

§ 581. (Ба) Тип дати през. дамь

Презент:	*Сі.*	1. дамь	*Ду.* дамівѣ	*Пл.* дамімъ
		2. дамеши	дамета	дамете
		3. дамѣть	дамете	дамѫть

Парт. през. акт.: давь, давшти (давшт-)
Парт. през. пас.: дамім-ъ, -а, -о

Императив:	1. —	дамівѣ	дамімъ
	2. дами	дамита	дамите
	3. дами	—	—

Имперфекат:	1. дагаахъ	дагаахове	дагаахомъ
	2. дагааше	дагаашета	дагаашете
	3. дагааше	дагаашете	дагаахѫ
Аорист:	1. дагахъ	дагахове	дагахомъ
	2. дага	дагаста	дагасте
	3. дага	дагасте	дагашѧ

Парт. прет. акт.: дагавъ, дагавъши (дагавъш-)

Парт. перфекта: дагал-ъ, -а, -о

Парт. прет. пас.: даган-ъ, -а, -о

Инфинитив: дагати

Супин: дагатъ.

§ 582. У групу дагати през. даѭ, даеши иду следећи глаголи:

вагати през. ваѭ, ваеши и слож. извагати
кагати през. каѭ, каеши и слож. покагати
лагати през. лаѭ, лаеши
магати през. маѭ, маеши и слож. намагати
чагати през. чаѭ, чаеши и слож. нечагати

§ 583. Овамо иде група вѣгати през. вѣѭ, вѣеши (и слож. въвѣгати, възвѣгати, провѣгати, развѣгати):

дѣгати през. дѣѭ, дѣеши и слож. въздѣгати и сл.
рѣгати през. рѣѭ, рѣеши и слож. отърѣгати и сл.

§ 584. Такође — група лигати през. лѣѭ, лѣеши (и слож. възлигати, вълигати, пролигати, сълигати):

зигати през. зѣѭ, зѣеши
смигати сѧ през. смѣѭ, смѣеши и слож. просмигати сѧ.

§ 585. Овамо иду глаголи: влі̂вати през. влюѭ, влюеши и плі̂вати през. плюѭ, плюеши (са *-ѵ-* од *-ѫ-*).

§ 586. Врло продуктивну групу представљају секундарни глаголи на -овати изведени (а) од имена и (б) од глагола:

(а) бесѣда — бесѣдоѵѭ инф. бесѣдовати
вражьда — вражьдоѵѭ инф. вражьдовати
вѣра — вѣроѵѭ инф. вѣровати
краса — красоѵѭ инф. красовати
молитва — молитвоѵѭ инф. молитвовати
трѣба — трѣбоѵѭ инф. трѣбовати

даръ — дароѵѭ инф. даровати
образъ — образоѵѭ инф. образовати
обѣдъ — обѣдоѵѭ инф. обѣдовати
съвѣтъ — съвѣтоѵѭ инф. съвѣтовати
слѣдъ — (на)слѣдоѵѭ инф. (на)слѣдовати

бѣсьнъ — бѣсьноѵѭ инф. бесьновати
дрꙗслъ — дрꙗселоѵѭ инф. дрꙗселовати
милъ — милоѵѭ инф. миловати
милосрьдъ — милосрьдоѵѭ инф. милосрьдовати
праздьнъ — праздьноѵѭ инф. праздьновати
радъ — радоѵѭ инф. радовати
рьвьнъ — рьвьноѵѭ инф. рьвьновати

пророкъ, пророчьство — пророчьствовати
съвѣдѣтелі̂ — съвѣдѣтелі̂ствовати
цѣсарі̂ — цѣсарі̂ствовати
законъ дати — законодавьствовати

вои — воюѭ инф. воевати
польза — пользоѵѭ инф. пользевати
врачь — врачоѵѭ инф. врачевати
обьштъ — обьштоѵѭ инф. обьштевати

(б) коуповати през. коупоѵѭ — коупити
повиновати сѧ — повинѫти сѧ
обиновати сѧ — обинѫти сѧ
проповѣдовати — проповѣдати
назнаменовати — назнаменати

§ 587. (Бб) Тип сълати през. сълѫ

		Сг.	Ду.	Мн.
Презенш:	1.	сълѫ	сълевѣ	сълемъ
	2.	сълеши	сълета	сълете
	3.	сълетъ	сълете	сълѫтъ

Парш. йрез. акш.: сълѣ, сълѫшти (сълѫшт-)

Парш. йрез. йас.: сълем-ъ, -а, -о

Имйераш:	1.	—	сълîвѣ	сълîмъ
	2.	сълî	сълîта	сълîте
	3.	сълî	—	—
Имйерфекаш:	1.	сълаахъ	сълаахове	сълаахомъ
	2.	сълааше	сълаашета	сълаашете
	3.	сълааше	сълаашете	сълаахѫ
Аорисш:	1.	сълахъ	сълахове	сълахомъ
	2.	съла	съласта	съласте
	3.	съла	съласте	сълашѧ

Прашт. йрешт. акш.: сълавъ, сълавъши (сълавъш-)

Парш. йерфекша: сълал-ъ, -а, -о

Парш. йрешт. йас.: сълан-ъ, -а, -о

Инфиниш: сълати

Супин: сълатъ

§ 588. У споменицима су посведочени облици следећих глагола овога типа (с карактеристичним алтернацијама сугласника):

с/ш: помасати *йрез.* помашѫ и слож. пьсати (писати) *йрез.* пишѫ и слож. тесати *йрез.* тешѫ и слож. чесати *йрез.* чешѫ;

з/ж: вязати *йрез.* вяжѫ и слож. казати *йрез.* кажѫ и слож. ловъзати *йрез.* ловъжѫ и слож. лизати (лизати) *йрез.* лижѫ и слож.

мазати *йрез.* мажѫ и слож. пльзати *йрез.* плѣжѫ; ръзати *йрез.* ръжѫ; рѣзати *йрез.* рѣжѫ и слож.

т/шт: клеветати *йрез.* клевешшѫ и слож. метати *йрез.* мешшѫ и слож. тратати *йрез.* траштѫ; глаголи који подражавају шумове: клокотати, кльчьтати, ръпътати, скрьгътати и скрьжьтати, трепетати, шепътати;

ст/шт: ристати *йрез.* ришшѫ и слож.

д/жд: жѧдати *йрез.* жѧждѫ и слож. зьдати *йрез.* зиждѫ и слож. страдати *йрез.* страждѫ и слож.

к/ч: ал(ъ)кати *йрез.* ал(ъ)чѫ и слож. плакати *йрез.* плачѫ и слож. скакати *йрез.* скачѫ и слож. стрѣкати *йрез.* стрѣкѫ и слож.

ск/шт: искати *йрез.* иштѫ и слож. пискати *йрез.* пиштѫ; плескати *йрез.* плештѫ и слож.

г/ж: лъгати *йрез.* лъжѫ и слож. лѣгати *йрез.* лѣжѫ; стрѣгати *йрез.* стрѣжѫ;

х/ш: дъхати *йрез.* дъшѫ и слож.

р/р̂: -мрьмьрати *йрез.* -мрьмьрѫ у слож. измрьмьрати;

н/н̂: стенати *йрез.* стенѫ и слож.

л/л̂: глаголати *йрез.* глаголѫ и слож. стълати *йрез.* стелѫ и слож. сълати *йрез.* сълѫ и слож.

м/мл̂: дремати *йрез.* дремлѫ и слож. имати *йрез.* емлѫ и слож. въземати *йрез.* въземлѫ и сл.

в/вл̂: зобати *йрез.* зоблѫ и слож. зъбати *йрез.* зъблѫ; колѣбати *йрез.* колѣблѫ и слож.

п/пл̂: капати *йрез.* каплѫ и слож. клепати *йрез.* клеплѫ; -кѫпати *йрез.* -кѫплѫ у слож. покѫпати; -слѣпати *йрез.* -слѣплѫ у слож. въслѣпати; -сыпати *йрез.* -сыплѫ у слож. насыпати и сл. хапати *йрез.* хаплѫ; чрьпати *йрез.* чрѣплѫ и слож.

ц/ч: клицати *йрез.* кличѫ; лѫцати *йрез.* лѫчѫ и слож. нарицати *йрез.* наричѫ и слож.

з/ж: движати *йрез.* движѫ и слож. сѧзати *йрез.* сѧжѫ и слож. тязати *йрез.* тѧжѫ и слож. трязати *йрез.* трѣжѫ и слож.

IV ВРСТА

ГЛАГОЛИ С ПРЕЗЕНТСКОМ ОСНОВОМ НА *-i-*

§ 589. Глаголи ове презентске врсте — према различном суфиксу инфинитивне основе — деле се на три типа:

(А) глаголи са инфинитивном основом на -и-: носити през. ношѫ, носиши и сл.

(Б) глаголи са инфинитивном основом на -ѣ- и варијантом на -ꙗ- одн. -а- после меких сугласника: вѣдѣти през. вѣѭдѫ, вѣдиши и сл. стоꙗти през. стоѭ, стоиши и сл. лежати през. лежѫ, лежиши и сл.

(В) глагол сѣплѭ, сѣпиши — за разлику од свих других глагола ове врсте — има у инфинитивној основи наставак *-а-*: сѣпати.

§ 590. (А) Тип носити през. носи-

Презент:	*Сг.* 1.	ношѫ	*Ду.* носивѣ	*Пл.* носимъ
	2.	носиши	носита	носите
	3.	носитъ	носите	носѧтъ
Парт. през. акт.:		носѧ, носѧшти (носѧшт-)		
Парт. през. пас.:		носим-ъ, -а, -о		
Императив:	1.	—	носивѣ	носимъ
	2.	носи	носита	носите
	3.	носи	—	—
Имперфекат:	1.	ношаахъ	ношааховѣ	ношаахомъ
	2.	ношааше	ношаашета	ношаашете
	3.	ношааше	ношаашете	ношаахѫ
Аорист:	1.	носихъ	носиховѣ	носихомъ
	2.	носи	носиста	носисте
	3.	носи	носисте	носишѧ
Парт. прет. акт.:		ношь, ношьши, (ношьш-) и носивъ носивъши (носивъш-)		
Парт. перфекта:		носил-ъ, -а, -о		

Парт. прет. пас.:	ношен-ъ, -а, -о
Инфинитив:	носити
Супин:	носитъ

§ 591. У споменицима су посведочени облици великог броја глагола овог типа (с карактеристичним алтернацијама сугласника):

д/жд: воудити *през.* воуждѫ; вѣдити, влаждити, вадити, водити, врѣдити, гладити, градити, гнѣздити, дъждити, кадити, коудити, моудити (мждити),ноудити (нждити), плодити, радити, родити, садити, сѫдити, ходити, чоудити и сл.

т/шт: богатити *през.* богаштѫ; вратити, клатити, кротити, мѫтити, платити, прѣтити, свѧтити, хвалити и сл.

ст/шт: благовѣстити *през.* благовѣштѫ; гостити, кръстити, льстити, мьстити, постити, поустити растити, цѣстити, чистити, чьстити и сл.

с/ш: вѣсити *през.* вѣшѫ; въсити, гласити, гнѫсити, десити, красити, мѣсити, носити, просити, росити и сл.

з/ж: възлазити *през.* възлажѫ; говьзити, гнозити, казити, мразити, разити, сльзити и сл.

р/р̂: борити *през.* борѭ; варити, вѣрити, дарити, корити, коурити, мѣрити, парити, орити, творити, цѣсарити и сл.

н/n̂: бранити *през.* браньѭ; вѣнити, гнити, гонити, женити, клонити, лѣнити, мѣнити, плѣнити, пѣнити, хранити, чинити, скврьнити и сл.

л/л̂: вѣлити *през.* вѣлѭ; валити, дѣлити, молити, жалити, палити, печалити, селити, цѣлити, хранити, хоулити и сл.

в/вл̂: вабити *през.* вабльѭ; грабити, гоувити, дровити, осовити, подовити, любити, тржвити и сл.

п/пл̂: кропити *през.* кроплѭ; крѣпити, коупити, ослѣпити, (по)-топити, скопити, стѫпити и сл.

м/мл̂: глоумити *през.* глоумлѭ; кръмити, ломити, онѣмити, похризмити, срамити, томити, оустрьмити и сл.

в/вл̂: гнѣвити *през.* гнѣвлѭ; давити, дивити, ловити, мльвити, правити, славити, ставити, травити, тавити, тазвити и сл.

§ 592. (Б) Тип видѣти през. види-

		Сг.	Ду.	Пл.
Презент:	1.	виждѫ	видивѣ	видимъ
	2.	видиши	видита	видите
	3.	видитъ	видите	видѧтъ

Парт. през. акт.: видѧ, видѧшти (видѧшт-)

Парт. през. пас.: видим-ъ, -а, -о

Императив:	1.	—	видивѣ	виднмъ
	2.	сѣди	видита	видите
	3.	сѣди	—	—
Имперфекат:	1.	видѣахъ	видѣаховѣ	видѣахомъ
	2.	видѣаше	видѣашета	видѣашете
	3.	видѣаше	видѣашете	видѣахѫ
Аорист:	1.	видѣхъ	видѣховѣ	видѣхомъ
	2.	видѣ	видѣста	видѣсте
	3.	видѣ	видѣсте	видѣшѧ

Парт. прет. акт.: видѣвъ, видѣвъши (видѣвъш-)

Парт. перфекта: видѣл-ъ, -а, -о

Парт. прет. пас.: видѣн-ъ, -а, -о

Инфинитив: видѣти

Супин: видѣтъ

§ 593. У споменицима су посведочени облици следећих глагола овог типа (углавном са значењем стања и непрелазних):

д/жд: въдѣти *през.* въждѫ, въдиши; обидѣти, смрьдѣти, стыдѣти, сѣдѣти и сл.

т/шт: летѣти *през.* лештѫ, летиши; свьтѣти, врьтѣти и сл.

з/ж: мрьзѣти *през.* мрьжѫ, мрьзиши; плазѣти и сл.

р/р̂: горѣти *през.* горѫ, гориши; пьрѣти, вьрѣти, вьрѣти и сл.

н/н̂: мьнѣти *през.* мьнѫ, мьниши; къснѣти и сл.

л/л̂: велѣти *през.* велѫ, велиши; болѣти и сл.

в/вл̂: скръвѣти *през.* скръвлѫ, скръвиши и сл.

м/мл̂: грьмѣти *през.* грьмлѫ, грьмиши и сл.

п/пл̂: трьпѣти *през.* трьплѫ, трьпиши; къпѣти и сл.

§ 590. Варијантни облици са -ја- одн. -а- посведочени су код следећих глагола овог типа:

— боjати сѧ *през.* боjѫ, боиши; стоjати, достоjати и сл.

— клѧчати *през.* клѧчѫ, клѧчиши; кричати, млъчати, мъчати и сл.

— вѣжати *през.* вѣжѫ, вѣжиши; дрьжати, лежати и сл.

— слъшати *през.* слъшѫ, слъшиши и сл.

—ьлштати *през.* ьлштѫ, ьлштиши; льштати, тъштати и сл.

V ВРСТА

§ 591. ГЛАГОЛИ СА АТЕМАТСКИМ ПРЕЗЕНТОМ

Презент:	ѥсмь	вѣмь	дамь	ѓамь	имамь
	ѥси	вѣси	даси	ѓаси	имаши
	ѥстъ	вѣстъ	дастъ	ѓастъ	иматъ
	ѥсвѣ	вѣвѣ	давѣ	ѓавѣ	имавѣ
	ѥста	вѣста	даста	ѓаста	имата
	ѥсте	вѣсте	дасте	ѓасте	имате
	ѥсмъ	вѣмъ	дамъ	ѓамъ	имамъ
	ѥсте	вѣсте	дасте	ѓасте	имате
	сѫтъ	вѣдѧтъ	дадѧтъ	ѓадѧтъ	имѫтъ
Прт. прз. ак.	съı	вѣдъı	дадъı	ѓадъı	имъı
	сѫшти	вѣдѫшти	дадѫшти	ѓадѫшти	имѫшти
	(сѫшт-)	(вѣдѫшт-)	(дадѫшт-)	(ѓадѫшт-)	(имѫшт-)
Прт. прз. пас.	—	вѣдомъ	—	ѓадомъ	—
		вѣдома		ѓадома	
		вѣдомо		ѓадомо	

Императив:	—	—	—	—	—
	вжди	вѣждь	даждь	гаждь	имѣи
	вжди	вѣждѣ	даждь	гаждь	имѣи
	вждѣвѣ	вѣдивѣ	дадивѣ	гадивѣ	имѣивѣ
	вждѣта	вѣдита	дадита	гадита	имѣита
	—	—	—	—	—
	вждѣмъ	вѣдимъ	дадимъ	гадимъ	имѣимъ
	вждѣте	вѣдите	дадите	гадите	имѣите
	—	—	—	—	—
Инфинитив:	вѣіти	вѣдѣти	дати	гасти	имѣти
Супин:	вѣітъ	вѣдѣтъ	датъ	гастъ	имѣтъ

Напомене.

§ 592. Према *несврш.* ѥмь (одрично нѣмь) стоји *свршено* вждж. Инфинитивна основа: вѣі- (§ 508). У *имперф.* основа бѣ- (§ 468).

§ 593. Од глагола гмь *инф.* гасти и слож. погасти, оугасти. Али: изѣсти, обѣсти, сънѣсти *през.* изѣмь, обѣмь, сънѣмь.

§ 594. Код глагола имамь *инф.* имѣти — инф. основа имѣ- продире и у облике од през. основе: у *имперф.* регуларно, у 3. *л. мн.* имѣѭтъ *Супр.* (4х); у *партиц. през. аорист.* поред имъі, имѫштакође имѣѥм, имѣѭшт- и одређ. вид само имѣѭи.